XXXIX ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ XXXIX

ГОДИШЊИЦА
НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

КЊИГА XVI

У БЕОГРАДУ
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ
1896

ШТА ИМА У ОВОЈ КЊИЗИ

Део први:

Део други: СТРАНА

ГОДИШЊИ САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ
31. ЈАНУАРА 1896. ГОДИНЕ
У БЕОГРАДУ.

1.

Деловођа и благајник Одбора Жив. П. Симић прочитао је извештај о раду Одборову и стању фонда Чупићева у 1895-тој. год. Извештај гласи:

I

Одбор Чупићеве задужбине издао је у години 1895 два дѣла: *Писма о књижевности у Словенаца*, од проф. Андре Гавриловића, и *Годишњицу*, књигу XV-ту.

У XV-ту Годишњицу ушли су ови радови: 1. *Из својих успомена*, од М. Ђ. Милићевића; 2. *Др. Ватрослав Јагић у Србији и у Софији*, од М. Ђ. Милићевића; 3. *Буна Попа Ђака у Банату*, од Ђ. Поповића; 4. *Прилози к историји књижевности*, од Јов. Х. Васиљевића; 5. *О Балшићима*, од Ђ. Стратимировића; 6. *Из Србијанке Симе Милутиновића*, с кометаром од Драг. Милутиновића; 7. *Еснафи у Скопљу*, од М. В. Веселиновића.

Осим ова два дела Одбор је засебно издао записник двадесетпетогодишњег свога састанка, у ком је детаљан преглед свега књижевног рада Одборова за тај одсек времена. Тај засебно штампани састанак под именом: *двадесетпетогодишњица Николе Чупића*, разаслат је свима српско-хрватским листовима, школама, књижевним корпорацијама у Српству и на страни, академијама и ученим друштвима у Српству и на страни.

II

Стање фонда стоји овако:

1. Стални капитал код Управе фондова у злату · · · ·	72.000	дин.
2. У лозовима ном. вред. 120 fl	240	дин.
Свега	72.240	дин.
3. Из год. 1894 пренето у г. 1895. · · · · · · · ·	2.981·79	дин.
4. Примљено у год. 1895. ·	4.170·20	дин.
Свега	7.151·99	дин.
5. На штампу и хонораре издато	4.092·35	дин.
6. Остаје за пренос у 1896. г.	3.059·64	дин.

2.

Г. Г. Стојан Бошковић и Момчило Иванић прегледали су рачуне благајникове, упоредили их са документима примања и са документима издавања и нашли да су у свему тачни и исправни. На основу тога благајник је разрешен од одговорности за исте,

3.

Годишњици XV одређена је продајна цена *два динара* од комада.

4.

Срети Ковачевићу, који рукује магацином књига Годишњица одређено је да се за досадашње године изда укупно 60. динара, а одсад да му се издаје по 36 динара годишње. Тако исто Сими Шипчићу, који послужује управу у осталим пословима да се годишње даје 36 динара.

5.

Одлучено је да и за ову годину буде председник М. Ђ. Милићевић а деловођа и благајник Жив. П. Симић.

Председник,
М. Ђ. Милићевић

Деловођа.
Жив. П. Симић

САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ
17. СЕПТЕМБРА 1896. ГОДИНЕ
У БЕОГРАДУ.

Били су: председник *Мил. Ђ. Милићевић*; чланови: *Стојан Новаковић, Стојан Бошковић, Стев. Д. Поповић, Светислав Вуловић, Жив. П. Симић и Срета Стојковић.*

1.

Г. Милићевић саопштава и чита наставак „Из својих успомена“, спремљен за Годишњицу.

Одлучено је да се наштампа у XVI Годишњици.

2.

Приказан је и читан један спев из „Србијанке“ Симе Милутиновића, са коментаром Драг. Милутиновића.

Одлучено је да се наштампа у XVI Годишњици.

3.

Приказан је и читан чланак „Кроз Босну, Херцеговину и Далмацију“, од —

Одлучено је да се наштампа у XVI Годишњици.

4.

Саопштен је и читан чланак „Пред Косовом“ од Зарије Поповића.

Одлучено је да се наштампа у XVI Годишњици.

5.

Г. Милићевић подноси свој спис „Кнез Михаило у успоменама некадашњег свог секретара“.

Пошто су поједине партије прочитане, одлучено је да се наштампа у засебној књизи о трошку Задужбине у 2000 егземплара.

6.

Г. Ст. Бошковић напомену да на састанку Одборову 31. јануара, на ком су прегледани и оверени рачуни благајникови, и на коме је изабрана и Управа, није био довољан број чланова и моли Одбор да о томе каже своје мишљење.

Напомена је примљена на знање и одлуке оног састанка утврђене су.

С тим је састанак закључен.

Председник,
М. Ђ. Милићевић.

Деловођа,
Жив. П. Симић

ИЗ СВОЈИХ УСПОМЕНА....

ДВЕ ГОДИНЕ У СЛУЖБИ УЧИТЕЉСКОЈ

I

У ЛЕШНИЦИ

Године 1850, око половине месеца маја, ја сам, ради опорављања свога здравља, отишао у Рипањ, кући својој, и у Београд нисам слазио кроз читава три месеца, те тако нисам ни полагао испита из другога течаја последње године.

Међу тим је, крајем јуна, школски рад свршен, и моји другови, положивши испите, узели су своја сведочанства, и разишли се свак на своју страну.

Пред крај августа, пошто сам прилично оздравио, сиђем ја у Београд, и јавим се Ректору Богословије, Архимандриту Гаврилу.

Ректор ми даде Школско Сведочанство, које је већ било написано, и од свих професора потписано, кад су остала сведочанства потписивана.

Узевши школско сведочанство, ја дочеках оно за чим жуде готово сви ђаци, а после чега их текар сналазе дотле незнане бриге; нађох се свој Господар, са својих деветнаест година, и са спремом какву из школе може изнети најбољи ђак, па

опет да је она превећ недовољна за самостално кретање у животу.

Преда мном тада беху отворена два пута: један ме је могао одвести у школу — за учитеља, а други у цркву — за свештеника.

За свештеника био сам још млад и, поред тога, живео сам у нади да продужим своје школовање.

За то одаберем, бар за време, службу учитељску.

Године 1850 Србија је, за управу основних школа, била раздељена на два школска круга: *Источни* и *Западни.*

У *Источном кругу* бејаше Директор основних школа неки Петар Радовановић, а у *Западном* Др Милован Спасић, у чију је школску област и мој Рипањ припадао.

За својега бављења у Београду, нађох се с једним својим школским другом, родом из источнога школскога круга, и он ме склони да иштем учитељску службу у источном школском кругу. Тога ради обојица одемо Директору Радовановићу.

Разгледавши наша сведочанства. Радовановић нам рече:

— Дођите ми сутра, у по дне!

Ми дођемо тачно.

— Још нисам готов, рече он: — дођите сутра, ујутру!

Дођемо.

— Спава Господин, вели момак: — дођите доцније!

Дођемо доцније.

— Мало пре измакао је, вели слуга.

Тако смо му одлазили и враћали се неколико дана. Најпосле мени се то досади, па одем Ди-

ректору Западног круга, М. Спасићу. Овај ме прими одмах и, разгледавши моје сведочанство, рече:

— Имам празну школу само у Лешници, на Дрини. Бољег места засад немам. Плата је досада била 88 талира, али ћу ја писати окружном начелству, да настане у општине те да да̂ још 12 талира, како ће плата бити равно 100 талира. Уз то иде стан и огрев. Пристах одмах.

Том Директору̂ бејах веома захвалан, што тако брзо прекиде ствар. То је својство врло красна особина.

Вратим се у Рипањ кући, те се спремим за пут. Отац мој, познајући Лешницу још из ратова за ослобођење, оде ми је сладити говорећи:

— Е, ту ћеш бити у равни, а гледаћеш у брдо: имаћеш некад воде и колико не треба, а ни вино није далеко, ако би ти затребало.

— Не знам какви ли су људи? рекох ја, колико тек да штогод кажем.

— Мој синко! добру човеку свуд су људи добри! А злу браву зле је паше свуда доста! Ти се само моли Богу да будеш здрав, па приони на оно за чим си! Заврши мој отац.

Оставих Рипањ, и сиђох у Београд. Ту, на Малој Пијаци, десих неког Гојка из села Мајура код Шапца, који се, продавши брашно, празан враћао кући. Њега погодим за четири цванцика да ме одвезе у Шабац.

Први дан стигосмо на конак у село *Скелу* више Палежа (Обреновца). Други дан пођемо рано; пређемо *Мало Дубоко,* и већ од *Црвене Механе* наступимо на нови насип, који узе пиштати под шинама од точкова. Ту сам познао да одиста „пут кола вози“. Тај дан смо рано стигли у Шабац.

1*

Среза Мачванскога, у који је онда и Лешница припадала.

Које ја раније не стигох, које Рема не беше пре готов, еле се ми кретосмо из Шапца тек кад сунце слажаше над врхове китошких растова.

До Шапца ме је возио човек, с којим сам се познао још у Београду; у Шапцу бејах нашао неке људе које сам израније познавао; а сада, отискујући се од Шапца у Китог, овако под заход сунца, с човеком незнаним у места незнана. ја се осећах у чудној осами, бејах веома тужан. Нека, са свим детињска туга, бејаше ми притисла душу: проклињао сам своју болест, која ме је задржала од пута, на ком бих бар био са својим друговима!

У таким мислима, прођосмо Мајур; минусмо Сокину Механу; прођосмо и село Штитар, а сунце већ седе. Насипа туда још није било, те смо путовали прилично споро. Ћутали смо и ја и Рема.

На један мах неко викну:

— Ко иде!

— Наши, одговори Рема, не устављајући кола.

— Ко је то, Ремо, упитах ја?

— Сеоска патрола, одговори он.

— А зар овде и по селима чува патрола?

— Чува, вели он: — Дрина је близу; сваку ноћ може да буде крађе.

Мене обузе неки немир.

— Има ли механа у Богатићу, упитах Рему даље?

— Била је, па је, пре неколико дана, затворена.

— Има ли школа, и учитељ?

— Школа има, а учитељи су се мењали: стари је отишао, а нови не знам је ли дошао.

— Ко је капетан?

— Не знам га добро; тек је од неколико месеци ту. Зову га *Димитрије Турчин.*

Све црње од горега, помислих ја.

— Па где ћу ја, Ремо, ноћити!

— Бога ми ти ја не знам, Господине, одговори Рема развлачећи.

Минусмо Среску Канцеларију, нигде ни једне свеће.

— Виш', сви поспали, рече Рема, и окрете лево, у преку улицу.

Прођосмо неколике куће, па се у једној засија пламен, опазише се неки људи, и чу се нека тиха запевка.

— Преставило се, сироче, рече Рема сам у себи: — Родило се... кад се курталисало онаких мука...

— Ко то, Ремо?

— Детенце мога комшије; болује толико време од срдобоље, па је ето умрло...

После свега тога, ја смислих и рекох:

— Ремо, ја с твојих кола нећу никуд до ујутру; имам добар покривач, нећу озепсти; само ти утерај кола у авлију, да ме патрола не узнемири!

— Добро, Господине, одговори он.

Уђосмо у његову авлију. Он оде те разбуди жену и две кћери. Оне наложише ватру; он испреже коње, и одведе да их намири. Вративши се к мени, рече:

— Сиђи, Господине, да штогод повечерамо!

Сиђох. Велика ватра гори у кући. У прочељу прострто сена, на пружена шарена поњава, и за узглавље поређани шарени јастуци. Домаћица, пошто се поздрави са мном, постави трпезу,

усу жута пасуља, и разломи погачу, јер је био постан дан. Слатко повечерасмо ја и Рема, па легосмо, окренувши табане к ватри. Ту ја заспим као после купања.

Кад сам се пробудио, видео сам да је давно свануло, и сунце грануло. Рема је већ био отишао некуд на рад.

Одмах сам отишао и јавио се Среском Начелнику Димитрију Николићу, који ме прими љубазно, задржа на ручку, а после ручка ми даде кола на којима се одвезох у Лешницу, место моје прве службе.

Лешница

Лешница је варошица на десној страни речице истог имена, а на четврт сата од реке Дрине, која раставља Босну од Србије.

У оно време, кад сам ја боравио у Лешници, њу су оближњи сељаци обично звали *Касаба*, што турски значи *варошица*. Да ли се је то име одржало до сада не знам.

На југоисток од Лешнице брег је *Видојевица*, последњи вис од планине Цера, која дели Јадар од Мачве. На Видојевици се познају остаци од некаквога старога града.

На запад је река Дрина, а на север и на исток пружила се чак до Саве и до Шапца глатка мачванска раван.

У старије време варошица Лешница била је ближе к брду, онамо ка Видојевици, а Срби, по што су је 1834 узели од Турака, малко су је помакли у равницу, лепо су је ушорили тако да јој је данас на средини велика четвороугаона пијаца, на коју излазе осам правих и широких улица.

На једном рогљу који гле̏да на ту пијацу, била је начињена црква од древене грађе, а на јужном лицу, према пијаци, грађена је, па остала недовршена, велика зграда за среску канцеларију. У тој згради, биле су како тако оправљене две

собе, те је у једној био општински суд, а у другој школа.

Данас пак Лешница има и нову красну цркву, и нову пространу школу.

Од Турака биле су остале две њихове богомоље, две џамије, обе покривене шиндром, са дрвеним доста лепим мунарама.

Како се стара Лешница помицала на ново место, ја сам онде први пут видео како се целе куће на ваљцима превозе из једне улице у другу.

Од оних шанчева који су, за време борбе с Турцима, грађени око Лешнице, бејаше остао само један, тако звани *Велики Шанац*, на брду с ову страну реке Лешнице. Још је био у добром стању. И општина лешничка у њем је сејала кукуруз за свој општински кош. Други сви, више или мање, поравњени су.

У Лешници је било неколико дућана с обичном робом за сељаке, али најбогатији Лешничани нису живели од дућана, него су трговали свињама и рогатом марвом. Родне подринске земље давале су обилно кукуруза за гојење свиња, а простране дринске аде биле су не може бити бољи пашњаци за товљење рогате марве. И свиње и говеда, пошто се угоје, трговци су гонили преко Митровачке скеле за велике пијаце у Аустро-Угарској. Највише пак Лешничана живело је радећи земљу и патећи стоку.

Куће у Лешници, готово све, биле су покривене даском, имајући оне високе босанске стрмене кровове. Изнутра су куће биле веома чисте. Домаћице су рибале не само патосе, врата, и прозоре, него и таванице које су биле од танких букових шашовака. Тој сам се чистоти свакад дивио и свакад радовао.

ИЗ СВОЈИХ УСПОМЕНА....

ДВЕ ГОДИНЕ У СЛУЖБИ УЧИТЕЉСКОЈ

I
У ЛЕШНИЦИ

Године 1850, око половине месеца маја, ја сам, ради опорављања свога здравља, отишао у Рипањ, кући својој, и у Београд нисам слазио кроз читава три месеца, те тако нисам ни полагао испита из другога течаја последње године.

Међу тим је, крајем јуна, школски рад свршен, и моји другови, положивши испите, узели су своја сведочанства, и разишли се свак на своју страну.

Пред крај августа, пошто сам прилично оздравио, сиђем ја у Београд, и јавим се Ректору Богословије, Архимандриту Гаврилу.

Ректор ми даде Школско Сведочанство, које је већ било написано, и од свих професора потписано, кад су остала сведочанства потписивана.

Узевши школско сведочанство, ја дочеках оно за чим жуде готово сви ђаци, а после чега их текар сналазе дотле незнане бриге; нађох се свој Господар, са својих деветнаест година, и са спремом какву из школе може изнети најбољи ђак, па

опет да је она превећ недовољна за самостално кретање у животу.

Преда мном тада беху отворена два пута: један ме је могао одвести у школу — за учитеља, а други у цркву — за свештеника.

За свештеника био сам још млад и, поред тога, живео сам у нади да продужим своје школовање.

За то одаберем, бар за време, службу учитељску.

Године 1850 Србија је, за управу основних школа, била раздељена на два школска круга: *Источни* и *Западни*.

У *Источном кругу* бејаше Директор основних школа неки Петар Радовановић, а у *Западном* Др Милован Спасић, у чију је школску област и мој Рипањ припадао.

За својега бављења у Београду, нађох се с једним својим школским другом, родом из источнога школскога круга, и он ме склони да иштем учитељску службу у источном школском кругу. Тога ради обојица одемо Директору Радовановићу.

Разгледавши наша сведочанства, Радовановић нам рече:

— Дођите ми сутра, у по дне!

Ми дођемо тачно.

— Још нисам готов, рече он: — дођите сутра, ујутру!

Дођемо.

— Спава Господин, вели момак: — дођите доцније!

Дођемо доцније.

— Мало пре измакао је, вели слуга.

Тако смо му одлазили и враћали се неколико дана. Најпосле мени се то досади, па одем Ди-

ректору Западног круга, М. Спасићу. Овај ме прими одмах и, разгледавши моје сведочанство, рече:

— Имам празну школу само у Лешници, на Дрини. Бољег места засад немам. Плата је досада била 88 талира, али ћу ја писати окружном начелству, да настане у општине те да дâ још 12 талира, како ће плата бити равно 100 талира. Уз то иде стан и огрев. Пристах одмах.

Том Директору бејах веома захвалан, што тако брзо прекиде ствар. То је својство врло красна особина.

Вратим се у Рипањ кући, те се спремим за пут. Отац мој, познајући Лешницу још из ратова за ослобођење, оде ми је сладити говорећи:

— Е, ту ћеш бити у равни, а гледаћеш у брдо: имаћеш некад воде и колико не треба, а ни вино није далеко, ако би ти затребало.

— Не знам какви ли су људи? рекох ја, колико тек да штогод кажем.

— Мој синко! добру човеку свуд су људи добри! А злу браву зле је паше свуда доста! Ти се само моли Богу да будеш здрав, па пријони на оно за чим си! Заврши мој отац.

Оставих Рипањ, и сиђох у Београд. Ту, на Малој Пијаци, десих неког Гојка из села Мајура код Шапца, који се, продавши брашно, празан враћао кући. Њега погодим за четири цванцика да ме одвезе у Шабац.

Први дан стигосмо на конак у село *Скелу* више Палежа (Обреновца). Други дан пођемо рано; пређемо *Мало Дубоко,* и већ од *Црвене Механе* наступимо на нови насип, који узе пиштати под шинама од точкова. Ту сам познао да одиста „пут кола вози“. Тај дан смо рано стигли у Шабац.

Шабац

Дан у који ја и Гојко уђосмо у Шабац бејаше петак, када је пазар у том месту. Света са села бејаше врло много, а ја се највише зачудих мноштву коњских кола на шабачкој пијаци, која, управо, и није пијаца него улица кроз варош.

Куће шабачке онда беху већином дашчаре с високим босанским крововима; улице не беху калдрмисане, него с једне и друге стране беху проведени неки олуци од дасака, куда је текла вода и друга течност кад је има.

Шабачки владика онда бејаше *Јаникије Нешковић,* познаник оца мог, који је и мене лично знао. Јавивши се њему, нађох у његову конаку *Косту Јанковића Грка,* који је две године пре мене свршио школу, и већ у владике био неки мали писар. Коста ми се овде показа са свим пријатељски. Он ми нађе и погоди човека, који ће ме одвести до Богатића, где је срески начелник. За то време ја се јавих окружном начелнику Јовану Вучковићу, који ме лепо прими, и даде ми писмо за начелника Мачванскога, да му сам однесем. У писму се препоручивало да настане у Лешничке Општине: да плату учитељу повиси на 100 талира.

Док сам се ја бавио у начелству, Коста је нашао неког Рему, сељака из Богатића, и погодио га да ме одвезе у Богатић, где је канцеларија

Среза Мачванскога, у који је онда и Лешница припадала.

Које ја раније не стигох, које Рема не беше пре готов, еле се ми кретосмо из Шапца тек кад сунце слажаше над врхове китошких растова.

До Шапца ме је возио човек, с којим сам се познао још у Београду; у Шапцу бејах нашао неке људе које сам израније познавао; а сада, отискујући се од Шапца у Китог, овако под заход сунца, с човеком незнаним у места незнана. ја се осећах у чудној осами, бејах веома тужан. Нека, са свим детињска туга, бејаше ми притисла душу: проклињао сам своју болест, која ме је задржала од пута, на ком бих бар био са својим друговима!

У таким мислима, прођосмо Мајур; минусмо Сокину Механу; прођосмо и село Штитар, а сунце већ седе. Насипа туда још није било, те смо путовали прилично споро. Ћутали смо и ја и Рема.

На један мах неко викну:

— Ко иде!

— Наши, одговори Рема, не устављајући кола.

— Ко је то, Ремо, упитах ја?

— Сеоска патрола, одговори он.

— А зар овде и по селима чува патрола?

— Чува, вели он: — Дрина је близу; сваку ноћ може да буде крађе.

Мене обузе неки немир.

— Има ли механа у Богатићу, упитах Рему даље?

— Била је, па је, пре неколико дана, затворена.

— Има ли школа, и учитељ?

— Школа има, а учитељи су се мењали: стари је отишао, а нови не знам је ли дошао.

— Ко је капетан?

— Не знам га добро; тек је од неколико месеци ту. Зову га *Димитрије Турчин.*

Све црње од горега, помислих ја.

— Па где ћу ја, Ремо, ноћити!

— Бога ми ти ја не знам, Господине, одговори Рема развлачећи.

Минусмо Среску Канцеларију, нигде ни једне свеће.

— Виш', сви поспали, рече Рема, и окрете лево, у преку улицу.

Прођосмо неколике куће, па се у једној засија пламен, опазише се неки људи, и чу се нека тиха запевка.

— Преставило се, сироче, рече Рема сам у себи: — Родило се... кад се курталисало онаких мука...

— Ко то, Ремо?

— Детенце мога комшије; болује толико време од срдобоље, па је ето умрло...

После свега тога, ја смислих и рекох:

— Ремо, ја с твојих кола нећу никуд до ујутру; имам добар покривач, нећу озепсти; само ти утерај кола у авлију, да ме патрола не узнемири!

— Добро, Господине, одговори он.

Уђосмо у његову авлију. Он оде те разбуди жену и две кћери. Оне наложише ватру; он испреже коње, и одведе да их намири. Вративши се к мени, рече:

— Сиђи, Господине, да штогод повечерамо!

Сиђох. Велика ватра гори у кући. У прочељу прострто сена, на пружена шарена поњава, и за узглавље поређани шарени јастуци. Домаћица, пошто се поздрави са мном, постави трпезу,

усу жута пасуља, и разломи погачу, јер је био постан дан. Слатко повечерасмо ја и Рема, па легосмо, окренувши табане к ватри. Ту ја заспим као после купања.

Кад сам се пробудио, видео сам да је давно свануло, и сунце грануло. Рема је већ био отишао некуд на рад.

Одмах сам отишао и јавио се Среском Начелнику Димитрију Николићу, који ме прими љубазно, задржа на ручку, а после ручка ми даде кола на којима се одвезох у Лешницу, место моје прве службе.

Лешница

Лешница је варошица на десној страни речице истог имена, а на четврт сата од реке Дрине, која раставља Босну од Србије.

У оно време, кад сам ја боравио у Лешници, њу су оближњи сељаци обично звали *Касаба*, што турски значи *варошица*. Да ли се је то име одржало до сада не знам.

На југоисток од Лешнице брег је *Видојевица*, последњи вис од планине Цера, која дели Јадар од Мачве. На Видојевици се познају остаци од некаквога старога града.

На запад је река Дрина, а на север и на исток пружила се чак до Саве и до Шапца глатка мачванска раван.

У старије време варошица Лешница била је ближе к брду, онамо ка Видојевици, а Срби, по што су је 1834 узели од Турака, малко су је помакли у равницу, лепо су је ушорили тако да јој је данас на средини велика четвороугаона пијаца, на коју излазе осам правих и широких улица.

На једном рогљу који гледа на ту пијацу, била је начињена црква од древене грађе, а на јужном лицу, према пијаци, грађена је, па остала недовршена, велика зграда за срееку канцеларију. У тој згради, биле су како тако оправљене две

собе, те је у једној био општински суд, а у другој школа.

Данас пак Лешница има и нову красну цркву, и нову пространу школу.

Од Турака биле су остале две њихове богомоље, две џамије, обе покривене шиндром, са дрвеним доста лепим мунарама.

Како се стара Лешница помицала на ново место, ја сам онде први пут видео како се целе куће на ваљцима превозе из једне улице у другу.

Од оних шанчева који су, за време борбе с Турцима, грађени око Лешнице, бејаше остао само један, тако звани *Велики Шанац*, на брду с ову страну реке Лешнице. Још је био у добром стању. И општина лешничка у њем је сејала кукуруз за свој општински кош. Други сви, више или мање, поравњени су.

У Лешници је било неколико дућана с обичном робом за сељаке, али најбогатији Лешничани нису живели од дућана, него су трговали свињама и рогатом марвом. Родне подринске земље давале су обилно кукуруза за гојење свиња, а простране дринске аде биле су не може бити бољи пашњаци за товљење рогате марве. И свиње и говеда, пошто се угоје, трговци су гонили преко Митровачке скеле за велике пијаце у Аустро-Угарској. Највише пак Лешничана живело је радећи земљу и патећи стоку.

Куће у Лешници, готово све, биле су покривене даском, имајући оне високе босанске стрмене кровове. Изнутра су куће биле веома чисте. Домаћице су рибале не само патосе, врата, и прозоре, него и таванице које су биле од танких букових шашовака. Тој сам се чистоти свакад дивио и свакад радовао.

Унутра, по турском обичају подељене и намештене, куће су имале све оне згоде и удобности које су обично Турци миловали.

Око куће, или уз кућу, готово свуда била је по малена баштица за цвеће, па се даље пружала велика башта за шљиве и воће. Иза Турака били су остали, одвојено од кућа, многи већи и мањи јабучари, као какви забрани.

Онда у Лешници није било поштанске станице, него је шабачки поштар одвајао што је за Лешницу, и предавао обашка суруџији лозничком, па овај, дошавши у Лешницу, сврати у кавану Тешњакову, или Ђукићеву, те попије каву и ракију, док му се коњ одмори, и том приликом преда новине и писма упућена у Лешницу.

Ко би желео што више сазнати о Лешници, може наћи шира обавештења у мојој књизи „Кнежевини Србији,“ стр. 505 и 506.

Рад у школи

Година 1850 донела је знатан преображај основној школи у Србији.

Закон од 25 новембра 1849[1] створи „код Попечитељства Просвештенија“ једну *Школску Комисију,* којој је био главни задатак: књиге за школе, нарочито основне, израђивати, израђене прегледати, и у опште „помагати реченом Попечитељству у делу јавног училишног наставленија, где би год оно потребовало помагања те Комисије.“

Комисија ова имала је дванаест чланова.

Као први, по времену постављења, могу се поменути ови чланови:

Димитрије Исаиловић, начелник у Министарству Просвете;

Јован Гавриловић, начелник у Министарству Финанције;

Јован Мариновић, начелник у Министарству Спољних Послова;

Филип Христић, секретар у Министарству Просвете;

Др Јанко Шафарик, професор;

Др Димитрије Матић, професор;

Др Милован Спасић, директор основних школа;

Коста Бранковић, професор;

---

[1] *Зборник V,* стр. 62—63.

Коста Цукић, професор;
Гаврило Поповић, архимандрит:
Ђорђе Ценић, професор;
Љуб. П. Ненадовић, професор, и
Василије Вердиш, професор.

Од ове Комисије осњовна је школа добила прве своје књижице за ђаке.

Ма колико да су те књижице биле несавршене, опет су оне, у оно време, сматране као велики напредак у школи, и биле су радост свима пријатељима школе и школовања.

Према тим новим књижицама, састављен је био и нови *Наставни План,* за основну школу, који се онда звао:

РАСПОЛОЖЕЊЕ

Предмета који се у основним училиштама предају, по разредима и полгодијама.

Први разред

ПРВО ПОЛГОДИЈЕ

1. Штица и Буквар. Познавање (а у исто време и писање на табли) грађанских писмена, и слагање.
2. Наизустно учење бројева до десет, писање на табли, и бројење са стварима.
3. Наизустно учење молитви: Оче Наш, и Богородице Дјево.

ДРУГО ПОЛГОДИЈЕ

1. Продужење Буквара до свршетка грађанских писмена.
2. Познавање црквених писмена, срицање, и читање.
3. Наизустно учење бројева до сто, писање таквих на табли (заједно и бројење с предметима).
4. Почетак писања по прегледалици.
5. Наизустно учење символа вере.

Други разред

ПРВО ПОЛГОДИЈЕ

1. Читање из Прве Читанке (прво одељење).
2. Читање из Часловца.
3. Прва Знања, наизуст (прва и друга глава).
4. Кратка Свештена Историја Старог Завета.
5. Из Рачунице: прва два вида одмах с равнонареченим бројевима, и наизустно учење таблица сабирања и одузимања.
6. Продужење писања по прегледалици.
7. Наизустно учење молитава пре и после обеда, пре и после спавања (све на српском језику).

ДРУГО ПОЛГОДИЈЕ

1. Читање из Прве Читанке (друго одељење).
2. Читање из Часловца.
3. Прва Знања, наизуст (трећа и четврта глава).
4. Кратка Св. Историја Новог Завета, у питањима и одговорима.
5. Из Рачунице: друга два вида с равнонареченим бројевима, и наизустно учење таблица множења и деобе.
6. Продужење писања по прегледалици.
7. Наизустно учење 10 Заповести Божјих (на срп. језику.
8. Пеније учиће се у оба полгодија овога разреда.

Трећи разред

ПРВО ПОЛГОДИЈЕ

1. Читање из Друге Читанке (прво одељење).
2. Читање из Псалтира.
3. Прва Знања, наизуст (глава пета).
4. Кратки Катихизис (прва част, наизуст).
5. Основи математичког и физичког земљеописанија у питањима и одговорима, с употребом земљовида.
6. Из Рачунице: Правила о преобраћању разнонаречених бројева у равнонаречене, и прва два вида с равнонареченим бројевима.
7. Писање по казивању из писмених састава.

ДРУГО ПОЛГОДИЈЕ

1. Читање из Друге Читанке (из другог одељења, гл. прва, друга, и трећа).
2. Читање из Псалтира.
3. Прва знања, напзуст, глава шеста.
4. Кратки Катихизис, друга и трећа част.
5. Основи грађанског земљеописанија са земљовидом.
6. Из Рачунице: друга два вида с разнонареченим бројевима.
7. Писање по казивању из писмених састава.
8. Пеније у оба полгодија у овом разреду.

У почетку школске 1850 године Попечитељство Просвештенија (уза своје писмо од 11 септембра П№ 1125) поднело је Кнезу по један примерак од свих скоро израђених и већ у школе уведених књижица.

На крају тога свога писма Попечитељство вели да је:

Српски Буквар, *Свештену Историју*, и *Катихизис* израдио Архимандрит *Гаврило Поповић*, потоњи шабачки владика;

Српску Историју — Љубомир П. Ненадовић;

Српску Граматику — Коста Цукић;

Земљопис Србије и Турске — Јован Гавриловић;

Писмене саставе — Коста Бранковић; и

Прву Читанку, *Прва Знања*, *Другу Читанку*, и *Рачуницу — Филип Христић.*

На овај извештај, Кнез је, 16 декембра 1850, изјавио своје задовољство, „како Комисији Школској, тако и члановима који су написали поменуте књижице за школе.“

Са својом веома маленом педагошком спремом, коју су ми, за школовања, дале лекције из *Педагогике* и *Учитељског Метода*, ја сам ушао у Лешничку школу, и отпочео свој наставнички рад.

Пре мене у тој школи био је учитељ неки Сретен Микавица, који је већ био ђаке пописао и разредио их у разреде.

Ја сам у школи затекао у три разреда свега 32 ђака, међу којима бејаху и две девојчице: кћи Пере Тривуновића, и кћи Панте Ђукића.

Невешт у послу, а одушевљен за рад, ја сам поступао овако:

Узео сам себи све књижице које су имали моји ђаци, па сам, у свакој књижици, свако вече, оно што ћу сутра тек задати као лекцију својим ђацима, лепо научио онако како добар ђак учи своју лекцију. На тај начин, ја сам свако јутро улазио међу своје ђаке, бар с једном лекцијом, напреднији од њих.

Имајући дечицу добру и послушну, а бавећи се с њима, и међ' њима, готово од јутра до мрака, ја сам имао радост да ми ђаци лепо напредују, да у школу долазе редовно и радо, и да Лешничани, родитељи ђачки, хвале и њих и њиховога учитеља.

Од мојих ђака могу данас с радошћу поменути: Данила Орећа, адвоката у Шапцу; Ђорђа Симића касац. судију; два брата Самуровића Павла и Мијаила, Андреју Божића, негде у војсци; и некога Димитрија, у шали званога *Проту*, зато што је имао необично леп глас, а родом је био из села Мећаша у Босни.

Околни учитељи, Змињачки Фирауновић, и Прњаворски Милан Лукић, долазили су у моју школу да виде мој рад. Чудили су се, и хвалили моју рев-

ност. Учитељ Лукић, једном, излазећи из моје школе, рече ми:

— Све је ово, благи, лепо и красно; али је, опет, боља практика него граматика!

Шта је хтео да каже овим речма ја ни данас не знам; ако није мислио да више вреди његова извежбаност у пословима, него моја вајна теориска спрема? И у том је, јамачно, имао право...

Крајишници

У Лешници је било чаршинлија и трговаца најмањи број; више је могло бити сељака, дошлих из околних јадранских и мачванских села; а највише је било *Крајишника,* који су се доселили озго од реке Уне, у Босанској Крајини.

Пошто су Турци, године 1834, исељени из Подриња, остале су у Лешници и Лозници многе земље пусте.

Прича се да је тада Кнез Милош, својим путем, позвао из Босанске Крајине многе породице. и населио их у Лешници, Лозници, и у селу Равњу, у Мачви.

Међу досељеницима најимућније задруге биле су:

Ђуко, Тодор, и Сава *Шљокавице;* Гавран и Ђуро *Котури;* Милош, Стојан, Тривун, Маркан и Јанко *Орељи;* Тодор *Бељац;* Миһа, Тома, Јован, Лазо и Сима *Ољаче;* Ђурађ, Марко, и Иван *Штрбиһи;* Благоје и Тривун *Грубори;* Деспот *Босанчиһ*; Станко, Лазо, Симо, и Теша *Бањци;* Петар *Миле;* Никола и Стојан *Кукрике;* Ђукан *Опачиһ*; Ђуро и Стојан *Новаковиһи;* Цвијо, Дако, Божо, и Ђурађ *Качавенде;* Иле *Мијук;* Иле *Орељ;* Петар и Миһа *Тадиһи;* Стојан *Пресјек;* Вајо *Пекеч;* Лука и Никола *Батало* и Ђура *Рашиһ.*

Било их је још, тек им именâ нисам запамтио; али һу поменути још три презимена са њихове не-

обичности, а не знам да ли су крајишничка. То су: Лука *Правда*, Риста *Кавга*, и Матија *Краљ*.

Обичаји тих Крајишника о славама, о Божићу, о Ивању дне, о свадбама, и о укопима, слични су с обичајима српским по другим местима. И они су се тих својих обичаја тврдо држали.

У говору свом имали су Крајишници неке разлике од говора Мачвана и Јадрана.

Лешничани трговци, и Јадрани с Мачванима, звали су их *Бене*; јер су Крајишници често изговарали реч *бена*. На прилику, *Муч', бено!* (ћути, лудаче! кад се што лудо збори).

А звали су их и *молитваши*, то јест, ругали су им се што друге клетве за онда готово нису ни имали, него су уза сваку говорили:

— *Е, молитве ми ћаћине, јес! Јес, мога ми мољења!*

Колску игру као да су имали само једну једину. Играли су обашка мушки а обашка женске. За пâс се нису хватали, него за руке, и позадуго би ишли то на једну то на другу страну, па онда одједанпут стану цупкати, опет то на једну то на другу страну, брзо идући и са таким треском да је тешко неколико минута то издржати, па се онда пусте.

При оном шетању, у тој игри, кад има певачица, онда су певале по две и две, и једне другима отпевале.

Крајишници су ови, у свим тежачким пословима, били вештији од староседелаца; али ни сена, ни стогова нису свозили на једно место у камаре, него све овде онде — ваљда због паљевина.

И халати тежачки били су им бољи и савршенији.

У косидби и жетви надметали су се: ко ће пре и боље. Они су увек боље плаћани него други. И слабији косци староседеоци нису смели ни ићи међу већи број косача, јер хоће *Бена* у кошењу да стигне, па, *бена*, као бена, хоће и да посече косом кога стигне!

И жене Крајишке радиле су све пољске радове, осем косидбе. И није се знало ко је бољи копач или жетелац — мушко или женско?

По доласку у Лешницу много их је помрло: говорили су да им не прија лешничка вода.

Крајишничким запевкама за мртвима подсмевали су се староседеоци. На прилику: Ао мој мили бpале! Ђе ти-ниче, а ђе ли ти црна рупа пуче! (Где рака зину да га прогута).

Моји Лешнички познаници

Димитрије Николић, *начелник среза мачванскога*. Овога човека ја сам први пут видео, и с њим се познао, кад сам, путујући од Шапца за Лешницу, свратио у Богатић, где је среска канцеларија, и јавио се њему, као носиоцу државне власти у срезу, у ком је била моја школа.

Господин Николић, који је, не знам по чем, носио чудан надимак *Турчин*, мене је примио не може лепше бити, и обрадовао ме је својом великом љубављу према школи. Он се родио у Крагујевцу, зато је, говорећи, често у падежима грешио, и акценат му је увек остао левачки, али у писању никад није имао тих грешака. Онда му је могло бити 35—38 година. Бејаше човек омалепа раста, црње масти, густих бркова, и у опште врло космат. Носио се је просто: све хаљине на њему биле су од обичнога сукна. У младости, Николић је служио у војсци, где је обикао на ред и тачност у служби. Иза тога, ушао је у полициску службу, у којој је постао начелник срезу рујанском, у округу ужичком. Срез рујански био је необично велик простором и, често, богат хајдуцима. Николић се је препоручио успешно сатирући те рђаве људе. Кад се је, 13 априла 1850[2], *рујански срез*, разделио

[2] *Зборник V*, 117—119.

на срезове: *златиборски* и *ариљски*, Николић је, за награду, премештен у равни срез мачвански; али и ту да настане да се просецају и насипљу путови, које је, у то време, попечитељ И. Гарашанин, просецао у целој Србији, особито од граница идући ка престоници. И баш оно јутро, кад сам му се ја пријавио, Капетан Николић раздаваше кметовима деонице пута за просецање и насипање између Лешнице и Шапца.

Мене је Капетан Николић тада први пут видео, па ипак ме је примио срдачно, задржао на ручку, и изненадио ме својом љубављу за школу и просвету у опште. Том приликом, он је мене прилично упознао и са оним што ме је у Лешници чекало.

За бављења мога у Лешници, Капетан Николић није пропустио ниједну прилику да мени какву било пажњу не укаже. Кад би год, службеним послом, долазио у Лешницу, свакад би или сам свратио у школу, или поручио за мене да ме види, и упита како ми је.

Једном је вас дуги дан радио неки службени посао у Лешници, а пред ноћ, кад ја бејах пустио ђаке, дође к мени и рече:

— Хајдете да одемо на конак у Чокешину (манастир): да се слатко у оној самоћи наразговарамо! И одосмо! Ноћисмо у оцаклији, према ватри, па се, други дан, вратисмо—ја у школу, а он на свој посао...

На том путу причао ми је много о Рујну, и о својој служби онамо, а особито о хајдуцима, о њиховом животу, и о потерама за њима....

Биће да је име *Рујно* баш после одласка Николићева из тога краја, ишчезло из службених писама, пошто се доондашњи *срез Рујански* разделио на срезове: *златиборски* и *ариљски*, а старо ње-

гово име предало се службеном забораву, и памћењу самих онамошњих мештана.

Николић је, чини ми се, био ожењен из Лознице, и онда је већ имао два синчића: Коју и Нину, како их он од милоште зваше. О васпитавању та два мушкарчића водио је особиту старост.

Јован Илић, лешнички свештеник. Јован Илић се родио у Шапцу, а у Лешницу је био дошао тек за време, на парохију. Он се доцније вратио у Шабац, и ту је прозван *Поп-Хоџа.*

Овај се попа није хтео мешати ни у школу, нити у општину. Био је, међу тим, врло вредан у својој дужности према цркви: певао је лепо, служио је уредно; и у опште вршио је сваки свој посао тачно и на време. У друштву је био весељак тако да је, у повољној прилици, могао и меру прећи.

Једном је био на ручку код трговца Стјепе, који је славио Светог Стевана. Други дан је освитала недеља. Поп Јован је, у добру друштву, остао за совром до вечерње; али, чувши звоно, устане, дође у цркву, рекне *Благословен Бог наш*, и вечерња се почне.

Кад изиђе пред двери да говори јектенију, он погледа у икону матере Божје и, онако весео, задебљалим својим језиком провали:

— Света Богородице! вечерас ти ја могу одиграти вечерњу, а очитати, на мојy душу, не умем!

Рекавши то, Поп Јован смаче с врата петрахиљ, обеси га о двери и, окренувши се ђацима, махну руком и викну:

— Кући!

Ми се одиста разиђосмо сваки својој кући, а Поп се врати гостољубиву Стјепи да, с веселим друштвом, продужи трпезно уживање.

Пошто сам неко време провео у Лешници, узе ме једнога дана Поп Јован на своја кола, да ме одвезе у Лозницу. Тада сам први пут прешао онамо преко Јадра. Возећи се лепим новим насипом, ја се не могах сит нагледати природних лепота десно и лево од пута. Пред нама се плавило високо Гучево, и Поп Јован ми је руком казивао: где је Троноша, Зајача, и Ковиљача па, погледавши више у десно, пружи руку на једну тачку која се беласала далеко на југозапад у мору од зеленила. — Ено, оно је манастир Тројица, рече Поп: — оно је све за Дрином. То је, мој соколе, тужна Босна! У њој још туђини суде...

Говорећи то, Поп је шибао свога вранца да трчи брже, ма да је коњ и без боја јурио као помаман. Чини ми се да је мој сапутник хтео утећи од тешке мисли која га је притискивала кад је мени Босну показивао...

А шта сам мислио ја у онај тренутак то не умем никад испричати. Само знам да ми се чинила неверица да оно што је пред Богом и људма једно може ко цепати на двоје.

— Не може бити, шапутао сам сâм у себи да је ово овамо наше, а оно онамо туђе! То мора да је нека пометња. Свет се, најпосле, мора уверити да два и два морају бити четири; да су Србија и Босна једна српска отаџбина... Ох, младости лудости, ти ниси знала да у Дипломатској Рачуници два и два могу да чине три, пет, или и шест! Да две поле једне исте земље, једнога истога народа, могу да чине две засебне државе, и чак два народа!!

Камо ми лепа срећа да то никад нисам ни сазнао ! !...

У Лозници ме Поп Јован упозна с неким својим знанцима, међу којима бејаше и окружни прота Игњат Васић, добар познавалац земље Босне, и велики пријатељ браће Бошњака. У овога Проте бејаше кћи, девојчица од својих 17—18 година, необичне лепоте и дражи. Доцније је та дивна цура погинула нехотице у својој соби од пушке која се некако сама окинула...

Кад је отац мој долазио к мени у Лешницу, зажелео је да оде мало под Цер, неће ли познати нека места, куда је, као војник, некад пролазио. Тада Поп Јован спреми своја кола, и узе мене и оца мога те нас одвезе чак до села Беле Реке, где смо се у кмета Ивана необично лепо почастили.

У последње време свога живота, Поп Јован је у Шапцу добио почасно протојерејство, и за одликовање носио је вишњасту камилавку. У својој дужности био је до смрти тачан и уредан, а преминуо је у Шапцу 22 априла 1896, у својој 72 години.

Степан Тешић, кмет лешнички, родио се у Травнику, у Босни, где је одрастао и научио терзиски занат. Кад је дошао у Лешницу, ја не знам. Онда му је могло бити 40 — 45 година. Бејаше плав, развијен, здрав човек; у речима где има глас *ћ* Степан је изговарао увек *ч;* носио се је турски, као и други Лешничани, тек свакад чисто и укусно, а каву је пио господски, не србући, онако како је пију госпође! Осем терзилука, у дућану је имао и друге робе која треба сељацима, а куповао је и храну, па препродавао трговцима за свиње.

Као кмет, био је велики господин. Мало је с којим од простијих Лешничана хтео разговарати лицем к лицу, већ обично преко рамена.

У очи Св. Николе, године 1850, бејаше послао кнешчића Тривка неком Крајишнику, онде у Лешници, да сутра рано дође с колима пред кметову кућу. Степан је хтео жену своју Мацу да пошље у Богатић, Капетану Николићу на славу! Тривко је заповест извршио, али ево Крајишника Степану на дућан и лепо, са свим понизно, пита:

— Газда Стјепо! А куд Бог да ћемо сјутра?

— Дођи на време, па куда ти се рече — онамо ћеш!

— А ја бијах рад знати — колико да понесем пиће за коње?

— Ко носи — не проси! Одговори Степан преко рамена, па више не хте на тог човека ни главе окренути!....

Тако је обично био охол и бесан према мањима од себе, а према већима умео је лепо се осмејкивати и умиљавати на сваку њихову реч.

Степан ми је много причао о свом детињству у Травнику, нарочито о трвењу међу онамошњим православнима и католицима.

Имао је сина Косту који је, после њега, преузео радњу, и кажу да се је био веома обогатио, па су га, једне ноћи, неки незнани људи исекли свега на комаде у његовој кући. Не знам за што, ни кроза што?

Сава Глишић, лешнички општински писар, бејаше Шапчанин родом. У месту свога рођења, живео је и водио лепу трговину; али се позаваћа

са женом и, како говораше, од њезина зла посрне у трговини, пропадне, запетља се у дугове и, најпосле, побегне у Лешницу, где се прими писарске службе у општини, само да храни хлебом себе и своја два красна синчића, који су оба били моји ђаци.

Сава бејаше човек слаба здравља, а уз то веома миловаше угодност при свој својој великој сиромаштини. Носио је вес, дугачку антерију од ћитајке, и кратко ћурченце, које би чешће тек на једно раме огрнуо. У рукама је готово свакад имао дугачак јасминов чибук, а на ногама плаве памучне чарапе, и потпећене сереске ципеле.[3]

Поред своје писарске службе у општини, Сава је зарађивао по коју пару и пишући људма документе о куповини земаља, јер су онда, иза исељења Турака, многе дринске родне земље куповане а и препродаване. Те документе Сава је различно називао: *тапија, темесућ,* и *писмено...*

Како их је различно називао, тако их је различно и таксирао. Како је сваки тај документ другојаче састављан, тако је и цена сваком била друга. Тек ни један није смео бити кратак. Врло је редак био који се могао свршити на другој страни од табака.

Ја сам са Савом лепо живео. Гледајући често колико он троши мастила и колико нашара хартије за малу ствар, нисам могао да се домислим рашта то све чини?

Један ми случај поможе да и то сазнам.

---

[3] Потпунија слика овога Саве има у мојој причи: *Драга дража од вере...*

Турчин *Мула-Јусуф*, Лешничанин родом, био је изучио турску књигу, и већ постао зналац Корана. Кад су Турци исељени из Лешнице, он се настанио онамо преко Дрине у *Јањи;* и оданде је често прелазио у Лешницу те Турцима, који су своје земље продавали Србима, читао старе и писао нове тапије.

Мула-Јусуф је те тапије писао веома кратко. Једном га ја замолих да ми ту целу своју тапију преведе од речи до речи, и он радо то учини. Најпре ми каза да она једна реч у врху тапије значи: *У име Бога*, или: *Боже помози!* То се, вели, ставља за то да Бог чува тај документ. И чува га одиста, тврђаше Мула: — ако ова тапија и у воду падне, прогутаће је риба; алас ће уловити рибу, распорити је, и тапију наћи!

После тога објашњења, он ми текст тапије овако преведе:

„Поврх касабе Љешнице село је Стража. Испод села Страже мјесто је **Жично Поље.** *У том пољу моја је њива, између суседа (тих и тих). Ту њиву данас продадох том и том, за толико и толико, и новце примих. Он да зирати земљу с алалом, а ја да видим хаир од новаца. У Љешници* (тога и тога). *Продавац.“*

После тога, ја једном рекох Сави писару: да ли не би било боље да и он своја писмена пише тако кратко?

— Не знаш ти, што је сељак, млади господине, одговори Сава. Да му ја напишем толицно, он би ми једва дао бешлук (динар), а за мој темесуђ од табака он без речи даје талир, и још донесе ћурка руке ради!

Петар Тривуновић, марвени трговац, родио се је у Шапцу, где је одрастао и трговати почео. Између године 1838 и 1840 био је закупац шабачке касапнице. У то време неки од његових момака нешто скриви у раду свом: или је неком дао рђаво месо, или је месо криво измерио, тек старешина, који је био у Шапцу, дозове Петра Тривуновића, као закупца, обори га, и оцепи му 50 батина!

Тим бојем одбијено је било Петру све стражње месо тако да га после никад није ни имао....

Чим те батине преболи, Тривуновић остави Шабац, и пресели се у Лешницу, где купи кућу, и настани се да живи. Мало по мало, Тривуновић је накуповао родних дринских земаља, међу којима је *Ранитовача*, међу Јадром и Дрином, била родна као Мисир, а прости Лешничани причали су, као какво чудо, да је Пера за ту земљу дао *четрнаест ока дуката!!*

Тривуновић је трговао свињама, и рогатом марвом, коју је товио по дринским адама. Зиратне пак своје земље давао је на трећину онима који својих земаља нису имали.

У трговини, Пера је најдуже ортаковао с Мијаилом Лаловићем, марвеним трговцем, из села Санковића, у Ваљевској Колубари.

Свака је радња Тривуновићу ишла у руку тако да је за неколико година изашао на глас као један од најимућнијих људи на оном крају.

Поред тога, он је био човек врло паметан и, осем својих трговачких и домаћинских радова, могао се је разабрати у сваком послу који би пред њега био стављен.

У својој кући био је веома гостољубив домаћин, а у одношају с другим људма уредан и за причу племенит човек.

Од чувенијих путника ретко је који прошао кроз Лешницу а да у Тривуновића кући није конаковао, ручао, или сѐ бар одморио и чашу воде попио.

Тривуновић се није оженио за дуго време. Загледавши се у девојку Мацу, кћер лешничког учитеља Саве Поповића, који је био родом из Срема, ожени се њом, и одмах свога таста, учитеља Саву, човека стара и већ готово обневидела, тргне из школе, и доведе својој кући, а општина лешничка добије другога учитеља.

Учитељ Сава, таст Перин, није био примио од општине сву плату своју, па затражи да му се плати што му општина дугује. На то му Пера одговори:

— Старче, у мојој кући ти имаш све што ти треба: да једеш, да пијеш, да се одеваш и трошкариш. Зато не дирај општину: њени су приходи веома слаби!“

Старац је зета послушао, и од тражења престао; али где Пера не чује страховито је општину ружио за то.

О Тројицама слави лешничка црква. На ту славу дођу из Јадра два учитеља, оба родом из оне стране, па где ће на ручак, него Периној кући, к свом земљаку, старом учитељу Сави!

На Тројице, пре службе, сва три та учитеља седела су на клупи пред Периним кућом, и разговарала се. Прозори на соби, више њихове главе, били су отворени: у соби се све чуло што су они говорили. Међу тим Пера је био у соби и пушио.

— Је ли истина, благи, упитаће учитељ Јаребички,

неки Брадић, да је теби општина закинула целу годишњу плату?

— Закиде *анђела* јој њеног! рече старац, који је обично ту псовку понављао.

— Ха, *свеца* им њиховога, па што их не тужиш?

— Е, не могу од овога мога, вели Сава, показујући главом на Перу: — Он ми не да; вели: имаш у мене све, а општина је сиромашна!

— Бре, *Бога* им њиховога, рећи ће за то учитељ Текеришки: — да је она то мени зајела, показао бих ја њој ко сам!

Пера чује све то, па изиђе пред њих, и рекне:

— Господо учитељи, ајде овај мој таст, стар и љут, погреши и опсова општини анђела, што га не поправи ти Брадићу? Него ти окрха свеца. Ја се надах да ће овај трећи прекорети вас обојицу, а он ни Бога не остави на миру! Изволите на поље из моје авлије! За таке госте овде места нема!

И сва тројица оду постиђени.

Године 1842 Тривуновић је био уз Вучића. Кад су, у јесен године 1844, прешле у Шабац оне чувене Катане, и упутиле се преко Мачве на Лешницу ка Лозници, Пера се десио у ади, а момак му дотрчи и каже: да Катане већ улазе у Лешницу и њега траже. Тривуновић одмах узјаше коња, нагна га на Дрину, преплива на босанску страну, и у први мрак, уђе у варошицу *Јању* међу Турке.

Било је вече кад је пред једном кавaном одјахао и ушао унутра.

— Бејаше доста Турака, причао је Пера доцније: — а ја мислим како да им се јавим? Да речем „Аге“, мрзи ме; а да речем „Браћо“, неће примити они. Зато смислим и викнем:

— Добро вам вече, добри људи!

— Бог дао добро! одговорише они, и узеше ме питати: откуда тако?

— Кажем им ја, вели Пера: — одашта сам се уклонио, и замолим да ми даду преобуке, јер сам сав био мокар.

Кафеџија ми одмах даде све.

У Јањи је остао мало времена (само докле су Катане разбијене, и докле Вучић није стигао у Шабац), па се онда вратио кући, која му је била јако оштећена, а коњи из хара сви одведени!

Пера се о том није никад жалио. Само је причао, како никакво *Народно весеље* (као што је он шаљиво називао сваку буну), не може да прође без штете.

Као пријатељ „Уставобранитеља“, волео је оно стање које се је створило у Србији 1842 године, али никад није оговарао, а још мање, ружио оне који су пре тога управљали Србијом.

Волео је школу и просвету. Поштовао је људе од науке, нарочито је уважавао оне који се не размећу својим знањем. Хвалишама је могао насмејати се при свој својој збиљи, па макар то било и у његовој кући.

Тривуновићу су често долазила шабачка господа у госте. У таким случајима, готово свакад, Пера је и мене звао на ручак, или на вечеру. Једном, после ручка, његови гости: *Стојан Обрадовић*, *Павле Радовановић*, и *Никодије Ћирић*, заметнуше, не знам како, разговор о том шта значи реч *чертог*, у црквеним књигама? Стојан Обрадовић миловаше показати се да зна, и тада ућуткујући све друге, узе доказивати да реч *чертог* значи

мала тачкица, и писаљком црташе таку тачкицу на *Српским Новинама,* које беху на столу, пред њим.

Пера га слуша осмејкујући се, па ће тек рећи мени:

— Вере ти, младићу, знаш ли ти шта значи реч *чертог?*

— Свакојако биће нешто веће од ове тачке, одговорих ја: — кад се у њега може ући. И поменух из црквене песме место: *Чертог твој вижу, Спасе мој, украшени; и одежди не имам да вниду в он.*

— Чули што каже човек, рече задовољно Пера! Стојане, брате, поклони се, па ћути!...

Атанасије Николић, начелник полициског и економног одељења у Попечитељству Унутрашњих Послова, путујући по Србији, дође на конак Пери Тривуновићу.

О вечери почне разговарати с Пером о Дрини и, чувши да та вода рони људма многе њиве и ливаде, рекне:

— Тој би се води, брат' Перо, ласно могла обала утврдити.

Домаћин га погледа врло радознало.

— Требало би, наставља Николић: — поред воде побити коље, па оплести два реда леса. Вода би, после, доносећи разни муљ, остављала га за тим лесама, и тако би она сама себи обалу утврђивала!...

— Молим те, Господине, деде ти вечерај, рече домаћин: — ти си уморан а можда и гладан. А сутра, Боже здравље, сешћемо у моја кола; извешћемо се на Дрину, и видећеш са̂м каква је Дрина, и шта за њу треба!

Други дан били су обојица на дринској обали, у Перином сувату, где тови краве.

— Је ли ово сва Дрина, брат Перо, пита Николић, разгледајући реку која лети као помамна?

— Није сва, одговори Пера: — ово је једна растока; онамо има још једна овака.

Брег, на коме су њих двојица стајали, вода је већ била јако подронила, и он само час чека да се сурва у Дрину; а онамо на средини реке извалила се грдна велика топола с гранама низ воду, докле јој жиле стрше у небо!

— Одакле ли је вода донела оно дрво, пита Николић.

— Није њега вода донела, господине; него га је онде на месту поткопала и оборила! Под оним дрветом ја сам лане солио моје краве: било је оно усправо, у средини ове ливаде, а данас ено видиш, поред њега дере дринска матица, и оно лежи као свака клада....

— Ао, мој брат' Перо, да зле ове воде!

— Зле, Бог ме, господине! Зато ја теби синоћ и велим да вечераш, па данас да је очима видиш: не може њој ништа ни ред онаких топола, а то ли ће је уставити кољице и прућице?!....

Бивши у Крагујевцу на скупштини, године 1848, Пера види како су се неки саветници позавађали, па рекне Кнезу да одреди суд: да се види ко је крив, и тај суд кривога да избаци из Савета!

— Не да то Устав, мој газда Перо, одговори му Кнез.

— У колико параграфа то Устав не даје, Господару! упита Пера.

— У једном, у 17 §-фу.

— Е, вала бих ја тај један без речи погазио, само да у народу буде мир.

Кнез га узме руком за ћурче, и рекне:

— Овај гајтан на твом ћурчету ако се прекине на једном месту, ћурче ће се расцепити до рамена!

— Хоће, ако га ја пустим да се цепа; али кад ја узмем иглу, па прекинуте крајеве саставим, и на ново добро зашијем — неће!

— Брат' Перо, рећи ће му у тај мах Илија Гарашанин: — иди стишавај људе да се не завађају: бојим се доћи ће и до боја, а нас нема онолико колико Француза, те да можемо и за ништа гинути!...

Из Крагујевца се Пера вратио у Лешницу незадовољан првацима у земљи, али је махом ћутао...

Кад оно Омер-Паша, савладавши босанску буну, и похватавши многе босанске бегове, као коловође буне, баци их у ланце и, преко Србије, посла у Цариград, Тривуновић узе мене, једно јутро, у своја кола те се одвезосмо на Рачу. Ту видесмо гергу некадашњих бесних босанских бегова разних година, различнога здравља и крепости, који, сваки с гвозденом алком о врату, беху заковани за ланац, па тако иду један за другим као ждралови кад лете.

Једном јаднику из средине оне поворке спаде јеменија с ноге; он се хтеде уставити да је ногом дохвати и назује, али га други цимнуше за врат оном алком. Он само јекну и проговори:

— Их! Алаверсун!...

Страшно бејаше гледати их јаднике!...

— Е, кад смо ово видели, да поручамо, па одмах да се вратимо кући! рече Пера.

Тако смо и учинили.

У оно време кад сам ја у Лешници био, међу марвеним трговцима бејаше понајбогатији неки Филип

Пејић, омален човек, негледан, и још хром у једну ногу. Филип је живео у задрузи с братом Матијом, који је гледао дућан и земље које су имали, а говеда је лучио и сву живу трговину водио сам Филип. Овај човек је само гледао своју трговину, и ништа га се друго није тицало. Лешнички трговци обично су се збирали у кавани некога Петра Тешњака или Панте Ђукића; ту су сачекавали пошту кад долази од Шапца; ту су седели, пили ракију, и разговарали се. Филип није ни у какав разговор пристајао, осем у оно што би се тицало његове трговине. Зато га Пера једном овако дарну:

— Е, браћо, и трговци, рећи ће онако свима у кавани: — знате ли какав је овај наш Филип?

Малене, зелене очице Филипове заиграше, и он, узнемирен, убрза:

— Па де кажи! де кажи!

— И казаћу! вели Пера. Да сад овај суруџија што га чекамо из Шапца, дође и да рекне: Е, људи, чудна се промена догодила у Београду: биће трговине, биће пазара, биће и лепа ћара, али ће од сада у Србији судити *Цигани!* Знате ли шта би на то казао овај наш Филип?

— Казао би, продужава Пера: „Ако, брате; и њих је Бог створио!!

Трговци сви прснуше у смех; а Пејић учеста:

— А шта би рекао ти, а? Де кажи право!

— Ја? Ја бих рекао: Вала кад је ова земља спала да јој Цигани суде, нећу ни да живим у њој; и отишао бих куд ме очи воде[4]...

---

[4] Чудна игра судбине! Овај Филип Пејић, после смрти Трифуновићеве, прекупио је готово све његово имање, па, најпосле, и његову удовицу Мацу узео је за жену!

Године 1850 у јесен просецао се и насипао пут од Лешнице до Шапца. Пут већ просечен и насут шљунком а људи неће да гоне кола њиме, него крај друма ледином. Тривуновић идући из Лешнице у Шабац, и одонуда кући, свакад се вози у својим колима која вуку два јака товна коња, а управља Јован Кочијаш.

— Јоване, вели Пера на поласку: — тераћеш све насипом.

— За Бога, газда, насип још није убијен.

— Ако га не убију окована кола Пере Тривуновића, зар ће таљиге Црвенога Јанка (неког сиромашка). И Јован је терао све насипом!

У месојеђе године 1851 Пера и ја бејасмо у Шапцу. Ручали смо код шабачког владике *Јаникија*. Јели смо неке сарме од кисела купуса. Пера је и пре био врло слаб од неких силних чирева по кожи. Тада се разболи и све се љућаше на владичину сарму. Па пошто њу добро испсује, обрне кривити себе, што се није умео умерити. Болестан се врати у Лешницу кући, где и умре 28 фебруара 1851.

Он је ожаљен и испраћен као врло редак и необично уважен човек у свем оном крају.

О његовој смрти ја сам написао мали допис који је изишао у 28 бр. *Српских Новина*, од 1851, под знаком М. М. То су моје прве врсте које су, штампане, изишле на јавност.

***Самуило Јанковић**, игуман манастира Петковице.* Петковица је стари, мали, а веома уважени манастир[5] на исток од Лешнице, близу села Пр-

[5] То је било онда, а данас је на месту старе цркве манастирске Јоса Куртовић из Шапца подигао са свим нову богомољу.

њавора, под церским висом *Кумовцем*, оним што се види из Београда, као какав голем пласт, и за који многи држе да је *Видојевица*!

У том манастиру бејаше 1850 и 1851 године настојатељ *Самуило Јанковић*, пирном у једну ногу, човек врло паметан, који је прошао доста света, и који се одликовао колико љубављу према знању и науци, толико и ревношћу за интересе манастира, и умешним опхођењем са светом.

Ја сам у Петковицу отишао први пут 14. октобра 1850, заједно с Пером Тривуновићем. Тада сам се познао с овим ређим духовником.

Игуман Самуило запази ме од првог виђења, и жељаше чешће се са мном састајати и разговарати. Тога ради, кад би год долазио у Лешницу, да што купи, свакад би мене тражио, и позивао би ме у манастир „на пријатељску беседу“, како он шаљиво говораше, хотећи тим казати да ме нема, сем пријатељске беседе, ничим много почастити.

Он ме је увек световао да будем свештеник, надајући се од мене неким услугама цркви.

Ја нисам учинио онако како је он желео, али сам му, тим не мање, захвалан за велику старост о мојој будућности.

Самуило Јанковић родио се је у Шабачком Граду 1804; и ту му се је знала очина кућа чак и године 1867. Крштено име било му је *Стојан*.

У својој 12-ој години, после пропасти Србије, Стојан некако доспе у Високе Дечане, где се, године 1820 замонаши и зађакони добивши, том приликом, име *Самуило*.

Доцније, због силног нападања Арнаута на Дечане, ђакон Самуило побегне у Сарајево, где је неко време био у сарајевскога Митрополита.

Из Сарајева оде у Мостар, где га је владика херцеговачки Јосиф произвео за свештеника, и учинио својим протосинђелом.

Из Херцеговине је отишао у Црну Гору, а одонуда сиђе у Боку Которску, походи Дубровник и Трст, па дође у Карловце.

Године 1833 вратио се је у Србију и најпре је био у Светој Петци (Параћинској); па у Раваници, Раковици и, најпосле, у Троноши.

После кратког бављења у овој последњој обитељи, Јанковић дође, у почетку године 1850, у Петковицу.

Тек овде је Самуило показао шта може вредан, одушевљен и умешан старешина да уради за своју обитељ: засадио је вотњаке и винограде, окрчио ливаде и њиве, заградио манастирско имање, скинуо брдо у порти, оправио цркву, и ћелије начинио са свим из нова. У ову грађевину уложио је својега новца хиљаду талира!

Тако велики усталац за интерес Манастира Петковице, а умешан с народом и старешинама, он је успевао у свакој намери својој.

Године 1858 владичанска власт произвела га је за Архимандрита, а године 1859 био је члан шабачке јепархиске консисторије, где је, по одласку јепископа, био и управник јепархије за неко време.

Године 1861 Самуило се вратио у М-р Петковицу, где је и преминуо 10 новембра 1867 године.

Архимандрит Самуило је радо књиге куповао и читао; сиротињи је помагао, и сиромашне ђаке издржавао.

Пред своју смрт, располажући своју не велику уштеду, оставио је на потпору духовне књижевно-

сти сумицу која је 1 јула 1896, у Управи Фондова, износила 4608·28 динара.

Нека је вазда мир праху његовому!

Хаџи-Хамза. У Лешници су, до године 1834, живели Турци, то јест Срби вере Мухамедове. Ти су Турци већином били људи богати. Причали су ми у Лешници да је из тога маленога места одлазило на *Ћабу* више Турака хаџија, него што их је ишло из Зворника и Шапца у једно их рачунајући. Неки Хаџи-Хамза, Лешничанин, који је два пута ишао на *Ћабу*, био је тако богат да су његови хртови носили о врату сребрне огрљаке; његовим коњма није било броја, а његовим земљама, јабучарима, и другој имовини није се знало цене.

Пошто су Турци кренути из Србије у Босну, Хаџи-Хамза се стани у Бијељини, а његова некретна добра остану у Србији.

Он је често одонуда прелазио овамо, и своје земље продавао, али је све то ишло некако зло по Хаџи-Хамзу. Неко је имање он дао у бесцење, неко је продао, а новце не узео, а за неко су му се дизали протести, као да га он ни продати не сме; те тако је богати Хамза, дан по дан, нагло сиромашио. Најпосле је постао пуки сиромашак!

И та вера никад се на своју судбину није хтела пожалити!

Године 1857 долазио је Хаџи-Хамза чак у Београд, да се моли Попечитељу да српским властима дуж Дрине заповеди да гледају да се Хамзи не аши његова својина, него да му се плати што је право.

Бејаше зимње доба. Хаџија се бејаше настанио у џамији, која је била онде где је сад кућа и дућан Вељка Николића. (Мора бити да је уз ту турску богомољу било какво склониште за Турке сиромахе).

Кад би из те џамије пошао у Кнежеву Канцеларију, која је била онде где је данас нови Краљев Двор, Хаџи-Хамза би неколико угрејаних црепова поређао себи за појас до вајне кошуље своје, и с тим би дошао до канцеларије. Хаљинице су на њему биле веома танке, и ти би га црепови уз пут грејали.

У канцеларији би обично ушао у собу Тахир-ефендије, ћатипа за турски језик. Ту би своје црепове повадио и поређао на пећ, да су му свакад топли а он, старац висок, крупан, вратат и особито носат, причучио би уз пећ, и тако би се грејао цело пре по дне.

Неки од чиновника частио би га кавом. Старац би част примио и попио у сласт, захваливши са пуно достојанства, без и најмањега унижавања.

У ту, „ефендину собу“, која је била далеко од собе министрове и начелникове, збирали су се млађи чиновници: да пуше, и да се слободније разговарају. Ту су се виђали: Љуба Петронијевић, Павле Трипковић, Милан и Милован Јанковићи, Марко Поповић, Ђока Николић и Димитрије Јоксић, практиканат. Овај последњи бејаше онда млад, стасит, и веома леп момак.

Хаџи-Хамза, грејући се уз пећ, и слушајући како другови Димитрија често зову: *Јоксић! Јоксић!* једном рече:

— Море, добри људи! Зашто грдите тако крšна момка?

— Како га грдимо, Хаџо?

— Па, ето, зовете га: *Јок-сиђ*.

Ми смо мислили да изветрели старац ни сам не зна шта хоће да каже, па га даље нисмо ни питали.

Године 1867, Кнез Михаило, примивши од Турака све српске градове, оде у Цариград да се представи Султану. У његовој пратњи био је, међу другима, и Димитрије Јоксић, као секретар Кнежевога Двора.

Кад је онамо дошло да се попишу имена онима којима ће се дати султански ордени, чиновник турски изјави да презиме *Јоксиђ* не сме изнети пред очи Султану, те тако кнежевога секретара преименују некако другојачије, и орден му буде дан на некако друго презиме.

Наше часно и красно презиме *Јоксиђ*, остало од некака мила старца *Јоксе*, у Турака би значило онога који нема оно што човека чини човеком!

Тада се многи од нас сетисмо јаднога Хаџи-Хамзе, и уверисмо се да је кукавни старац знао што је говорио.

***Петар Тешњан**, кавеџија.* Родио се у Босни, у месту Тешњу, од кога му је и презиме дошло. У месту свога рођења Петар је провео младост, па оданде тумарио у свет. Удруживши се с неким кесеџијама Арнаутима и Грцима, четовао је по разним крајевима турске царевине: чак је доспевао и у мисирску војску, и борио се под командом Ибрахимпашином!

После дугог путовања по свету, наплативши [illegible] ... Петар се врати у [illegible], ожени се, и [illegible] путовати.

[illegible] се [illegible] сваде с неким Турчином [illegible] се [illegible] [illegible] и [illegible] више [illegible] не [illegible] и [illegible] се у [illegible], где се [illegible] и продужи путовати. Најпосле, кад већ остари, остави путовање, и [illegible], колико [illegible] сам са собом [illegible].

Место [illegible] [illegible] [illegible] путовању. [illegible] [illegible] пен[illegible] у старост.

[illegible]

[illegible] је [illegible]

[illegible]

[illegible]

имали не једну бодљикаву реч за старога јунака који је веровао у потпуну своју очинску власт.

Кћер своју Тешњак је дао у кућу Пејића.

Слика Тешњакова налази се у моме *Омеру-Челебији*.

Тешњак је био човек крупан, висок, већ стар, ћелав и крезав, и уза сваку трећу-четврту реч говорио је: *Арца пурца*. Шта му те речи значе — не знам. А неки шаљиви Лешничани, с тих речи, звали су Тешњака *Арцапурца*!

— Хајдемо *арцапурци* на ракију!

Како је поштоноша, идући од Шапца ка Лозници, обично свраћао у Тешњакову кавану, то сам и ја у поштанске дане и сате редовно свраћао Тешњаку; а први лешнички трговци у њега су седели, ракијали, и разговарали се скоро свако вече.

Јован Чивић. У Лешници је онда живео, и држао механу, неки *Јован Чивић*, човек стар, и са свим сед.

Овај Чивић био је један од оних Срба, које су Турци 1813, у Лешничком Шанцу, заробили и отерали у Цариград. У том ропству Чивић је остао дуго, намучио се много, и научио турски као прави Турчин. После дуга и тешка робовања, заузимањем Кнеза Милоша, Чивић буде ослобођен ропства, заједно са још некима, и дође у Лешницу, где се настани да животари.

И, што је за велико чудо, овај човек, који је у свом веку толике муке препатио, и толико света видео, није хтео никад ништа причати. Обично је седео, пушио, и ћутао.

Пера Тривуновић у шали би некад рекао:

— Море Чивићу! Штета што Турци нису посекли тебе, а да су пустили кога од оних који би умели говорити, да нам штогод кажу!

— Е, мој газда Перо, у каквој сам муци био, добро нисам и своје име заборавио, одговорио би Чивић.

И само се то од њега и могло чути.

Буљубаша Милован. Бејаше онда у Лешници један старац, кога су сви звали *Буљубаша*, а име му је, чини ми се, *Милован*. Био је прешао 70 година; омален, космат, у оделу прилично аљкав, а скоро свакад с чибуком у руци. У младости својој, био је мајстор терзија, а тада се бејаше прибио уза свога рођака, Симу Глувића, младог имућног Лешничанина, те је тако животарио.

Лешнички трговци су овога „Буљубашу“ свакад лепо сретали и, у кавани, често би га почастили кавом и ракијом. Од њих сам слушао да је тај човек био војник у нашим ратовима за ослобођење, и да је у војсци — добио звање *Буљубаша!*

Тепав од рођења, Буљубаша је гласове *р, л,* и *љ* изговарао као *ј*. Зато су у њега Вишњићеви стихови из песме о боју на Лозници:

„Све бељемез бељемеза зове,
И лубарда лубарду дозива,“ гласили:
„Све бејемез бејемеза зове,
И јубајда јубајду дозива.“

Несташни младићи подсменули би му се за тај изговор, а он би само рекао:

— Е, мој сокоје! јасно ти је садекана, а ђе ли си био ондака?..

Од њега се је могло што разабрати о бојевима у којима је био, али онда ни ја сам нисам знао колико би то било корисно. Тако је старац однео у гроб оно што је знао......

„Мајалос“

Првих дана месеца маја 1851, једно вече дође ми један непознат човек, омалена раста, жива кретања, и каза се да је Београђанин, да се зове Јован Кујунџић Ваљевац; да је био у Лозници, те помоћнику, Јоси Куртовићу, нудио своје дућане које има на ваљевском вашаришту. Он је приспео у Лешницу на конак и, како је раније слушао за Лешничког учитеља, дошао је, вели, да се са мном позна. Из моје мале собице ми оба изађемо у шетњу, те му ја покажем интереснија места.

Свратисмо у кавану, где је он био одсео, и ту ме он замоли да с њим вечерам те да се дуже разговарамо...

Сутра дан било је уређено да ја, са својим ђацима, изађем на Дрину, на „Мајалос“. Онда се тако звало то ђачко весеље.

Кујунџић, сазнавши за то, оста цео други дан у Лешници; би с нама на „Мајалосу,“ приложи нешто на сиромашне ђаке, и провесели се од свега срца у нашем друштву.

Први пут тада познао сам се с овим красним човеком. И наше пријатељство, тада са свим случајно започето, није се пореметило до саме његове смрти. Бог да га прости!

Директор М. Спасић

Пред крај школске године, која се онда свршавала двадесетим даном месеца јула, једном, пред по дне, у авлију моје школе, која је уједно била и авлија општинског суда, улетеше кола капетана Димитрија Николића, а за колима момак на коњу уведе једног коња оседлана без јахача. У колима пак беху Капетан Николић и Директор школа Милован Спасић. Овај имаше на себи ондашњу „вице-униформу“: капут и панталоне од плаве чохе, са белим испускама, а на глави путнички шешир са широким ободом.

Мени рекоше, јер је већ скоро било по дне, да пустим децу, па после ручка у 2 сата да их скупим: да буде испит.

Тачно у 2 сата почео је г. Директор испитивати ђаке, и испитивао их је до после заласка сунца. За толико дуго време многа су се деца уморила, а нека су и задремала.

Кад сам, после испита, приметио г. Директору: да је ово много за децу у један мах, он ми је одговорио да је тим „инструкционим“ испитом желео мени, као младом учитељу, показати како се предаје! Ово ја радим, вели, више за учитеља, него за ђаке!

Мојим радом у школи г. Директор је био веома задовољан. Хвалио ме је у очи и пред Леш-

учитељима, а Димитрије Николић, учитељски кандидат, није знао мере својој радости, што се тако лепо говори о њему и о раду његову.

Директор Стојић отисне се даље по својој ревизији школа, а ја остах да разгледујем још што дана у школи, те да говорим с децом са свим разредима.

Растанак с Лешницом

По распусту деце кућама, 20 јула, ја оставим Лешницу, и кренем се у Шабац, одакле ћу у Београд, и у Рипањ кући.

Један од најбољих мојих ђака, Димитрије Петровић „Прота“, кога је издржавао Пера Тривуновић, па је, по смрти овога, остао без игде икога, обиште око мене, гушећи се плачем. Моли и куми да га поведем. Шта сад да чиним? Водити га немам куд, јер ни сам не знам шта ћу од себе, а видим да ни остати нема где. Најпосле узмем га у кола. Свратим у Богатић, те се опростим с Капетаном Николићем, и оданде дођем у Шабац.

Одем Владици Јанићију, и замолим га да прими Димитрија, кога је он и лично знао, као одличнога певца. Владика је свакад држао по неколико ђака, којима је давао стан и храну, а за одело старали су се сами они. Али мој Димитрије није имао ни ко би му се састарао за иглу и конац, а камо ли за кошуљу и хаљину!

И то ја казах владици.

— Остави га, човече, у овој царевини, рече Владика смешећи се: — у оволику конаку могу зар живети један Владика и један *Прота*, који тебе, мирјанина, љуби у руку!

Ох! како сам му тада топло захвалио! И Димитрије дође те пољуби руку новом добротвору својему, а захвали и дотадашњем свом учитељу.

Димитрије се учио одлично. Владика је био њиме веома задовољан, и намеравао је послати га да изучи медицину. Али се кукавни младић, на свршетку IV разреда гимназије, разболи и умре!

Тада још не бејаху гује пиле мојега родитељскога срца, али Димитрија сам жалио као да ми је био син рођени!....

II

У ТОПОЛИ

Из Шапца сиђем у Београд, и јавим се Митрополиту Петру; похвалим се много бољим својим здрављем, и изјавим: да бих радо ишао у Русију, ради продужења наука.

— Хе, то бих желео и ја, рече Митрополит: — али је твој отац био код мене пре једно две недеље, и с плачем ме молио, да те не пуштам; баш ако би ти то и тражио: он се боји за твоје здравље! И тако ја не могу ништа преко очине ти воље, а не можеш ни ти!

Ја се нађох у тешкоћи, којој се нисам надао. Срце ме је вукло за науком, а оцу сам био толико дужан, да ме је било страх и поумити да му што на жао учиним?

— Да одем кући, одговорих Митрополиту: — да се разговорим с родитељима, па ћу опет доћи.

— Иди; то је лепо; али сумњам да ће те пустити.

Него, ево нешто друго, рече он, после малога размишљања: — Ово би за тебе било добро. Мени је говорио *Књаз*, да би желео имати у Тополи добра учитеља, који би могао бити и ђакон. Топола је близу твом месту рођења, а у мојој је дијецези. Ако хоћеш, ишти премештај у Тополску школу, и жени се, па да те рукоположим за ђакона.

— Да се и о том разговорим с оцем и мајком, рекох ја, и опростих се.

У Рипњу: и родитељи, и браћа, и сви моји у кући, навалише на мене: да се оставим далека пута, него да примим оно што ми се нуди тако близу...

Ја напишем молбеницу Директору Спасићу, и одмах добијем премештај у школу Тополску......

У Тополу сам стигао у очи Мале Госпође (7 септембра) 1851. Тада се онде држао панађур, и света бејаше као на највећем сабору.

Не бивши никад пре у том месту, ја сам радознало разгледао оне остатке из доба Карађорђева: град, порушене му куле, и цркву коју је Вожд градио 1811 године.

Школска зграда у Тополи, према оној у Лешници, бејаше ми као какав двор: висока, видна, молована, и у њој лепа библиотечица одабраних књига! За мој стан беху две красне собе и пространа кујна.

Ђака сам добио у сва три разреда равно 40: све бистре, красне, миле деце шумадинске. И данас ми је милина кад их се сетим у оним лаким шумадинским опанчићима, у белим кошуљицама, и у кратким гуњићима с лепим торбицама о врату!

Међу овако милом, бистром и послушном децом, у месту које није било далеко од Рипња, и из кога се свакад видела Авала, моја познаница из детињства, ја сам с великом вољом отпочео свој рад у школи, а био сам тада и вичнији у послу, него пре годину дана у Лешници, те тако сам

осећао да ћу те године урадити и више и боље него лане.

Рад с децом у школи, и читање књига у мојој соби, испуњаваху ми све време. Али ипак сам доспевао да и околину своју колико толико познам. Тако сам обданице одлазио у села: Божурњу, у Брезовац, и у Врбицу (данашња варошица Аранђеловац), а у манастире под Рудником: *Вољавчу* и *Благовештење*, ишао сам нарочито у очи празника на конак. Познанике које сам у Тополи и у околини стекао поменућу доцније.

Од мојих тополских ђака највише их се, по свршетку три основна разреда, вратило кућама да раде земљу, а неки су отишли на занате, и доцније су изишли добри мајстори, као што је био *Срећко Швабић*, из Божурње; неки су били вредни чиновници, као што је био *Милош Богићевић*. Та су оба рано преминула.

Данас је жив и врло се често само доброчинством оглашава *Мијаило Павловић*, честити београдски трговац, који је био такође мој ђак као једно од најлепше и најмилије деце шумадинске.

Како је онда у Тополи седео намесник за Тополско намесништво, начелник за срез јасенички, и, по врх тога, налазио се и кнежев конак: то су се онде врло често стицали и световни људи, и свештеници, и духовници из целе оне околине, Те прилике су учиниле да се и број мојих познаника увећа и нашара.

Они које сам познао бавећи се у Тополи

Кнез Александар. Онда, кад ја бејах у Тополи, Кнезу Александру било је 45—46 година. То беше човек вишега раста, права стаса, осушне снаге, црне масти, рапава лица, пуних на крајевима шиљастих бркова, обилне проседе косе, коју је над челом чешљао на једну страну; по некад, док стоји, глава би му се на раменима тресла и преко воље његове.

Од старога Карађорђевога града, Кнез је био оправио јужну кулу, и целу дуж до цркве, где је начинио неколико соба и дугачак ходник, затворен стаклетом. На по се, у граду, била је кујна, амбари за жито, неколике собе за млађе, и друге зграде. И северну кулу. над градским вратима, такође је био оправио и покрио. Све друге зидине дремале су, као рушевине, и мало по мало круниле се од времена.

И цркву, задужбину оца свога, Кнез је лепо оправио; начинио јој је нов иконостас, и сву је изнутра моловао. Турци су, године 1813, све иконе спалили а свеце по зидовима нагрдили: боли им очи, и одсецали носове, и уши. Кнез је те ругобе у цркви све превукао бојом, а у олтару није дирао ништа, него је оставио светитеље нагрђене: да се види каку су муку и они трпели, кад је Србија своју слободу изгубила. Тој цркви је Кнез поклонио

приход од својих ондешњих вашарских дућана; набавио јој је нове књиге, и све друго што јој треба. Чак је сам настајавао да се све у цркви намести где треба. Једном је имао нешто повисоко да закуца, па, не могући дохватити са земље, заиште столицу.

— Господару, одговори намесник Мијаило: — нема друге јаке столице, сем ове Митрополитске.

— Све једно; дај ту; где владика седа, ја могу стати, рекне Кнез смешећи се!

Око цркве је био каменом оградио један четвороуглаони простор, што је некад било воће Карађорђево. На горњем рогљу тога квадрата, озидао је школу, а на доњој јужној страни начинио је кућу за свештеника.

Изнад те ограде и цркве диже се вис *Оплленац*, на ком су били вождови виногради. Кнез је старе очине прихватио и повратио, а и нових је чланова доста засадио.

Осем тога, начинио је на друму, одмах испод Града, велику механу и дућан, и једно 25—30 дућана за оне који су доносили своју робу на Тополски вашар, који се ту држао сваке године о Малој Госпођи.

И још једну механу је купио и, доцније, изнова начинио, мало на север од прве.

У месту Крћевцу, где је Карађорђе сам крчио, орао, и копао, Кнез је имао лепе њиве и ливаде; а на десној страни од реке Каменице и Кубршнице, под самим селом, био му је леп забран, као четка густ. Све је његово имање било ограђено у прошће и поплетено јаким јасеновим прућем.

При свем том, ја мислим да је он на то имање више трошио, него што је од њега примао!

У Тополу је Кнез долазио обично кад је путовао у Крагујевац, или у које друго место у Србији.

А о свом крсном имену, Св. Климентију, 25 новембра, долазио је нарочито: да прослави славу, и да преломи колач на очину огњишту.

Том приликом, позвао би на славу обližње окружне начелнике, који су били овлашћени повести уза се по неколико кметова и одабраних домаћина „Господару на Славу“!

Године 1851, о Св. Климентију, Кнез је ручао с тим својим гостима у конаку. Кад је дошло време да се колач ломи, Крагујевачки прота, Јованика,[1] намаче петрахиљ на врат, и очита прописане молитве. За то време, Кнез и сви гости, стајаху на ногама. Узевши колач да пререже, Јованика погледа у домаћина: с ким ће га преломити; Кнез нешто рече свом синовцу Ђорђу, сину Алексијеву, те овај приђе и, место стрица, преломи колач с Протом.

Пошто се тај обред сврши, и сви поседаше на своја места, Кнез узе чашу, уста на ноге, и наздрави овако:

„У здравље мојих чиновника, свештеника, и свега мога возљубљеног народа!“

То је једина и сва његова здравица.

Трећи дан Кнез се је вратио у Београд, а сув ситан снег терао га је свим путем.

Тога истога дана, после по дне, био сам с намесником Михаилом у Буљубаше II. Јокића. Гледајући како снег силно веје, намесник Мијаило рече да ће се Кнез много намучити у путу.

[1] *Јован Симеоновић* се звао и писао.

— Не брини се, ти оче Михаило за Кнеза: пред њим прте катане, а за њим се воде у поводу коњи; него се брини за онога сиромашка сељака који је у Београду продао кола дрваца те купио крупицу соли да осоли своју чељад и сточицу, па га ова мећава ухватила у Врачару, и волови му, не знајући пута, иду час десно, а час лево! — Њега ти жали!...

Пошто изиђосмо од старца, намесник ће рећи:

— Баш ружно и ради Господар с овим човеком! Има право што се љути...

— За што, упитах ја.

— Како зашто? Дошао је овамо да слави крсно име: чак из трећег округа довваo je људе на славу, а за Буљубашу Јокића није упитао ни је ли жив? Али таки су људи! Док је ваљао, био је мио и драг, а кад је остарео и онемоћао, нико њему ни главе не окреће!...

За бављења свога у Тополи, Кнез је или ловио, или прегледао своје имање: вотњаке, винограде, и све друго што је онде имао. Запалио би дугачки чибук, огрнуо би ћурак са златном јаком, па би тако обилазио своје подруме, качаре, казане, и друге зграде; пролазећи кроз вотњаке, — заостајао би скоро код сваке шљиве и разгледао би како је понела да роди на годину.

У Тополи онда бејаше један врло одабран домаћин, по имену Глиша, који се родио исте године кад и млађи Вождов син.

Једном Кнез упита тога сељака:

— Море, Глишо! Ко је старији од нас двојице, ти? или ја?

— Назгода ћу бити старији ја, како ми је казивала мајка, од Петрова дне до Миоља дне...

— Опет сам старији ја, макар да си се ти родио пре, рекне Кнез смешећи се.

— Имаш право, Господару, одговори Глиша, сав румен од стида!

Овај Глиша, желећи се једном пријавити Кнезу, пристане за њим кроз воће. Таман да му се приклони скуту с десне стране, Кнез се окрене на лево, и оде разгледати гране и огранке на шљиви. Глиша се приближи скуту левом, па и ту буде оне прве среће. Онда он стане уз једну шљиву и у себи рекне:

— Кад овако иде редом од воћке до воћке, дако дође и до ове, па ће зар и мене видети!

Тако је и било!

После је Глиша кроза смеј причао како је трчао за Господаром кроз воће!...

Кнез је био човек чуваран као најштедљивији сељак. Туђе није хтео прстом такнути, али није трпео ни најмању његову стварчицу да ко узме без права.

Жупуњеса Катарина причаше с неком особитом слашћу како „Господар види све као Апостол Петар“ (То су њене речи). Он је, вели, из своје собе у конаку видео да је неки сељак, који је у кујни послуживао, узео неку „тепсику печене рибе“, и однео те склонио. Господар, видећи то, сиђе у авлију, и нареди те крадљивца одмах ухвате и обелодане!...

Петар Јокић. У Тополи сам затекао старца Петра Јокића, који је, у своје време, био Карађор-

ђев Буљубаша, и познао сам се с њим наскоро по доласку.

Рођен у Тополи, сусед и пријатељ Карађорђев, Јокић је био један од првих који су, године 1803. уговарали да устану, а 1804 и устали на Турке.

Од године 1804 до 1813 Јокић се је налазио махом уз Вожда, као командант његове коњице, његове најодабраније војске.

По пропасти, године 1813, Јокић је изнајпре био остао у Србији, а доцније пређе у Земун, и остане онде тргујући свињама.

Доцније се је вратио у отаџбину, и Кнез Милош га је поставио за члана окружном суду ваљевском. А кад већ остари и онемоћа, он заиште и добије пензију, па дође у Тополу, да проведе последње дане.

Његови синови, већ сви зрели људи, били су по службама, или по трговини, далеко од њега.

У Тополи је старац начинио згодну кућицу, у којој је живео сам, имајући само једну стару жену ради послуге.

Телом бејаше већ гронуо, а умом још ведар и увек трезвен.

Познавши се с њиме, одлазио сам му често, и слушао приче о људма и догађајима од 1804—1813; али старац није хтео пристати да прича а ја да записујем његово причање.

По мом предлогу, ондашње Друштво Српске Словесности умоли га: да ми прича, и он на ту молбу пристане.

Тада нас двојица удесимо овако: да ја сваки дан, после школе, идем к њему, те да он прича а ја да пишем. На тај начин, ја сам готово сваки дан остајао у Буљубаше до мркле ноћи, а често и

зивала [illegible] априла 185[illegible]
[illegible] дана после то[illegible]
[illegible] 24 априла 1852.
[illegible] смрти ја сам написао [illegible]
[illegible] број 50 од 1852.
[illegible] и белешке о његов[illegible]
[illegible] и после разних [illegible]
[illegible] времена. [illegible] *Краљевска Академија*, у свом
[illegible] у Београду. 1891.

[illegible] **Петровић.** Свештеник и намесник у [illegible] села [illegible] Мијаило Петровић, који се ро[illegible] Венчацем, а у Тополу је до[illegible] Доцније је био окружни прота у [illegible] је и умрьо.

[illegible] је био човек врло добре, благе [illegible] Мијаило је [illegible] врло уредно, *служно* је [illegible] веома умиљато.

[illegible] Други свештеник *тополски* [illegible] који је био и родом из Тополе. И [illegible] благе, само у оделу *и у држању* [illegible] као намесник Мијаило. [illegible] Стевана. Миленија, била је [illegible] се онако како су се носиле [illegible] у Тополи.[1]

[1] [illegible] Јакова *Стојшића* из села [illegible] оставши удов, закалуђери се. [illegible] Манасији, у Ресави. Он је умрьо [illegible]

... он човек, и одликовао се
... оном што је знао, а што
... вати. Он је био Кара-
... водио у свити да му
... у и ћутљиву Ђорђу
... у Београд.

... вео врло лепо. А
... и су долазили у
... су радо призи-

... вести, Милан
... пре по дне.
... бичаја, да
... и не да
... укопа,
... пали;
... Попе-
... нити

ноћивао код његове куће. Старац је причао а ја сам бележио, и написао сам неких 70 табака рукописа. Тај посао почели смо 17 новембра 1851, а довршили га 13 априла 1852.

Само једанаест дана после тога старац је живео, јер је издахнуо 24 априла 1852.

О Јокићевој смрти ја сам написао мали допис у *Српске Новине*, број 50 од 1852.

А његово причање, и белешке о његову животу, после дугога времена, и после разних мена, штампала је *Српска Краљевска Академија*, у свом *Споменику XIV*, у Београду, 1891.

Мијаило Петровић. Свештеник и намесник у Тополи бејаше онда Мијаило Петровић, који се родио у Брезовцу, под Венчацем, а у Тополу је дошао на парохију. Доцније је био окружни прота у Крагујевцу, где је и умрьо.

Поп Мијаило је био човек врло добре, благе нарави. Цркву је походио врло уредно, служио је врло лепо, и певао веома умиљато.

Стеван Ђорђевић. Други свештеник тополски звао се Стеван, који је био и родом из Тополе. И он је био нарави благе, само у оделу и у држању није био онако марљив као намесник Мијаило.

Жена овога Попа Стевана, Миленија, била је врло лепа, а носила се онако како су се носиле жене сељанке у Тополи.[1]

---

[1] Миленија је била кћи *Попа Јакова Стојшића* из села Влакче, у Јасеници. Овај Поп Јаков, оставши удов, закалуђери се, и постане Игуман у Манастиру Манасији, у Ресави. Он је умрьо

Кнез Александар бејаше послао у Тополу живописца Уроша Кнежевића, да наслика неколике старије људе из доба Карађорђева. Тада је, по Кнежевој заповести, Урош насликао и Миленију, Поп-Стеванову попадију у оделу какво је носила.

Слика се та данас налази у Народном Музеју, у Београду.

Алекса Поповић. Трећи свештеник тополски, намесников капелан, бејаше Алекса Поповић, родом из села Шума, у Лепеници. Имао је леп глас, и врло је радо певао у цркви.

Са свима тим свештеницима ја сам живео лепо. На хвалу њихову, могу рећи да су сва тројица према мени свакад били љубазни, и готови на сваку пријатељску услугу.

Кмет Милосав. Оне године, у Тополи бејаше кмет неки *Милосав*, брат од стрица Ранку Матејићу, окружном начелнику у Крагујевцу.

Милосав је био један ординарни сељак, а кметство му је дато само зато што је био својта окружном начелнику.

Не имајући подобности управљати селом, Милосав је грешио готово у сваком потежем послу, а рад је био, сиромах, да у свачем има право; сељаци пак, који тромо слушају и умна, смишљена, беспрекорна кмета, на Милосава су се тужили врло много.

Најпосле, те сељачке тужбе допру чак и до попечитеља унутрашњих дела, Илије Гарашанина,

1851 у Јагодини, и сарањен је код Јагодинске цркве. Зато што се држао више као војник, него као духовник, прозван је био за живота *Јакуп-Ага!*...

који, својим путем, учини да се и Милосав ослободи сељака и сељаци њега.

Велика је штета што многе старешине мисле да свак може бити кмет у селу. Било би и боље и праведније да се оне старају имати свакога кмета уза се, остављајући свакад селу да бира, по својој вољи и знању, свога старешину, свога кмета!

Петар Денић, писар среза јасеничкога. У оно време канцеларија јасеничком срезу била је у Тополи. Срески начелник био је неки Костадин Павловић, из Врбице, човек неписмен, који је ретко и долазио у Тополу, него је седео код своје куће, у Врбици. Канцеларијом, и готово целим срезом, управљао је срески писар, *Петар Денић,* родом из Крагујевца.

Денић бејаше млад човек, нежењен, мало школован, али врло вешт у службеним пословима; вредан, тачан, и похвално заузет за школе и за школовање. С њим сам се познао одмах по свом доласку, и спријатељили смо се тако да смо живели као два брата, све до његове смрти, која га снађе 13 августа 1866, у Београду, кад оно мораше холера у тој вароши.

Може бити, доцније, причајући о другим својим тополским познаницима, да ћу имати прилике, још који пут поменути Денићево име и његов рад. Засад нека је доста и ово оволико.

Милан Марковић-Ђапа.[1] Међу старијим Тополцима затекао сам и неког Милана Марковића Ђапу.

[1] Не знам од чега му је дошао надимак *Ђапа.*

Милан је био врло трезвен човек, и одликовао се је разговетним причањем о ономе што је знао, а што не зна, није хтео ни помињати. Он је био Карађорђев певац. Њега је *Вожд* водио у свити да му уз пут запева, кад би суморну и ћутљиву Ђорђу дошла воља да слуша песму!

С овим старцем ја сам живео врло лепо. А и сви интелигентнији путници, који су долазили у Тополу, и онде се бавили, Милана су радо призивали на виђење и на разговор.

12 марта 1852, после кратке болести, Милан умре у својој кући, тако око 10 сата пре подне.

Његови кућани, држећи се старог обичаја, да нико ништа у кући не једе докле се земљи не да што је њено, то јест, докле се мртвац не укопа, одмах би га спремили, однели у гробље и укопали; али баш тих дана бејаше дошао распис од Попечитеља Гарашанина: да се мртвац не сме саранити докле не прође 24 сата откако је издахнуо.

Миланови кућани, и суседи, да мртвац не лежи у кући, кад се већ не сме укопати, узму га и донесу у цркву, с намером да га оставе ту да преноћи. Срески писар Петар Денић дође у цркву Чича-Милану на опело. Ту тек он сазна да је Милан издахнуо око 10 сата тога дана. Онда он, после опела, каже синовима Милановим да мртвац не може ноћити сам у хладној цркви, мањ да га они онде чувају.

Ту би доста речи; али старешина оста при својој заповести. Људи, најпосле, узеше мртва Милана, и однеше натраг кући, ружећи старешину и наредбу која тако што налаже. Други дан су га просто однели у гробље и укопали, без икакве пратње.

Смрт тога Чича-Милана ја сам огласио у 34 броју *Србских Новина* од 1852 године.

Мијаило Швабић, кмет села Божурње, а то је село припадало школи Тополској, бејаше човек већ у годинама, а и жена му, Милица, мало је могла бити млађа од њега. Обоје здрави, крепки, нарави благе, и чак веселе, били су мили свакоме, с ким се год сретну и виде. Њих двоје су често долазили у Тополу цркви и школи.

Једном, видећи пред црквом неке момке и девојке, који су били дошли да их свештеник *испита*, Мијаило се окрете својој баби Милици, и рече, да и други чују:

— Видиш ли ти, Милице, како је овај данашњи свет паметан?

— Како? упита Милица.

— Ето како: још се нису ни састали, а већ дошли попу: да он испита и види: хоће ли се они, или се неће? А ја и ти проведосмо век, и нико нас никад не пита: да ли се ми хоћемо, или се нећемо?

— Нама — наше; а њима — њино! рече Милица, смејући се.

Поп Неша из Брезовца. На запад од Тополе, у селу Брезовцу, под Венчацем, живео је онда неки Поп Неша, добар домаћин, који је, вељаху сељаци, у свом подруму имао хиљаду товара ракије, коју је сам пекао; али се тај попа није много разумевао у црквеним књигама.

А из села Трешњевице, онамо ка Руднику, бејаше родом младић Стеван Кнежић, који је у Бео-

граду учио права, и био члан *Дружине младежи Српске.*

Овај Ћирић је, на једном свечаном скупу своје дружине, пред свим саветницима и попечитељима, претресао ова три питања:

Хоћемо ли на Косово?

Можемо ли, и

Смемо ли?

И, као ватрен родољуб, он је јасно доказао да ми: И хоћемо, и можемо, и смемо! Само, не знам рашта, то пусто Косово, ето, и данас држе Турци!

Тај Ћирић, идући из Београда у Трешњевицу кући својој, сврати у Брезовац Попу Неши на ручак. Хотећи поиграти се са старчевом слабошћу у црквеном језику, он упита:

— Оче Нешо! Шта значе оне речи у псалму: Научꙋ беззаконныѧ пꙋтемъ твоимъ; зар се на путу Божјем безакоње учи?!

Сиромах старац, не знајући граматичкога значења тих речи, слегне раменима, и само ово одговори:

— Иди ми с врата, ђаволе, анатемате било!

Несташни младић после се је хвалио, по околини, како је обелоданио велико незнање веселога Попа Неше!...

На крају школске године 1852, одем ја у Брезовац, по наредби Директора М. Спасића, да испитам ђаке, и, уз то, да видим стару брезовачку цркву, за коју се у околини прича да је Задужбина Ђурђа Бранковића Деспота Српског.

Поп Неша ме дочека као свога госта, би са мном у школи на испиту, а после ми показа стару црквицу, и своју малену библиотечицу, у којој на-

ђох невезану једну драгоцену књигу, и узех је прелиставати.

У оца Неше ручали смо ја, учитељ Василије Боровњаковић, и брезовачки кмет.

После ручка, поред другога разговора, исприча нам домаћин како га је, како он вељаше, „онај враг из Трешњевице (Ћирић) затракивао,“[*] па ме онда упита: шта управо значе речи: Наꙋчꙋ беззаконныѧ пꙋтемъ твоимъ? — Научићу безаконике да иду твојим путовима, Господе! Одговорих ја.

Старцу синуше очи од радости, кад се увери да у светој књизи нема онаке бесмислице какву му је истављао несташни Ћирић.

— Ишти што хоћеш, рече он тада: — да ти поклоним за то!

— Поклоните ми ову књигу, рекох ја, и показах шта држим.

— Дајем ти је с алалом, викну задовољан домаћин.

То је била *Србијанка* Симе Милутиновића, коју сам после тврдо укоричио, и коју и данас чувам и веома ценим!

Хаџија из Вољавче. У манастиру Вољавчи, у Руднику, повише села Стргара, бејаше игуман неки *Хаџија Мијаило*, кога је сва околина знала, и веома поштовала. Правога имена није му многи ни знао, него су га, они који су близу, звали *Хаџија*, а они који су даље: *Хаџија из Вољавче*[6]!

[6] Игуман Вољавачки Максим, потоњи Хаџија Мијаило, како се прича у Вољавчи, донео је 1815 године, с Љубића, главу јунака Танаска Рајића, и сахранио је у манастирској цркви уза зид лево од леве певнице.

Тај Хаџија родио се је у Босни, у Осату, у селу Радијевићима, око године 1774, и добио је на крштењу име *Бошко*.

У својој 13-ој години, Бошко дође у Србију с мајсторима Осаћанима. Кад су ови мајстори градили неке куће и зграде сељацима у селу Стргарима, Бошко се одвоји од свога друштва, и оде у Манастир Вољавчу. Ту су га научили читати, писати, и вршити црквено правило Игуман Данило, и калуђер Јаћим.

У Вољавчи се Бошко покалуђери 1794, и добије име *Максим*.

Године 1838, Максим је отишао у Јерусалим, поклонио се Христову Гробу, и ту, примивши схиму, добио ново име *Мијаило*.

Од тога доба, прозван је *Хаџија*, и то му је било име и за звање и за помињање.

Хаџи-Мијаило је преминуо у Вољавчи 1857 године.

На тај начин Хаџи-Мијаило је провео у Вољавчи без промене 63 године!

Уз то треба казати да је он био човек врло бистар и досетљив, да је врло добро живео с људма из околине, и пријатељство с њима веома ценио и марљиво неговао.

Зато су и њега људи необично уважавали и поштовали.

Хаџију је и Митрополит Петар јако пазио. Он је учинио да га позна покојни Димитрије Аврамовић, живописац, који старца толико заволи, да је својом руком насликао главу његову, која се данас налази у Народном Музеју, у Београду.

Сад ћу забележити неколико Хаџијиних досетака, и прича о њему, које наговештавају какав је човек живео у духовнику и Хаџији:

Хаџија је био у свему добар домаћин, а особито је био вешт усталац око винограда и вина. Зато је свагда његово вино било добро и, као такво, подалеко чувено.

Једном Кнез Александар, идући у Крагујевац, устави се у Стргарима, где га, међу другима, дочека и Хаџија из Вољавче. Обичај је да се, у таквој прилици, изнесе најлепшега јела и пића за понуду Високу Путнику, и пратњи његовој. И Хаџија је био изнео свога вина.

У Кнежевој свити био је и Илија Гарашанин, који није пио никаква пића. Али, знајући да је Хаџијино вино на добру гласу, узме чашу, и примирише га. Па, хотећи се са Хаџом мало пошалити, рекне:

— Море, Хаџо, ово ти је вино судовно!

— Судовно, Господине, ја како: нисам имао ардара, него га сточио у [illegible] — па, ето, сад су-[illegible], одговори, на општи смех, досетљиви старац!

Архимандрит Васа из Благовештења, сабрат и блиски сусед Хаџијин, окусивши тога вина, и видећи да је необично добро, не хтеде разбирати за све оне муке и рад око вина од чокота до чаше, него само упита:

— Како ти, Хаџија, [illegible] ово вино?

— На чеп, оче Архимандрите! журно одговори Хаџија.

Кнез Александар [illegible] Манастиру Вољавчи, да [illegible], која је

своје име унела и у историју Српскога ослобођења. Вољавча је у месту врлетном и тескобном. Над црквом је брдо, а под црквом провала страховита. На тај начин, око цркве се једва мало места заравнило за ћелије и друге зграде уз Манастир.

У таквој тескоби, Хаџија намести казаницу у порти, близу саме цркве. Кнез, видећи то, рекне:

— Море, Хаџо! А за што ову казаницу баш овде наместисте?

— Нека, Господару: живим људима и то треба, а и према ракији се крстимо!!..

Хаџија усадио бресквицу баш до западних црквених врата. И, како је Вољавча високо у планини, бресквица је била кржљава, а Хаџија је веома желео да она порасте велика, и да му роди.

Једном је служио вечерњу у цркви, а западна црквена врата била су отворена. У то дође на коњу сељак, и донесе панахију да му се прекади у цркви — неком свом даје код куће подушје тога вечера.

Одјахавши, сељак не нађе за шта друго да веже коња, него баш за ону бресквицу; натакне му на главу зобницу да једе зоб, а сам уђе у цркву са панахијом.

Хаџија, видећи из цркве што учини несмотрени човек, скиде с врата петрахиљ, и пруживши га другом калуђеру, рече:

— На! продужи; ја имам посла!

Изишавши из цркве, оде у кујну, заграби шаку тучене љуте паприке, па одреши од бресквице коња, и саспе му у зобницу ону паприку.

Коњ дишући, увуче у нос паприку, па кад се страховито оиути, стане ркати, и машући главом побегне уза страну.

Сељак, чувши да му коњ утече, потрчи за њим, и једва га је стигао и ухватио свега у зноју.

— Куку, Хаџо, ене згрануо ми се коњ?

— И не згрануо ти се! Везао си га пред самом црквом! Чудо га ниси у олтар увео! Вели срдити Хаџија.

— Опрости, Хаџо, избезумио сам се. Што ћу, за Бога, с коњем?

— Води га доле на корито под точак; напљускај му доста воде у нос, и сву му главу опери водом, па ће проћи.

Сељак учини све, благосиљајући Хаџију за науку у невољи.

Како су манастирске ћелије прозорима својима окренуте на дубоку провалу неколике десетине хвата, то је с прозора на ниже и погледати страшно.

Једном уђе псето у манастирску кујну, и поједе месо, које је било одређено да се кува за ручак.

Хаџија се страшно наљути, и науми да псето каштигује страховитом каштигом. Узме две даске; отвори на кујни прозор, који гледа на провалу. Једне даске крај спусти на кујнски патос, а други промоли кроз прозор. Другу даску положи по овој првој, али тако да једна пола њена премаши горњи крај доње даске. На врх ове горње даске стави Хаџа режањ већ кварна меса, отвори псету врата, па онда оде на диванану, која је била изнесена над јаругу, и гледала дуж свих прозора кујинских

и ћелијских. Ту седне и узме нестрпљиво бројити своје бројанице, чекајући да види што ће бити од псета када, мамљено мирисом од меса, стане на ону горњу саму даску.

Псето уђе у кујну, опази горе на дасци месо, па, њушкајући, пође лагано даском на више. Тако изађе из прозора и надиђе на ону дубоку провалу под ћелијама. Али кад наступи на саму горњу даску, оно собом претегне онај њезин крај на ком је, и заједно с целом даском и месом на њој, суновратице одлети доле у пропаст.

Хаџа, гледајући то, дрекне:

— Ха! Враг ти матери, то ти је за то!!

У тај тренутак толико размахне рукама да му бројаница прсне, и зрна се разлете куд које!...

Тај Хаџија, кад се који домаћин у околини, његов познаник, разболи, сматра за дужност да му оде, да га разговори, да га чим понуди, и утеши у болести.

Кад, дакле, такав случај наступи, Хаџија заповеди да се опреми његов јахаћи коњ, и сексана под ђака, који га свуда прати. Наточи чутурицу најлепше своје ракије, и другу најбољега вина; даље, узме, за понуду болеснику, коју јабуку, крушку, грожђа с еванке — или друго што, чему је кад време. Још спреми воштаницу, тамњана, и своје књиге.

Кад се коњи спреме, Хаџија уђе у цркву, помоли се Богу и целива икону.

Кад изиђе из цркве, духовници, ђаци, и слуге — сви у реду, пољубе га у руку, приведу коња те он, благословивши њих, узјаше, и оде, наручивши им да гледају кућу.

Ђак јаше за њим. Дошавши кући бонога, Хаџија остане код њега и на конаку, разговори га, осоколи га, понуди га свим својим понудама, упути га како да се у болести гледа, и још му очита црквену молитву.

На поласку, други дан, наручи му да се узда у Бога, да се не плаши од болести, али да се и за смрт спрема!

— Знаш, брате, ко се није родио, тај неће умрети. Али треба и мрети онако како Бог милује. Кажи, ако си ком што дужан, а не заборави и ако теби ко што дугује. Душу своју чувај најпре, па, Бог ме, не заборављај ни своју тековину! У здрављу, Боже дај, да се здраво видимо и у мојој кући!...

Ако овакав боник оздрави, он никад неће заборавити Хаџији ову пажњу. А ако премине, његов је род памти, и одужује је Хаџији, и Манастиру!

У повратку, приближивши се Манастиру, Хаџија стане куцати штапом у стрмена. То се чује, и из Манастира сви поустају, отворе капију, и гологлави га дочекају, прихвате коња, благослове се, и у руку га пољубе. Он прво уђе у цркву, те се помоли Богу, па излази, иде у ћелије и наставља обични свој живот и рад.

Зато се тако дуго и памти Хаџија из Вољавче!

***Поп Јован** из Јарменоваца.* У осоју планине Рудника, у селу Јарменовцима, живео је онда, а и доцније, неки Поп Јован Крстић, познат у својој ближој, а и подаљој, околини.

То бејаше обичан сеоски попа, али имаше двоје са чега бејаше необичан и поп и човек.

Под старост је остао удовац, а бој се ни за пошина живота није био велики кицош, па, што оно кажу да нема већег бошца од попа удовца, Поп Јован бејаше, као какав над све божјаке божјак! Црн, чупав, нечешљане и косе и браде, с улепљеном, спљесканом читакињом на глави, с масном од зноја јаком око врата, са дроњавом антеријом, с испараклисаним џубетом, Поп Јован је на путу пре могао препасти него обрадовати сретника!

Никад се није смејао, а говорио је још пренемажући се, као какав духовник — испосник!

Међу тим био је пун натучен таких досетака и прича да човеку, који га слуша, некад хоће сузе на очи да ударе од силнога смеха.

Ево тек неколиких његових досетака:

Поп Јован је начинио нову црквицу у свом селу. Један га путник упита:

— Где вам је та црква, оче Јоване?

— Доле, код водице, смерно одговори Попа.

— А зар имате и „водицу“, упита путник, мислећи да је то каква лековита вода, уз коју обично иде и каква прича.

— Имамо, ја како!

— Како се зове та водица?

— Зове се Јасеница, Господине!

— Зар је Јасеница (река) Света водица?

— А како да није, драги Господине, кад она брашно меље, и сваку нечистоту пере?!

—

Један путник, преноћивши у Јарменовцима, и други дан, желећи ићи на Острвицу, упита:

— Хоћете ли и ви са мном, оче Јоване?

— Хе, мој Господине! Хоћу ја што ћу? И да нећу — морам. У српском језику никад се не

каже: мора као начелник, мора као капетан! Него свак вели: „Мора као попа!“...

У Јарменовцима, пред механом, стоје неколики војници.

Путник, видећи њих, упита Попа Јована ко су, и рашта су ту?

— Ово су они што продају гору по Руднику, одговори он.

— Како то, продају гору?

— Пре смо ми мучили се секући крадом гору у Руднику, а Правителство се досети, и посла ове војнике, те нам они сада продаду и обележе што нам треба, па сечемо сербез!

То су били војници које је војни министар био послао да чувају гору у Руднику!...

Једном, лицем на Св. Илију, Поп Јован је денуо сено око неке младе високе јошике, која је на врху имала своју круну или ћубу.

Катрањари, гонећи катран озго из Рујна, ударе друмом низ Јасеницу па, видећи да поп ради на дан тако великога свеца, један од њих повиче:

— Ала, глајте људи попа: дене сијено на Светог Илију!..

Поп Јован ухвати ону јошику за стабло, и узме је њихати, говорећи:

— Јошика је, брате, ето виђи, јошика: није Свети Илија, ни дао Бог!

У Попа Јована бејаше брат Гаја Крстић, члан суда рудничкога, који је под старост добио пензију, и дошао у Јарменовце да живи.

Гаја, човек стар, сед као овца, а без жене и деце, загледа се у неку девојку онде у селу, и поуми да је узме, али ипак најпре упита брата:

— Ја не знам, попо, шта ћеш ми рећи ти? Ја овако сам баш не могу. Зато бих рад био оженити се. Истина ја јесам обелео, али код себе не припознајем још никаке валинке?....

— Гајо, брате, одговори поп: — Ако теби не смета што друго, онда се ти жени слободно. Узми ти ту младу девојку, па, и ако си сад тако као снег бео, неће проћи ни месец дана, а ти ћеш њој бити црњи од угљена!...

Гаја разуме смисао овом савету, и не ожени се.

Године 1859, јула 25, у Крагујевцу, у кући трговца Мике Вуловића, био је онај Архијерејски Сабор, који је изабрао шабачкога јепископа Михаила за Архијепископа београдског и Митрополита српског. У том сабору председавао је ужички Јепископ *Јаникије*, а заседавали су: неготински јепископ *Ђерасим*, и шабачки — *Мијаило;* даље: архимандрит благовештенски *Василије;* архимандрит љубостињски *Јаникије*, и каленићски *Макарије;* проте: београдски *Илија Новаковић;* војни Х. *Димитрије Јовановић;* руднички *Петар Протић*, и крагујевачки *Јован Симеуновић*, и, најпосле, свештеници: *Станко Димитријевић*, *Стеван Јаковљевић* и *Јован Крстић*.

Овај последњи главом је био наш Поп Јован из Јарменоваца!

Чича Пера и Жупуњеса Катарина. Малко испод тополске школе, тополска је црква, коју је 1811 године подигао Карађорђе, а испод цркве је кућа

Кнеза Александра Карађорђевића. Ова је кућа оправљена од старих вождових кула. А школу је из нова начинио и каменом оградом опасао Кнез Александар. Еле, кад разгледате, излази да је то све кућа и имовина Кнежева. Бар тако бејаше онда!

У тој Кнежевој кући, у том „Конаку", како су га онда звали, управник бејаше неки *Чича Пера Андрејевић*, Призренац, неки рођак Сими Игуманову. То бејаше старац с оне стране 70 лета! За себе он говораше:

— Има педесет година како пијем духан! Мени се већ сва крв претворила у зивт: Зато мене буве никад не пецају!

У тога Чича-Пере бејаше жена, нека *Катарина*, Молдовљанка родом. Њу су сељаци звали: *Госпођа Катарина*, а Кнез и његови дворани звали су је *Жупуњеса Катарина*. Та је жена могла имати 40—45 година. Крупна, пуна више него обично, једра и здрава, а на доколици у „Конаку" боравећи, она готово није знала шта да ради од силнога здравља!

Кад сам ја дошао у Тополу, јавио сам се и Чича-Пери и Госпођи Катарини, колико да ме знају, али сам гледао да им не одлазим често. Истина, Чича Пера ме је одмах заинтересовао неким својим причањем, али се Госпођа Катарина понашала тако да ме је више отуђивала, него присвајала. Чича Пера ме је овда онда звао да му пишем писма, или да му склопим рачуне о трошковима у Конаку, и то сам му, као стару човеку, чинио врло радо. Иначе сам се обично затварао у своју самоћу, радио сам с децом у школи, или сам читао у својој соби, или сам саслушавао старца Буљубашу Петра Јокића.

Једном, кад ја држах час у школи, дође момак од Госпође Катарине, и затражи: да јој пошљем ђаке да чешљају вуну из коначких јастука!

— Сад сам у послу, рекох ја: — кад изиђем из школе, доћи ћу сам у Конак да говорим с Госпођом.

Момак оде.

Мало потраја, па ево саме Госпође Катарине, и срдито викну:

— Зашто Господине Учитељу, не дате ђаке да чешљају вуну Књазу?

— Молим вас Госпођо, одговорих ја: — ова деца нису моја. Она имају своје родитеље. Од њих их иштите, а ја их сам дати не могу!

— Досад су сви учитељи давали децу; само ви не слушате Књаза!

— Не говорите тако, Госпођо! Кнеза ја слушам; али туђу децу не смем ником давати на кулук!

— Ово се ради за Књаза!

— Е, Госпођо, допустите ми да кажем: у Чича-Периним рачунима стоје наднице, које су плаћане чешљарицама вуне...

— Ха, дрекну Госпођа: — ти хоћеш да будеш моја контрола?! Сутра идем у Београд, да те тужим Књазу!

— Идите куд вам драго, само ми се мичите из школе!

Она одлете као помамна.

Сутра дан одиста Жупуњеса седе у кола, и одјезди у Београд. Могао сам се ласно досетити како ће ме лепо препоручити!..

После неколико дана врати се из Београда. Ћутала је. Није се знало шта је урадила.

На скоро после тога, био је у Београду и Намесник Мијаило. Он се и Кнезу јављао. Вративши се у Тополу, причао ми је да је Кнез врло љут на мене, и да је, у љутини, чак рекао ово:

— Попе Мијаило! Кажи ти том учитељу (у Тополи), да не вређа Жупуњесу! Јер, тако ми Св. Климентија, хоћу ја њега обесити о кули, онде где је мој отац обесио брата Маринка!!

Моји се сви престравише од тога гласа. У својој невољи, ја их одох умиривати речма:

— Та ћутите, Бога вам! Нека он најпре покопа оне које је досад повешао!..

Тако сам говорио да слободим друге, а и сам сам био веома узнемирен. Мислио сам: ако буде суда, не може ме никакво зло снаћи, а ако дође сила — биће што буде!

У школи с децом радио сам од јутра до мрака; у послу сам био вештији, а и ђака сам имао више. Уздао сам се да ће напредак бити са свим добар. С људима сам живео лепо; власт је била мноме задовољна, а једна бесна жена, и ако може много учинити, опет се ја нисам хтео изувати пре брода: очекивао сам да видим шта то може бити?..

Смрт Кнегињице Јелисавете

Ма да сам био са свим прав, и ма да сам веровао да ће Кнез бити и паметнији и праведнији од Жупуњесе: опет сам се, кад учесташе гласови о гњеву против мене, био узнемирио...

И баш у време мога највећега немира стиже глас: да је Кнезу Александру, 24 јуна 1852, преминуло детенце *Јелисавета,* и да ће га он допратити у Тополу, да га сахрани у цркви оца свога, где је укопао био и друге своје мртве, који су раније поумирали.

Намесник Мијаило тада ми рече да се спремим те да што проговорим покојници на гробу. То ће, вељаше он, бити по вољи Кнезу.

Ја пристанем.

Мртву покојницу понели су из Београда 26 јуна, и то вече стигли су на преноћиште у Неменикуће, где је тело спуштено у цркву.

Јуна 27, пре подне, стигли су у Тополу, где је покојницу дочекао силни свет из околине, а свештеници и ђаци на крају села.

За сандуком покојнице ишао је ожалошћени отац, и његова многобројна свита. Сви тако допратисмо тело у цркву, где се учини спомен. Кад се тело принесе к устима гроба, Намесник Мијаило упита Кнеза, и он допусти да ја говорим. Изиђох на обично место, и проговорих неколико речи. То

ми бејаше трећи пут да говорим над покојником. Говорио сам мало, али сам био потресен много. Кнез, слушајући мене, бризну тако плакати да ја дотле нисам видео човека који би се тако гушио од плача.[7]

После укопа, одох и ја са свештеницима у Конак, да му се представимо.

— Одакле сте ви, учитељу, упита он мене?

— Из Рипња, Господару!

— Што сте тако слаби?

— Има неколико година, како ми се здравље пореметило...

— Вас Митрополит много хвали, па што вам не да службу у Београду? А што се Жупуњеса жали на вас?

— Не знам, Господару; али држим да нисам ништа крив.

— Добро, Добро! Ти, Живко, рећи ће он ађутанту Давидовићу: — кад сиђемо у Београд, отиди Г. Митрополиту, и кажи му да овога човека премести где има лекар и апотека. Тако ће се и Жупуњеса смирити, заврши он, креснувши једном трепавицом.

---

[7] О спроводу и укопу [illegible] у бр. 74 Српских Новина од [illegible]

Несуђени чин

У стварима и ситним и крупним више пута човек смишља и угађа једно, а догађа се нешто друго. Које је боље — тешко је пресудити. У овом мојем случају држим да је боље оно што се је збило од онога што се намишљало.

Кад се оно Намесник Мијаило вратио из Београда, донео ми је, поред других гласова, и поруку од Митрополита Петра: да се спремам за чин ђаконски. Јер ће он, одмах по Васкрсу, изићи у своју јепархију, доћи у Тополу, и онде мене рукоположити за ђакона.

И моји родитељи, и кућа ми, и Митрополит Петар желели су да ја будем свештеник. Пристао сам био и ја; али ми се у памети све чинило да од свега тога неће бити ништа. Нисам имао ни намере, нити какве плана, да се од тога чина уклоним, а све ми се представљало да свештеник нећу бити!

Мој пријатељ Денић нашао је у Крагујевцу некаку књигу на четири језика. То беху пословице руске, немачке, француске, и енглеске. Ту је књигу он купио и донео мени. По вас дуги дан, кад не радим у школи, ја сам седео, превртао ту књигу; читао разне пословице, и поредио с њима српске које су биле сличне!

Намесник Мијаило, долазећи к мени често, и видећи чим се бавим, рекао би:

— Море, зар ћеш ти из тога требника говорити јектеније? Учи јектеније, весео био, ето Митрополита!

— Ко зна, оче Намесниче, шта носи дан, шта ли ноћ? А баш и ако дође, ја јектеније знам готово све!...

Прође Васкрс. Примаче се и Ђурђев дан. Кад тек једне ноћи удари снег, и напада до колена! Гора је била сва олистала, па је снег поломи и грдно ојади.

Због тога снега, Митрополит свој излазак у јепархију одгоди до августа. И тако ја остах човек слободан.

Годишњи испит. Растанак.

Пред крај школске 1852 године, дође Директор основних школа, Др М. Спасић, те испита моје ђаке. Деца су одговарала красно, и старешина оста веома задовољан мојим трудом и ђачким напретком. Он ми допусти да одмах, иза тога његовога испита, ђаке распустим кућама; овласти ме да одем у село Брезовац, и онде, место њега, да испитам у школи ђаке; и за мој премештај у Београд обрече своју помоћ.

Свршивши све послове у Тополи, и опростивши се са знанцима и пријатељима, сиђем у Београд, и јавим се Митрополиту Петру; кажем му на какву сам беду ударио у Тополи, и замолим за какво место у Београду.

Митрополит, гледајући ме онако слаба здравља, узе ми овако говорити:

— Тешка је свештеничка служба Милићевићу, а твоје је здравље веома слабо. Не би ли боље било да ти идеш у службу државну? — И сам бих то желео, рекох му на то: — али немам онамо никаква пријатеља ни познаника. А ко мари, ко ће се заузети за једнога сеоскога учитеља? У државну службу иду они који су, као што знате, и више чувени и више школовани него ја.

— Море, нека теби Бог да здравља и живота, бићеш ти и чувен и виђен... Па... ваљда те сад познаје и сам Књаз (Кнез)? Може те он примити у своју канцеларију? Него ти напиши молбу, и поднеси му, а ја ћу говорити Г. Симићу, и писаћу Попечитељству, да намеравам овде те зађаконити, нека би те, међу тим, преместили у коју школу београдску.

Сад ја помислих да је он, може бити, негде чуо нешто добро о мени, па ме зато оволико склања да се обратим самом Кнезу. Зато напишем молбеницу и, по савету неких зналаца коначких хадета, око 3 часа по подне одем у Двор.

Ја, с молбеницом, у авлију Малога Конака (онде где је данас нови Краљевски Двор), а Кнез, с чибуком у руци, изиђе из дворске авлије, и упути се у штале да види коње. Мени су и били казали да га је у то доба најлакше ту видети.

Видевши га тако близу, ја стадох. Он ме познаде, и упита рашта сам дошао? У неколико речи испричах му све, поменувши и молбеницу. Он пружи руку и прими је од мене па, предаћи је ађутанту Сима [illegible], који иђаше за њим, рече:

— У мојој канцеларији нема места; него ћу [illegible] с Алексом [illegible]: можда ће он имати [illegible] место [illegible] сумњам: има доста [illegible] случајно [illegible]ствено морају [illegible]...

[illegible] у шталу, а ја — кући...

[illegible] његово [illegible] плетке Жу-

пуњесине оставиле неке трагове у памћењу Господареву.

И одиста, место Београда и Кнежеве Канцеларије, за што сам се молио, ја, 1 августа 1852, погодих у Ваљево, у окружни суд, као практиканат са 100 талира плате!

М. Ђ. Милићевић.

ИЗ СРБИЈАНКЕ

Симе Милутиновића Сарајлије

—•—

Дивотник

Кликни[1] вило не умукла нигда,
Стрсси[2] грлом све сјајније звезде,
И[3] ђинђухе из кумовске сламе...
Да[4] с' јунац'ма вјенци саплетају,
И на главе витезова српских
Постављају за[5] отличје боље!
Признателност[6] згрешила би више
Од[7] икада, да пропусти само
Споменути[8], процјенивши битје
Кнез'[9] Максима од Старога Влаха,
Из Штиткова, те племића[10] древна
Силу[11] важна срећом и јунаштвом.
Ев'[12] идеал врлостнога смртна,
И[13] зрцало борца и ратника,
А[14] христјанства крепкога смјерношћу;
Правдољубац[15] и мач отечества,
Препослушни[16] правитељству своме,
Бијарда би[17] премашити мог'о
А[18] природним' с' вишњости дарима.
Турци јесте Нововарошани,

И[19] злобивци христјанскоме уху!
Турци јесте и[20] сједате криво,
Али храброст и[21] својственост вишу
Ни презрети, ни[22] премучат знате
Баш ни туђе[23], да б' каурска била,
Колик'[24] своја и сопствена Турству.
Право[25] ј' валах!... Дивимо се вазда,
И[26] свак у себ' и еглене сваке,
Како[27] умче Кнез' Максиме исти
Из тавнице, код оваки[28] наске,
Чувенијех[29] на четири стране
Мишицама[30] и сјединством воља.
У[31] вријеме завојштења српска
Свијећасмо[32] усигурат себе,
Да[33] с' не могне наскучит' нам' ласно,
Јер све ближе[34] Чумадинци... оздо:
Га и тога[35] Махнитину силна,
Као Кнеза и раје[36] нам главу,
Домамимо баш у своје нокте
Бреж[37] мучности, болохлебства чин'ма
И[38] с' осамнест њему подобнијех.
Готов[39] нашта о буни незнавши. —
Ставимо[40] га у тавницу тешку.
У[41] [illegible] л' и [illegible] дуге
Врат и ноге и[42] [illegible] руке.
Да од[43] [illegible] [illegible] се не могаду.
[illegible][44] [illegible]
Се[45] [illegible] —
[illegible][46] [illegible]
[illegible][47] [illegible]
[illegible][48] [illegible] сједе
[illegible][49] [illegible]
[illegible][50] [illegible] Турства нејма
[illegible]

То[52] л' у хапсу!... Ђе и воде мучно —).
Држасмо их неколико дана
Тако чврсто, та[53] с' грозисмо сами,
Ни[54] зборити не дасмо им биле,
Нек'[55] и збором нетјешећ' се слабе,
Док на једно и ми премислисмо;
Пуштати[56] л' их одроњене бојем
Од[57] нацака и топуза тешких,
Ил'[58] их негда све исјећи тајом,
Ол'[59] на кољс натакнут' их живе
Свеколике,[60] и у дан једини,
Да[61] фукару тиме препанемо,
Нек'[62] не смједне одметнут' се нама;
Јер'[63] тко хранит' и одјеват' наске
Добивше[64] је на Косову сабљом?
Ил'[65] биаху сложније се бранит'!
И издаја добро[66] дошла нама,
Прем[67] издајник добру с' да не нада,
К'о[68] издани нек' се трпјет' упну
И[69] јањцима нам' курјачним' бити;
Мухамед је нама у том[70] харка,
Он што[71] рече, све с' у Бога прима...
. . . .
. . . .
Но решето[72] ће сачуват' буха
Дивокозе[73] л' у литице смјестит',
То[74] л' Србендам' угњавити срца,
Рисн[75] прије утишкат' се дају,
И пре[76] свијет власт би нам' признао,
Нег'[77] нас крепко посрамивши ови,
Ал'[78] божества доказавши суштност.
Чаролијам'[79] ил' вишњије силам',
Једну[80] ноћцу, по утаји свије,
Кнез Максим се тек[81] опроштен нађе

Свег'[82] окова и тешкога јада,
Пак још прстом[83] додиркиват' зађе
Редом друштво и околно своје,
А — то[84] сваки равно прост се ведне;
Тад'[85] на ноге радо и срчано
Док и[86] нурак!... зар некога свеца,
И[87] море бит' баш светога краља
Дух дошао,[88] њим' се утворити,
За[89] учуват и за спасти своје;
Пак управо[90] кроз' стијену здраву,
Њем'[91] се саму вењда растворившу;
Кнеже за[92] њим, устопце му прочи.
Те сви[93] надво здраво и весело.
Небо ведро,[94] мјесец ширје с' плавном,
Сва[95] свјетила трепте, узигрују,
Злак[96] модрика с', и свјетлуца роса. —
Ми сви будни и[97] свак у оружју,
Шишманкама[98] свично задимивши;
Кад'[99] гленусмо!... Ал' из стјене круте
Посукљала[100] густа маглуштина,
Све нас[1] туде у миг оклопила,
Један[2] другог, виђет' не могасмо,
И[3] муклост нас у смрт уњихала.
Док[4] сјевнуше неколике муње,
К'о[5] сунашца да с' устростручила,
И очи нам тек[6] засјене вењ'ма;
Тад'[7] низ раван отиште се руља
Тмуше,[8] хуке и мрвљаве страшне,
А ми[9] сједећ' и зирећи само
Једва живи,[10] ал' окамењени
Останемо као кладе[11] гњиле,
Нитко[12] ничим мрднути могавши;
Бе[13] и језик узет нам је био!...
А камо[14] л' се помјерити с' мјеста

До сутрадан, да нас види[15] сватко.
Зивкају[16] нас браћа и родбина
Докле[17] најзад' и зазреше од нас
Огарених,[18] к'о рогоње пакла;
Свијем[19] мртви, тек зенице бљеште
Једва тупо, и[20] шкиљиво худно,
Пак још ко зна, докле би трајала,
Безчувствије[21] и недвижност наша,
Док из[22] чистог' поднебија текар
Кроз'[23] тишину и љепоту дана,
А са Штурца[24] испод Мучња сњежна
Холујина,[25] повихоривша се, —
Бахну[26] к' нама, све превраћав стрмо,
Чак и[27] стјење покрутила стеће,
Ал'[28] у часу промче и отутња.
Тек' из' трага[29] запраштa јој труба,
Да и[30] глухци тад' прочуше гласе:
„Е ви Турци, што[31] христјанству владцам',
Чинит,[32] ли е што вам' годен воља?
Без[33] икада на што обзирања?
С'[34] тог' ето вам' и наскоро јао!
Син се[35] мајке већ' сјетио праве,
И за[36] љубу свак погинут' мари,
То[37] л' не бранит' свог' омладке пања;
Турке[38] грђе и ода зла чека!
Но[39] пртљајте у Медину дома,
Куд'[40] 'но вам се и пророк спасао,
Ако вас[41] тко жив претећи жели,
Тамо[42] злобе ваљада је храме,
Капиште[43] ли порочности сваке!...“
К'о[44] иза сна и од клапње мрачне
Устанемо[45] тад' и ми с' другима.
Ал'[46] мрљавни, та пресадробљени, —
Сјетимо[47] се они час курбана,

А на[48] вољу пустив хапсенике,
Нека[49] исти одмаљају Бога
И својега светога Илију,
Да опрости грехе и[50] недуге,
Што лаживи абдест[51] не опрао
С нас опорих и[52] опачних људи,
Кад'[53] обман'ма свијет сјети с' нашим';
Ал'[54] ни једном' трага ни продоре,
Све[55] цијело како је и било,
Што и јаче[56] сакруши нам душе,
Нит'[57] нам' добру отле с' надат' оста,
Већ'[58] грдилу к'о нас и постиже —."
Сабља[59] бритка према Помацима
Хајдук Вељко, а за славу[60] мамну,
И Поцерац[61] према Орукџићу,
Та и Цинцар,[62] и Чупић' Стојане,
Према Босне[63] чврстим' крајишниц'ма,
Доста[64] што кад' јесу починила;
Ал' Кнез Максим на[65] силену хату,
Појахат'[66] се другом недађавшу, —
Од[67] кад' зап'о Милану од Турак',
Једну чету љути[68] Арнаута,
Запљенившу[69] стоку и сеоце,
Сам[70] достигнув и ваљати стао,
Док и робље, и сву исту стоку
Не[71] поврати, проћи их се не хте;
Неког'[72] од њих и жива пустио,
Да у срца страх[73] прочим' задаје,
Што[74] разбјени једним самим Србом,
Шта[75] л' би други да их пристигнули?...
Огласника[76] упустили неби!
Златиборе[77] то разглаша вјерни,
И[78] тог' хата препук подкрепљава,
К'о[79] и вранац... доглавче му врли,

И[80] туд' млога браћа витезови;
Кад'[81] одјах'о пред' чадор Милана.
Мало прошло и[82] мркове свиск'о.
Што[83] с' у трку не д'о уставити.
Но и кнеже[84] исплати га главам'.
Него[85] турским', и таким јунаштвом,
Да га Милан[86] к'о брата пазаше;
Шта[87] л' по-спјешја и призора судбе
Кнез'[88] Максиму прилаже се самим
Спасенијем[89] из Скопљака руку,
Из[90] белградска л' града и зиндана.
Више[91] свега изумљава случај;
Бог му сам је помоћником био,
Безазлена[92] заклонио Срба,
А да славом[93] чрезвичајна сјаје
Сам[94] нехотјев и незнав се фалит';
Краљевић би поносио[95] с' њиме,
Дели-Рамо[96] г' уклањ'о се свуда,
Кад'[97] сјем војне оре те се храни.
Чуј[98] свјетино што не чула јоште.
Да[99] с' и камен оживоти негда,
Прловина[100] погони омладке,
И чак[1] лијек од отрова буде!
Ал'[2] свуд' успјет' насртало смогне.
Од шест браће и' чувено храбре
Најпоследњег'[3] Бјелобрковића
Кнез Максим је[4] смахнут допаднуо
Истом[5] мишцом, ком је и предње му,
Но[6] истегнут' не дадне му с' ђорда,
И коњ неук[7] бој'о с' насрнути;
Хеле[8] Трто, ак' и пјеше бивши,
Лазукне[9] га штокуд' јатаганом,
Пошто[10] л' ноге чапицу му десне
Располути,[11] пак де истекаре

По појасу и[12] кроз' ћемер пуни
Талирима,[13] и на срећу саму
Паракне[14] га близ до утробице,
Смије[15] с' кнеже нит' се упудио,
Но тек[16] јарне с' истргнути сабљу,
Ал'[17] премеждје још га не прелази,
Макља[18] клетник а цакћући бритким,
И коња[19] му обранио свега,
Још[20] једном га по пиштољма фисне,
И[21] неког' му чакмак расцијепи,
Док[22] му исто и пошљедно буде;
Сјети[23] с' кнеже, те за пиштољ брже,
Скреса[24] у њ'га, но не пада чврсти,
Ил'[25] га зрно зар не могло бити...
Све[26] л' навјерно забунило г' малко;
Кнез[27] отпута коњу са плећиу,
Дугом својом и[28] кривачки тога
Још[29] машућа, но с' једнога мјеста, —
Те[30] онуда, куд' се телад лежу;
Одби[31] јалман, него и враг паде,
И кнеже му[32] брж одруби главу,
Намучив[33] се колик' ни с' каквијем.
Завист[34] хтене уздигнутост снизјет',
Што[35] то јој е својство замрзјења,
Ни тражећи у[36] том' тајност вожда:
Да[37] с' четнички с' неколика храбра,
Кад год могне,[38] дотрцјебе знатни
Косатице, страшни[39] урођенци,
Млого[40] свуда пакостивши Србам',
Четујући и[41] проводећ' војске
По[42] тајнијем кланцим' и стазама.
Совјетници,[43] ал, не свиколици,
Спомамив[44] се што то на примирју
Да се чини, и[45] о чијој глави, —

Зовну кнеза[46] понајбрже к' себи,
А[47] порад' шта, ни вожд није знао;
Ов[48] уздражен и наглошћу тије,
Надаше се опет[49] поручењу,
Кад' и тајну[50] подмирио вјешто, —
Јахне[51] хата, те ак' и рањени,
Пак[52] управце к' Београду стојну,
А на[53] међи робје оставивши...
Предстануо[54] и о штаци једној,
А[55] ови ти ш њиме у тавницу
Града[56] горњег' под Гузоње руку;
Наметну му[57] с' негве до кољена,
Прем[58] на једну ни опрет' се мог'о...
А то за што,[59] питат' је Трбоњу!
Што[60] токорсе од племена неког'
Иза[61] српска претешка државства,
Пак[62] притрунит' мог'о б' Карађорђу,
Преотет'[63] му господарство ђоја...
Но[64] клевета с' и потвара 'вако
А[65] нељудом поштенији чоек;
Стрм[66] Куљавца к' чему ј' био зна се;
Укинути,[67] и баш истребити
Карађорђа[68] ка' 'но свирјепчину,
Пак на гроб[69] му... посадити себе!
Штрконосог'![70] жабам' частећа се;
Да и више[71] с', нег' је, обезчести.
Сама није ни та жудња била
У[72] истоме, до и ова предња,
Мнио[73] кнеза од некада знатна
Родом,[74] саном, пак и силни новци,
Те[75] партију наметут' му своју,
Да се[76] њега, к'о и млоги, држи,
И да[77] хара и њему доноси;
У[78] јунака л' малешности нејма,

Ни подлости,[79] нит' замрежавања.
К'о[80] ни новца, сјем благодет неба.
Људству[81] вјерност. и мишица крепка.
Ето мисли, што их Гњилац . . .[82] котје,
Креатуре[83] своје да умложи;
И[84] лихаћу, к'о пријану своме,
Отле[85] нешто био обећао. . .
Та од кнеза што[86] б' тад' изнуђели.
На то[87] с' најпре полакоми овај,
Док[88] размисли за тим опширније,
Пак на другу[89] с' окренуо страну,
Ил'[90] празничну наметну олику. . .
И да ништа важности[91] му служи.
Вожду[92] кнеже у Тополу свратив,
Јавио се[93] узгред' и дужностно;
Њим[94] опремљен у Београд био,
Зар[95] да види, шта ће с' тамо ш њиме,
И по томе да[96] узнаде штошта.
Дошавши[97] је преступником јављен
Народњему[98] заглавноме суду,
Куда[99] 'но се Таштац. . . утискив'о
Остављајућ'[100] ам' и већу дужност,
Ал'[1] да по себ' он истога суди . . .
Иитајућ'[2] га, ђе му од њег' писмо
На[3] таково дјело и поруку.
Хеле[4] витез безазлени срца
До тога је[5] њим' доведен био,
Да[6] с' уплака к'о дијете мало
Посред'[7] суда, и молбом их пита:
Рашта[8] г' у град у тавницу шаљу,
И[9] сјем тога мученога ранам'.
Или[10] вожду да г' опишу најпре . . .
(Надао се,[11] имав од њег' писмо,
Бит'[12] засгупљан, ил' опроштен њиме,

Сам које[13] 'но показат' не смјео . . .)
Ил'[14] да с' на се и на Бога смисле,
Пак поступе[15] дотле строго ш њиме,
Одредившу[16] с' понос бранит' сродства,
Нит'[17] крив мож' бит застрв Бјелобрке
И[18] стотинам', кад' у ползу општу
Србадије, пак[19] 'но и за њину.
Ал'[20] је онај рек'о . . . и пошао
Нит'[21] му итко већ помоћи могне;
До[22] дигну га . . .
И[23] писарче . . . неко подозрели,
Кнезу своје што[24] сприложи сузе,
Немогше[25] му напаст облакшати,
А[26] видјев га Србом правцатијем,
Та витезом, а за опште[27] радим,
И[28] свог' суда длаком се везавша
Све[29] л' за љубав Српства предпријатја.
Жути . . . Гаја то[30] разумје боље
Да[31] напразно исти с' осуђује,
Шта[32] л' му ј' радит', кад' не им'о маха,
Но[33] вехнуо, ка' 'но и остали;
Ал'[34] слободни Ђурђевићу Јанко
Не[35] могао срцу одољети,
Распламтје[36] се обижењем јавним,
Пак устаде, и[37] свјем кресну мушки:
„Не видите[38] л', Бог вас не видио,
Да тај[39] чоек крив ни у чем' није!
А Младене[40] прођидер се зала!
Не[41] вријеђај на јунаку ране,
Када му их[42] лијечити нећеш,
Нити[43] стојиш и ноге му мити;
Јунак[44] судит' а јунака може . . .
И по нама[45] б' овде дошли Турци,
Квоцавцима[46]! . . .

Да[47] такове браће не имамо;
А ни[48] вожд ни на њ не пише ништа!“
Пак[49] се диже и онога нађе,
Зборио[50] му, те како ’но треба...
Кнез је[51] конак у свога земљака,
Са[52] Рожанства Милутина, им’о,
И оцу[53] му, пак и њему вјешта
Познаника,[54] с’ негда л’ пријатеља;
Ови[55] т’ исти, решителни вазда,
Сабљоноша[56] од како је пост’о
И видио[57] свијет и народе,
И Турчину[58] давно не свртао, —
Сада[59] узнав у невољи Срба,
За[60] ког’ ’но би живот положио,
К’о[61] за једног’ те јунака дична,
Клас[62] шенични орден заслуживша...
Опчас[63] ’нако смисли постарачки,
Лимогорић[64] кад’ њим намекшан је,
Фодуловић[65] учоечен грозни,
А невиност кнеза[66] знадијавши, —
Штап у руке,[67] те к Јакову дома,
Још[68] се ће што дозват’ позвољавшу...
Употреби[69] свог’ искуства дретве,
И што[70] сабр’о кроза живот знања.
Осуђеног’[71] храброст му представја,
И[72] усрдје непорочно путно,
А за[73] мазду, да је браћи боље,
Помјестније[74] и сноснијe живјет:
„Кнеза срце[75] узгордит’ се не зна,
Ни[76] странпутит’ изван чиста чувства,
Нит’[77] овише, кроме дјела тражи,
Куд’[78] вожд оком, да туд’ скоком исти;
Свег’[79] је себе општинскоме пред’о,
Насљедио за[80] се не мислити,

И другима[81] узроковат' среће
И радости,[82] к'о и ползе збиљске;
Правда иште и[83] даљнија спажња
Од зависти[84] г' заклонити кивне,
И пизме га не[85] дат' произвољу;
Врлост[86] љубит', и пазит' је барем
Дано[87] ј' свакомʼ, а од кога била;
И Бог зна још колико ће[88] ваљат'
Овакови[89] . . .
Војна[90] с' води против млоштва страшна,
Одпочевша[91] пре хиљаду љета,
У три[92] свјету с' разгранавша части,
Па[93] колик' је Кнез-Максима у нас? . . .
Како[94] л' отпор врагу с' дати уфа,
Непрошав[95] се међусобне вражде,
Мудричења[96] и надвријеђања
А тек'[97] властце да с' наличје јави? . . .
'Накви[98] све би Срб за дику срода!
Развратно[99] л' се играјућ' с' јунац'ма
Рашта[100] би их тако н' огорчали,
Ил' што кадри[1] награждат' их нисмо?
Мало л' нам је што не траже ништа,
Кром[2] у братству с' образом живјети
О[3] плодима сопственога труда? . . .
Ја сам[4] судбе доста искусио,
На[5] протаку и на ситу бивши,
И тек' млин ме што[6] не мљео сами,
Пак ми[7] вјеруј не погибје добро,
К'о[8] и груби увред окривдија,
На[9] кољену деветом се стјечу;
Тек'[10] промисли с', и увјерје јасно,
Те[11] лиш о том још да и вожд не зна,
А[12] чут' може, и разбрати мора,
Пак[13] догоди како ће му бити."

Сажали се и одмекша[14] Јашо,
Пошље старца[15] кнез' Максиму рећи,
Да не[16] тужи, нит' се сакрушава,
Наскоро ће ослобођен бити
И[17] вратит' се у весеље дома:
„Бит' што и пре,[18] витез на крајини,
Предводити Старовлахе своје,
Њим'[19] фалит' се и род и завичај,
Што[20] памети моћ покори општој,
Страву[21] бједе послухом побједи
И тим самим[22] увјенча се диком,
Заслужнику[23] овјечија сходна.“
Ов'[24] обрече, него и учини;
Обрлати упорнога[25] Крутца...
Уплаши га тужбом Карађорђу,
Паче[26] л' писмом таившим се од њих;
Јер'[27] како би то се учинило
Тим[28] послушним, и у служби точним,
Без укора[29] л' досле владавшим се,
А да[30] нејм'о од Црног' повладе?
Међ'[31] то ране и смрдјет' му стале,
Што[32] не дало с' ни љекару к њему;
Прем[33] је крадом Јован хећим иш'о,
Све[34] л' не мог'о ка' 'но ваљадјаше,
Кад'[35] га нитко видјети не смјео...
Хеле[36] трпје исти јединственче,
Чудећи се дволичију[37] људску,
Што[38] л' је боље рашта би се крило....
По[39] свршењу и домашју цјељи;
Ал'[40] све тај'о на то приказ вожда,
Како[41] 'но му сам је наручио —.
Једно л' јутро, и пред подне дана
Кнез на ручак[42] поочену старцу,
Јединца[43] му побративши тада,

И[44] помајчив Анђелију благу;
Бога[45] фали са свјема се љуби,
Од'[46] драгости сви се расплакали,
Ко[47] бив српска искренога срца,
Кад' се[48] јадник обранио кривди;
Која[49] већма од ножа ујазвја.
Јунаштву се,[50] него истинскоме,
Споспјешије[51] и удаћа нађе
Свем'[52] одољет', да б' и туге стало,
На[53] свијету кроза живот мучни.
Велизарја[54] Јустинијан моли,
Ак'[55] и слепа, и просећа хљеба,
Да му страшно[56] прости обрукање:
Вјечна[57] ј' врлост, док је Богом света, —
Освећена[58] руководит' људе
К'[59] небесному и к' безпорочноме
Једном',[60] вишњем, та безконечију...
А и правда[61] узасјати мора,
Кад год' било,[62] да б' из' гроба сама,
Да жалења... саслуша[63] совјести,
И освети[64] увређења исте.
Благост слутње[65] објет нам је души,
Ким[66] садашње с' за свагдашње спаја,
И[67] пречиња печал у весеље.

КОМЕНТАР

У овоме спеву песник нам износи не само крепким потезима нацртану веома карактеристичну слику јуначнога кнеза Максима Рашковића из Штиткова, него још и неке догађаје из његовога живота.

Чим се шумадијска војска почела приближавати ужичкоме пределу, одмах нововарошки Турци тобоже ради договора на со и хлеб домаме важнога кнеза Максима са још осамнаест виђенијих Срба. па их све баце у тавницу, да не би побунили околну српску рају, те да ова уз Шумадинце пристане. Но чудесним начином, који су сами Турци причали, кнез Максим је са својим друштвом побегао из турске тавнице и поред најстрожијега чувања. Одмах је добегао војводи Милану Обреновићу, који је заповедао шумадијском војском. У војсци овога кнез Максим се брзо и толико одликовао, да га је Карађорђе поред Хаџи-Продана поставио војводом од Старога Влаха.

Због доказане истинске преданости ослобођењу Србије, личних врлина, а особито великога јунаштва и ретке послушности, — Карађорђе је кнеза Максима толико ценио, да га је чак одликовао и својим личним поверењем. За потврду овога служи то, што му је Карађорђе по некад давао и тајне војничке заповести, о којима по његовоме мишљењу није морао знати Управни Савет у Београду. Овако обилажење Савета Карађорђе је вероватно себи дозволио тек од онда, од када је стекао уверење, да га сви саветници не слушају више чак ни у чисто војничким питањима.

Једна од Карађорђевих тајних заповести кнезу Максиму била је и та, да пошто по то гледа, како ће истребити потурчењаке Бјелобрковиће из Косатице. Ови беху велики мухамедовски фанатици, те Србима на ужичкој граници чињаху свакојаке пакости. А за што је баш кнез Максим овакву заповест добио, томе је јамачно био узрок тај, што је он већ сам из крвне освете био побио петорицу браће Бјелобрковића. Иза њих беше само још један брат преостао, да и даље Србима онако

исто пакости, као и побијена му браћа. Али кнез Максим је улучио једном згодну прилику, те и њега убио.

Кад се је ово убиство могло догодити, то се тачно не зна. Али је сва прилика, да оно пада баш у време од лета 1811., па до пролећа 1812. године, кад је између Руса и Турака трајало и за Србе обавезно примирије, које беше настало после руске победе и заробљења видинскога везира Ахмета паше. Дуго ово примирије с једне стране Руси употребише за преговарање о миру, који најпосле и би у Букурешту закључен (16. Маја 1812.) С друге пак стране у томе примирију нишки Куршид-паша Карађорђу је понудио особене услове засебнога турско-српскога мира. Но Карађорђе их није хтео примити из обзира на своје савезнике Русе, изјавив, да ће он пристати само на оне услове мира, које руски и турски цар буду уговорили и за Србију.

У овако важном времену обостраних преговарања о миру било је извршено оно убиство последњега Бјелобрковића. Српски Управни Савет схватио га је као грубу повреду примирија, која се морала казнити. Зато Савет одмах позва кнеза Максима на одговор. Чим је кнез, још онако рањен у борби с Бјелобрковићем, у Београд стигао и Савету се пријавио, — одмах беше предан врховноме, од самих саветника састављеноме суду. Овај га као државнога преступника с места окује и затвори у ону страшну тавницу код зиндан-капије горњег београдског града, а више данашње цркве Ружице.

После тога наскоро је отпочето и само суђење кнеза Максима, у које се и непозван беше умешао тадањи свемоћни министар војни и војвода Младен Миловановић. И ако је био речито брањен од мудрога и слободнога смедеревског саветника Јанка Ђурђевића, кнез би вероватно ипак био осуђен на тамновање, да

му се у помоћи није нашао очев пријатељ и његов познаник Милутин Симовић, тадашњи трговац београдски.

Много искусни тај старац употребио је сву своју разложност, речитост и молбу код ондашњег министра унутрашњих послова и војводе Јакова Ненадовића, е да би се овај заузео код својега пријатеља војводе Младена, да се кнез Максим од суђења ослободи. То је помогло. Јер војвода Јаков, обећавши испунити Милутинову молбу, заиста се и био заузео за кнеза, те је овај ослобођен.

После тога једног дана је кнез дошао Милутину на ручак. Ту се он с њиме, његовом супругом и сином на веома дирљив начин опростио, па отишао опет на своје војводско место у Стари Влах, где је остао све једнако до српске пропасти 1813.

Овим ослобођењем неправедно окривљеног кнеза Максима тријумфовала је вечита правда, а жалост је од један пут претворена у весеље.

---

[1] Певни, запевај кликтећим, дрктећим гласом вило не ућутала, умукла, престала никад нигда т. ј. Певни вило кликтећим гласом, не ућутала да Бог да никад.

Вила је једна од нижих старосрпских божица богиња, као што су биле елинске нимфе.

По замишљају Српског народа вила је лепа девојка или млада у белој, танкој хаљини, са расплетеном дугом косом, која јој пада низ леђа и прси. У неким српским земљама она чак одличава и савршенство идеал женске лепоте. Тако нарочито по Црној Гори, Херцеговини, Приморју, па и у већем делу југо-западне Србије наш народ још и данас каже за неку лепу женску, да је лепа као бела вила.

Но не само да је лепа, него је вила још весела и дружевна. С тога се једна с другом друже па у дру-

штву певају, играју коло и најпосле заједнички вечерају. Тада се тек виле разилазе, пошав свака на своју страну.

Обично је вила доброћудна. Она никоме зла не чини, него напротив добра. Тако на име ако је човек у каквој својој невољи у помоћ призове, она му још и помаже. Српски јунаци у таквој прилици чак су вилу и посестримили, као што се често види из народних песама. И сам народни љубимац Краљевић Марко имао је вилу за посестриму, која му је увек и помагала, кад год би је у помоћ позвао.

Али ако човек вилу увреди или јој што на жао учини, онда се она naљути. Особито може вилу наљутити, кад јој човек на коло или вечеру нагази, те је тако у њеном уживању узнемири. Зато му се она љуто освети. На име вила га устрели у руку, ногу, обе руке или ноге, па чак и у само срце. Тада по народњем веровању човек умре.

Но вила се показује осветљива и онда, кад човек отпочне неки посао, који јој се као неуместан не допада, или је није у помоћ позвао. Тако на име народна песма казује, да вила за ноћ све оно поруши, што су зидари преко дана назидали.

Као елинске нимфе, тако и српске виле живе у различним пределима и носе разна имена. По томе ону вилу, што живи у највишим планинама, чији су врхови облацима обвијени, народ зове „Облакиња.“ А вила, која живи по планинским височравњима или доловима, који су гором од свуда окружени, зове се „Загоркиња“. Она пак вила, што живи по гајевима, ливадама и пољима, добила је назив „Равијојла.“ И најпосле вила, која живи око извора, или потока и река, а нарочито на местима, где се ове прелазе (броде), — носи име „Бродарица.“

Колико управ различних вила по народњем веровању има, и какви оне положај у Српској митологији заузимају, то још није покушавано, да се тачно одреди. Јер етнолози, који досад проучаваху Српски народ, бавише се само видном и чујном спољашњошћу народњег живота; али у тајанствене дубљине невиднога духов-

нога и осећајнога живота српског они се нису усуђивали заринути се.

[2]) гласом (грлом) све сјајније звезде т. ј. Јачином твога кликтећег гласа задрмај чак и сам небески свод, да се ш њега стресу све сјајније звезде.

[3]) ђинђуве (ђинђухе, мрђеле; звезде, које су ситне као стаклене мрђеле или перле) из кумовске сламе т. ј. И оне ситне звезде из кумовске сламе, које се сјајуцају као оно ситне стаклене мрђеле, кад их сунце осија...

Кумовска слама јесте читав онај полусјајан млаз од самих звезда некретница, који се увек види на ведром летњем небу, кад нема месечине. Те звезде у кумовској слами разне су величине. Тако на име оне, што су ближе нашем оку, изгледају увек крупније од других некретница, које су удаљеније. А најудаљеније некретнице изгледају нам уједно и најситније. Ово су оне ђинђуве из кумовске сламе, као што их је песник назвао.

[4]) се (с') јунацима (јунац'ма) венци (вјенци) оплетају (саплетају, плету),

Венац је знак славе. Већ Елини најстаријега времена употребљавали су венац од дивље маслине као одличије за јунаштво, које је неко показао у њиховим Олимпијским играма.

[5]) одликовање (отличје, одличије) боље!

[6]) сагрешила (згрешила, сгрешила) би више

[7]) но игда (икада), да пропусти само

[8]) проценивши (процјенивши, оценивши) биће (битје, постање, род, порекло, колено)

[9]) кнеза Максима од Старога Влаха,

Кнез Максим Рашковић рођен је по свој прилици друге половине 18. века у селу Штиткову на планини Јавору, а између села Кладнице и Нове вароши. Он је био од оне старе и разгранате породице Рашковића, из које су још 16. и 17. века бивали и султанским бератима утврђивани кнезови за Стари Влах, који онда обухваташе, осим целог моравичког и једног дела златиборског среза данашње Србије, — још и читав садањи сјенички округ у новопазарском санџаку.

Благодарећи с једне стране тој околности, што је кнештво старовлашко остајало безпрекидно више од два

столећа у кући Рашковића; а с друге опет стране вероватној мудрости и умешности самих кнезова из те куће, — стање у старовлашкој кнежини морало је за време турско бити тако сношљиво, као да је она имала своју сопствену унутрашњу управу. Које дакле то стање, а које и само уважење, што га Рашковићи умеше стећи и очувати код Турака и народа, — беху главни узрок што се за последњих више од двеста година многи српски народ из Херцеговине, Босне, пак и Старе Србије досељавао у Стари Влах.

Аустриско-турски ратови 17. и 18. века заиста су Србима уливали наде на скоро ослобођење од Турака, али место овога они имадоше као главну последицу само још јаче ослабљење Српског народа у његовим земљама. Овоме не беше толико узрок само учешће Срба у добровољачким коровима, који четујући свуда крчише пута главној аустријској војсци, — колико оне сеобе под пећским патриарсима Арсенијем III. и IV. Јер после оних сеоба редовно је следовало још и безобзирно турско утамањивање оног Српског народа, који беше остао у својој постојбини.

Као многе српске породице, тако је и Рашковићеву захватила струја оних великих народних сеоба у Угарску, те су се неки од њих одселили, а други опет остали у Староме Влаху.

Тако најпре налазимо, да се уз патриарха Арсенија III. (1690.) у Угарску преселише: Јован, Мојсије, Илија и Мијаило, који беху синови истог оног кнеза Хаџи Арсенија Рашковића, што је у 17. веку основао варошицу Сјеницу. Због великих заслуга, које су стекли ваљада четовањем уз царску војску по Босни и Србији, а нарочито при заузимању Ужица и Београда (1688,) или јој иначе како год бивши на услузи, — поменута четири брата Рашковића добише повељу од цара Леополда I. (3. Јула 1691.), која је њих и њихова имања по Угарској и Србији заштићавала од свију могућих намета војних и цивилних царских власти.

Доцније (1737.) опет преселио се у Угарску с патриархом Арсенијем IV. († 1748.) и зет му Атанасије Рашковић, поведавши собом свога брата Јована и још

1500 наоружаних Срба. Оба ова Рашковића беху синови онога Братула (Братка?), који је још 1737. године у Сјеници кнезовао над Старим Влахом. Атанасије постао је у Угарској пуковником српске војске (милиције), а брат му Јован капетаном.

Да су и ова браћа Рашковићи прави потомци исте старе српске лозе, као и она четири сина Хаџи-Арсенијева, који се с патриархом Арсенијем III. у Угарску преселише, — то је писмено потврђено. Тако на име оног пуковника Атанасија син, Александер од Рашковић, на своје потраживање добио је од пећског патриарха Василија Бркића Августа месеца 1763. године у Новом Пазару издато уверење, како је он заиста прави потомак древних старовлашких кнезова Рашковића.

Од ових у Угарску у разно време преселивших се Рашковића доводио је своје порекло и покојни професор београдске Велике Школе Мијаило Рашковић, син Васе,*) негдашњег уваженог капетана аудитора у бившој граничарској панчевачкој пуковнији. А да ли је овај происходио од оних раније, или ових доцније пресељених Рашковића, — то могу јасно показати само они породични султански берати и царске дипломе, које су иза његовог сина остале.

У двору патриарха Арсенија IV. живио је ваљада поред Атанасија још неки Рашковић, коме се за сад не зна ни име, ни степен сродства у коме је стајао са поменутим патриарховим зетом. Овај непознати Рашковић није отишао с патриархом у Срем, него се настанио и основао кућу у селу Сабанти, близу Крагујевца. Његов унук Сава био је веома уважен свећеник у Сабанти, где је пре неких четрдесет година умро, оставивши за собом синова и унука, који и данас носе старо презиме Рашковић.

Неки од неисељених Рашковића у Староме Влаху, зар какви брат, син или братучед онога кнеза Братка, биће да је био отац кнеза Максима. Ваљада је то баш онај исти кнез Коста Рашковић, код кога је на крају прошлог века неких деветнаест година као писар слу-

*) Васа Рашковић родио се у Панчеву 1798, а умро 15. октоб. 1870. у Белој Цркви као умировљени аудитор.

жио Нешко, отац потоњега омиљенога владике ужичкога Јанићија Нешковића (+ 1874), који је обновио немањићску Жичу (1856.).

Максим Рашковић био је почетком овога века веома чувен и уважен кнез у Староме Влаху. Бојећи се с тога, да ће и он тамошњи српски народ листом одметнути (побунити), нововарошки Турци на веру га домаме с још осамнаест виђенијих старовлаха, те их с места све баце у тамницу, ставе у кладе (томруке) и окују. Али немирна савест празноверних нововарошана учини, те им ови невини заробљеници некако побегну.

Овако ослобођени кнез Максим одмах је добегао врсноме војводи Милану Обреновићу, који са шумадијском војском већ беше почео улазити у ужичку нахију. Под његовим заставама одмах је кнез Максим отпочео ратовати против Турака. У свима бојевима на ономе крају Србије он се је толико одликовао, да га је Карађорђе убрзо поставио за војводу Староме Влаху.

У овоме достојанству кнез Максим је провео све време до страдања Србије (1813). Тада га је у општој забуни заробио Сулејман-паша (Скопљак), па затворио у београдски град, одакле се он некако избавио, те у Земун пребегао. Овде је и кнез Максим са неким српским старешинама потписао молбе (8. Дек. 1814) на аустријског и руског цара, као и на кнеза Метерниха у Бечу, да би се милостиво код Порте заузели, да се српски народ у Србији престане гонити, мучити и убијати.

Из Земуна се кнез Максим преселио у Панчево. А чим је под кнезом Милошем нов устанак букнуо (1815.), одмах је и кнез Максим с неколико другова у Србију прешао, отишав правце међу српске устанике у Болеч, да опет против Турака ратује. Био је на Чачку.

По брзом свршетку овог срећног рата кнез Максим буде постављен за царинара у Раму, где је до 1817. године био. Од овда му се губи сваки траг.

Његов некакви рођак морао је бити и онај старовлашки кнез Јован Рашковић, који је са својом женом Александром и сином Николом још 1826. године у Кишењеву (Бесарабија) живео. Не зна се да ли има у Русији каквих потомака од овога Николе Рашковића.

[10]) древнога (древна, старог)

[11]) сила, много важнога (важна, значајнога) срећом и јунаштвом.

[12]) ево узор (идеал) врлога (врлостнога) смртнога (смртна, човека т. ј. Ево идеал врлога човека.

[13]) огледало (зрцало) борца и војсковође (ратника),

[14]) хришћанства (христјанства) јакога (крепкога, смерношћу (смјерношћу, скромношћу). А зрцало хришћанства, које је смерношћу крепко;

[15]) љубитељ правде и одбрана (мач) отачаства (отечества, отачбине, постојбине),

[16]) влади (правитељству) својој (своме, српској) т. ј. Препослушни влади својој,

[17]) надмашити (премашити, превазићи) могао (мог'о,

Бајард, Пијер ди Терељ, познат иначе под придевом „витез без страха и прекора", био је француски племић. Он је рођен 1. Априла 1476. у породичном замку Бајард код Гренобла. На далеко је изашао на глас са својих витешких врлина: на име се одликовао необичном храброшћу, častољубљем и галантеријом према нежном полу. У војној служби својих краљева Карла VIII. и Фрање I. стекао је славе, части и признања. Особито се Бајард прославио својим војним прелазом преко Алпа у Италију. Овде се он одликовао храброшћу у бојевима код Падове и Бреше (1509), а још више у великој битки код Марињана. Због чудеснога јунаштва, којим је свакога у овој битки задивио, одушевљени млади краљ Фрања I. зажели да га Бајард свечано посвети у витезе. Тако је и било.

У несрећном рату са немачким царем Карлом V. Бајард је јуначки погинуо у боју код Гатињара (30. Априла 1524. у Ломбардији. Сам непријатељ толико је уважавао овог необичног витеза, да је његово мртво тело предао Французима.

[18]) природнима (природним), од природе са (с') небеса (вишњости, од Бога даровима (дарима) т. ј. А природним даровима од Бога.

[19]) пакосници (злобивци, злобњивци) хришћанскоме (христјанскоме, српскоме уву (уху) т. ј. И као пакосници чувени у хришћанству!

Овом напоменом начињена је алузија на верски фанатизам нововарошких потурица, који су с тога били чувени код онамошњих хришћанских Срба.

Нова варош спада у новопазарски санџак. У њој има сада 4—5000 становника, махом Срба, од којих је већина Мухамедове а мањина Христове вере.

[20]) седате (сједате) криво,

[21]) особеност (својственост, својство, особину, обдареност) вишу

Овде се замишља ванредно јунаштво.

[22]) премучати (премучат', прећутати) знате

[23]) туђу (туђе), макар (да) би (б') ђаурска (каурска, неверничка) била,

Ђаур је турска реч и долази од арапскога ћафир или персискога гебр, што значи: Неверник, кривоверник, јеретик. Место ђаур чује се и покварено ђавур, а по Боени каур или каурин.

Ово је код Турака погрдан назив за све хришћане без изузетка.

[24]) колико, као своја и сопствена турству т. ј. Као да је своје и сопствено турству.

[25]) је (ј') Бога ми (валах)!... Чудимо (дивимо) се свагда (вазда, увек),

Валах је турска реч, која долази од арапског валахи, што значи: заклињем ти се богом, Бога ми. Ово је једна од најсветијих заклетава мухамедовских.

[26]) сваки (свак) у себи (себ') и забаве (еглене) сваке т. ј. И сваки у себи и при забави свакој,

Еглене је турска реч и значи: провођење времена, забава. Од еглене постало је егленисати, што ће рећи: забавним разговором проводити време.

[27]) умаче (умче, побеже, избеже) кнез Максим (Максиме) исти т. ј. Како је побегао кнез Максим исти

[28]) нас (наске),

[29]) чувених на четири стране света

[30]) јунаштвима и сајединењем (сјединством, слогом) вољa т. ј. Мишицама и слогом.

[31]) време (вријеме) зараћења (завојштења, устанка) српскога (српска, шумадијског)

Под овим српским завојштењем има се овде разумети Карађорђев устанак од 1804. године.

[32]) свеђасмо, договорно углависмо, заједничким саветовањем утврдисмо осигурати (усигурат, да обезбедимо) себе,

[33]) се (с') не могне нашкодити (наскучит', наскучити) нама (нам') лако (ласно),

[34]) Шумадинци (Чумадинци) иду одоздо (оздо);

Чумадинцима су потурице од једа прозвали шумадијске Србе, што су се ови усудили дићи против турског господарства у својој земљи.

[35]) Манитину (Махнитину, будалину, кнеза Максима) силнога (силна, бесног),

Манитина означује овде једног тако дрског великог јунака, који без икаквога премишљања одмах јурне у највећу опасност, па ма како прошао. И кнез Максим Рашковић био је један јунак таке врсте.

Турци оваке јунаке зову делије.

[36]) наше (нам) старешину (главу, главара, поглавара, поглавицу),

Рајом зову Турци све немусломанске, а нарочито хришћанске поданике султанове, који немају никаквих државља̂нских права, ни заштите од земаљских власти, него имају само дужности. По томе раја значи толико нето, колико и робље.

[37]) без муке (мучности), лако, соли и хлеба (соло хљебства, соло-хлебства) чиниma (чин'ма),

Солохлебство означује овде позив на задату реч (тврду веру), да се заједнички подели со и хлеб у знак искреног пријатељства. На овако задату тврду веру нововарошки су потурице преварно домамили к себи кнеза Максима.

[38]) са (с') осамнаест осамнест њему подобних (подобније, сличних манитина, Старовлаха),

[39]) готово ништа о буни незнавших т. ј. који готово ништа о шумадијској буни не знаше;

[40]) метнемо, затворимо кнеза Максима (га) у тавницу тешку,

[41]) кладе (томруке ли л', зарваљада) и вериге (синџире, ланце, негве тврде љуте, чврсте)

Томрук је постао од турске речи тумрук, што значи: клада, пањ, стабло. Но овде томруци означују

дрвену справу за мучење сужних, од којих се ваљада жели изнудити какво признање, да би им се могло брзо судити. По турском судском поступку томруци су били дозвољени, те су редовно и употребљавани.

По описивању једног очевидца ови турски томруци састоје се из две једнако дебеле и дугачке греде. Свака је од њих, а у једнаком размаку, на једној страни урезана полукружно. Помоћу гвоздених ушица на крајевима, таква једна греда обешена је о две гвоздене куке, које су побијене у два супротна зида од тавнице. Ова са оним урезима на више окренута греда виси једно 30—40 сантиметара изнад земље, те се може клатити. У урезе ове греде сужник мора да положи обе ноге, обично изнад стопала, које се поклопе оном дугом на исти начин урезаном гредом, па се онда обе још стегну ланцима или конопцима. Овако у обе греде сапет сужник никако не може стати на своје укљештене ноге, него мора седети или лежати на земљи, али увек са мало на више уздигнутим стопалима.

Грозност томручења често је бивала увећавана тим, што је утомручени сужник у исти мах бивао стављан и у ланце. Тако на име метали су му гвоздену карику око врата, па и на сваку руку изнад шаке још по једну. Она карика око врата имала је две ушице, а оне друге само по једну. За све ове ушице беху закачени ланци, који својим другим крајевима допираху до обимних зидова тамнице, где су утврђивани о нарочите куке. Ови ланци бивали су изнад земље нешто више уздигнути, него ли она обешена доња греда за ноге.

Тако трогубо сапети, а често још глађу и жеђу изнуравани сужник могао је своје мучено тело тек за невољу на земљу спустити, да се одмах на више пружи, те ради олакшице бола за тренутак да лебди у ваздуху, клатећи се тамо амо у ланцима полуобешен. При најмањем покрету руку, ногу или главе, тело сужника у овом несталном положају бивало је у свима правцима тако истезано, да је он час по на свакоме месту морао осећати неисказане болове. Које ови а које жеђ, глад и неспавање толико су сужника изнурили, да је обично у највећим мукама морао најпосле и умрети.

Видински град имао је тавницу, у којој су били овако постројени томруци. К томе је њено дно било покривено још и устајалом водом, у којој се котише свакојаке животиње. Грозност ових видинских томрука имао је прилику да искуси сам песник Србијанке, кад је 1816. године у њих запао на своме путу од Београда до Бесарабије, где му родитељи живеше од пропасти српске (1813).

Синцир је турска реч која долази од персијскога зинцир, зенцир, што ће рећи: веригa, ланац,

[42] исполинске (џиновске, диновске, гигантске) руке.

Из ове напомене види се, да је кнез Максим био необично крупан човек.

[43]) окова (гвожђа маћи (маћ") се не могаху т. ј. Да од тежине и стеге гвожђа маћи се не могаху;

[44]) споља (здвора, с дворишта, из авлије),

[45]) детића дјетића, ђетића, јунака) избраних (избранијех, одабраних) нас (наске т. ј. Све самих наших одабраних јунака. —

[46]) опколивши, чувасмо кнеза Максима и његове другове (их чврсто;

[47]) дана, ноћи доба т. ј. Нису знали дању ни ноћу, које је доба.

Овим је казано, да је тавница кнеза Максима и његових другова била са свим мрачна.

[48] нити је нико итко, ма когод ка к" њима њим") приступити приступит', приближити се) смео смјео).

Из ове напомене види се, како је кнез Максим са својим друштвом био строго чуван, да к њима нико није смео бити пуштан.

[49] јели су јеђаху ми што би им дали т. ј. А јели су оно, што бисмо им ми дали...

[50] си с... и ?... Тога тог', таквог чашћења) код у Турака Турства нема нејма т. ј. Ту ли се кнеже?... Тога чашћења у Турака нема

Ово је речено подругљиво.

[51] где ће, гди се с' ужива свашта свашто)...

Где који је овде замишљан јесте Мухамедов. Само он је пун свакојаких уживања, те је зато и оно подругљиво мишљено.

[52]) а камо ли (л', зар) у затвору (хапсу)!... Где (ђе гди) и воде тешко (мучно, с муком) т. ј. То ли у хапсу!... Где и воде мучно је добити —).

Хапс је турска реч, која долази од арапскога хабс, што значи: затвор, притвор, а по некад и затворен човек, сужник.

[53]) се (с') грозисмо сами,

[54]) говорити (зборити. разговарати се) не дасмо им богме (биле) т. ј. Ни разговарати се међу собом не дасмо им богме.

Биле је посрбљена турска реч, која долази од арапскога билах, што значи: Бога ми, богме.

[55]) нека и говором (збором, разговором) не тешећи (тјешећ') се слабе т. ј. Нека и ћутањем још више слабе,

[56]) ли (л', зар, ваљада) их малаксале (одроњене, измучене,) од боја (бојем)

Овим је казано, да је кнез Максим са својим друговима још био и бијен у нововарошкој тавници.

[57]) секира (нацака) и буздована (топуза) тешких,

Нацак је турска реч, која значи: убојна секира, чекић, корађ.

Топуз је такође турска реч и значи: буздован.

[58]), или их некад (негда) све исећи (исјећи, посећи) у тајности (тајом, кришом),

[59]), оли, или на коље натакнути (натакнут, натаћи, набити) их живе.

Натицање живог човека на дрвен колац јесте чисто турска казна. Турци су је радо и често употребљавали, особито да казне највиђеније Србе, како би се остали невиђенији застрашили, те тако у рајинјској подчињености тим дуже остали.

Мученик, који беше на ову грозну казну осуђен, обично је морао и свој зашиљен колац сам до губилишта однети. Ту је потрбушке био на земљу положен, да му крвник (џелат) најпре крстину преломи са неколико крепких удараца ушицом од секире. После овога предходнога мрцварења, које је по некад ваљада и изостављано, мученику је кроз задњицу био протурен онај колац, чији је шиљак на уста морао изаћи. Тад је колац био усправљено у земљу усађен.

Обично су овакви јадници још и тако ниско на колац натицани бивали, да су им онако полуживима гладни турски пси могли ноге глодати. Тим су муке биле још повећане.

На колац натакнути по некад су могли и неколико дана још живети.

Овако мученички завршили су свој живот у Београду многи патриотични Срби, који се беху умешали у Хаџи-Продановом буну (1814).

[60] „све, и у дан један (једини) т. ј. Све и у један исти дан.

[61] сиротињу фукару, тиме препаднемо (препанемо, изненадно застрашимо).

Фукара је турска реч, која долази од арапскога вакир, факир, што значи сиромах, убог. Но фукара означује и оне сиромахе људе, који су се из побожности заветовали, да ће целог века остати сироти. Код мухамедоваца има таквих људи.

Овде пак фукаром се означује српски народ, кога су притисак и грабљивост турска до крајње сиротиње дотерали.

[62] „нека не смедне (смједне, усуди се) одметнути (одметнут'), побунити се нама т. ј. Нека се не смедне побунити противу нас;

[63] „јера ко (тко) ће хранити (хранит'), ранити и одевати (одјеват') нас наске

[64] „задобивше, покоривше њу је, фукару на Косову оружјем (саблом, бојем, победом, јунаштвом) т. ј. Који смо је добили сабљом на Косову?

Овим је казано, како Турци Србе сматрају за фукару све од онда, од кад су их на Косову победили 1389 и покорили.

[65] или бихау сложније се бранити (бранит') одупирати т. ј. Или бихау се Срби сложније бранити против нас'

Ово је питање алузија на потребу сложнијега српскога отпора Турцима, који би Србе ваљада сачувао од косовске пропасти, те не би постали фукара.

[66] [illegible] нама.

Овим се циља на ону издају, коју је тобоже Вук Бранковић на Косову извршио.

[67]), Премда, и ако издајник добру се (с') да не нада,

Овим се циља на ону казну, која је постигла Вука Бранковића као народом жигосаног издајника на Косову. Њега је на име српски народ проклео и још проклиње у својим песмама о Косовском боју.

Сами пак Турци имали су обичај, да казне сваког издајника, који би им у рату добегао. На име пошто се његовим исказима у своју корист послужише, они су га просто убили зато, што у будуће може и њима постати неверан, кад је своје сународнике у часу опасности изневерити могао.

[68]), као издани нека (нек') се трпети (трпјет', сносити) напрегну (упну, усиле) т. ј. Као издани нека се упну да трпе

Овим је исказана мисао, да на Косову издани, па побеђени Срби морају се упети, да трпе своје ропство као посљедицу ове издаје.

[69]) јагањцима (јањцима, кроткима) нама (нам') курјачнима (курјачним', вучијима, са вучијом нарави) бити т. ј. И јагањци да буду нама, који смо курјаци;

[70]), арка, леђа, заштита, ослонац, задња потпора.

Овде се има разумети, да је Мухамедова вера прави ослонац или потпора турскоме господарству над хришћанско-српском фукаром.

Мухамед (571—632), син Абдале и Амине, био је оснивач једне нове монотеистичке вере, која својом суштином представља смесу Мојсејевог и Христовог учења, али вешто прилагођену карактеру и обичајима његових арапских земљака.

Ова вера, која у својим приврженицима одгајива беспримерно презирање смрти у боју, брзо се распрострла по Азији, Африци и најпосле Европи. У тим частима света, осим у других народа, Мухамедова је вера нашла сљедбеника и међу Србима Босне, Херцеговине и Старе Србије. Но има и Бугара, који су примили мухамедство. Они се зову Помаци.

Ближе о животу и суштини учења Мухамедовог види: комѐнтар на „Непрекид", прва част Србијанке.

Арка је турска реч и значи леђа.

[71]) каза (рече), све се (с') код (у) у Бога прима т. ј. Он што је рекао, све се то Богу допада...

[72]) где (ће) сачувати (сачуват') бува (буха) т. ј. Но где да се сачувају буве у решѐту, да из њега не побегну,

[73]) ли (л', зар, ваљада) међу (у) литице сместити (смјестит', скупити, настанити) т. ј. Дивокозе зар међу литице да се могу сместити,

Дивокоза или дивља коза јесте једна од најлепших и најбезазленијих четвороножних животиња, што у Европи живе. Она поглавито живи на најстрменитијим врховима (литицама) стеновитих тиролских и штајерских Алпа. У Црној Гори (Горња Морача), па и у неким неприступним планинама ужичкога округа Србије, такође је има.

По алписким пределима сматра се лов на дивокозе као један од најдражнијих, јер је по себи трудан и по живот ловчев веома опасан.

У Србији је већ пре много година законом забрањен лов дивокозе, да се не би затрла та ретка, и лепа животиња.

[74]), а камо ли (л', зар, ваљада) Србендама (Србендам', правим Србима) угушити (угњавити, уништити, сломити) јунаштво (срца, срчаност, храброст),

Под овим Србендама замишља се овде кнез Максим и његови другови.

[75]), рисови пре (прије) утишкати (утишкат', утишати, стишати, укротити, умирити) се дају,

[76]) свет (свијет, људство, народ) власт би нама (нам') признао,

[77]), него нас силно (крепко, јако) осрамотивши (посрамивши, постидевши) кнез Максим с друговима (ови) т. ј. Него ови, Србенде, који нис силно посрамише,

[78]), али божанства (божества, Бога) доказавши биће (суштност, суштаствовање, постојање) т. ј. Али који доказаше, да има Бога.

[79]), чаролијама, врачаријама или (ил') надземних (вишњијех, божијим, небесним, с небиских висина) силама (силам'),

[80]) ноћ (ноћцу), по успавању (утаји, ућутању, умирењу, задремању) свију (свијех, свих нас Турака) т. ј. Једну ноћ, пошто задремасмо сви ми,

[81]) ослобођен (опроштен) нађе,

[82]) свега окова и тешкога трпења (јада, страдања),

[83]), додиркивати (додиркиват'. додиривати, тицати) пође (зађе, заиђе),

[84]), а одмах сваки једнако (равно; исто онако, као и кнез Максим) откован (прост, опроштен, слободан) се виде (ведне, од једанпут се угледа),

[85]), тада, онда на ноге скоче радо и снажно (срчано),

[86]) пламен (нурак, нур)!... ваљада (зар) некога свеца,

Нурак долази од арапскога нур, што значи: пламен небески на каквом светитељском гробу, светлост, јасност. Овде нурак означује пламичак.

На литургију у велику суботу јавља се нур и у цркви св. гроба у Јерусалиму. На име из оне капеле, где је сам Христов гроб, од једанпут кроз прозор излети један бледо-плавичасти пламен, који се упути простором великога трула (куполе, кубета) од главне цркве, па онда, поступно падајући патосу — најпосле се угаси. Хришћани зову овај пламен св. нур.

У падању св. нура присутни православни поклоници притрчавају, често један преко другога уздижући се, да на њему запале што пре своју воштану свећу. Али у тој побожној ревности много пута се на жалост догађа, да по некога чак и згњече. Јер за одржање реда у главној цркви размештена турска војска није кадра, да спречи беспримерно гурање и гњечење силног народа на оном светом месту.

[87]) може (море) бити (бит') баш светога краља *Стефан Првовенчани* (1195—1228), син Немање, најпре велики жупан рашки, па после први венчани „краљ све српске земље и поморске,“ — има се овде разумети под светим краљем.

По доста бурној својој владавини он је с краљевског престола, на који га је венчао брат му св. Сава, — најпосле у корист свога „превазљубљенога првенца“ краља Радослава (1228—1234) драговољно сишао, да се

одене скромном монашком расом и као смирени монах Симон да заврши свој земски живот. Тело његово, као првога (првовенчанога) свог краља од славне лозе Немањића, цео српски народ одавно као свето поштује. Зато га је он уза се носио свагда и свуда, куд год би се овда — онда морао селити из својих лепих прадедовских земаља. И кад је тако тело св. краља у току векова обишло Србију, Срем, Бачку и Банат, — оно је најпосле опет нашло мира у освећеним просторима мраморне лавре студеничке, коју је себи за душу, српској уметности на част, а Србији на дику саградио (1172) сам краљев отац велики жупан рашки Стефан Немања (1159—1195). Ту се и данас налази.

Тело св. краља првовенчаног украшено је разним видним знацима општег поштовања, како од стране свеколиког српског народа, у коме оно свакад оживљава најсветије успомене на дом крепкодушних Немањића, — тако и од познијих српских владара, архијереја, па чак и неких турских султанија, које беху Српкиње.

[88]), њиме, (њим', нурком, пламичком) се јавити (утворити, у њега се претворити, у његовом се облику појавити) т. ј. Дух дошао, те се у нурак претворио,

[89]) сачувати (учуват, заштитити) и за избавити (спасти) своје т. ј. Да сачува и избави своје Србе, који у светост краљеву верују,

[90]) кроза (кроз') стену (стијену) целу (здраву, читаву) т. ј. Пак управо нурак прође кроза целу стену,

Овим је казано, како је она нововарошка тавница, у којој кнез Максим са својим друштвом беше затворен, — била у некаквој стени смештена.

[91]), њему, нурку се самоме (саму) већ овако (већ ла, да овако) растворила (растворившу) т. ј. Која се нурку самоме већ овако растворила,

[92]) нурком (њим) узастопце (устопце, по стопама) му остали (прочи, други) т. ј. Кнеже за нурком пође, а узастопце му остали другови,

[93]) надвор (надво, напоље, из тавнице) здраво и весело изађу.

[94]), месец (мјесец) шириаше (ширје, ширио) се (с') небесним плаветнилом (плавном, по небесном плаветнилу, по плавом небесном своду),

[95]) светила (свјетила, светлила, звезде) трепте узигравају (узигрују, игруцају),

[96]) биље, трава модро прелива (модрика) се (с'), и светлуца (свјетлуца) роса, —

[97]) свакп (свак) у оружју,

[98]), симсијама навично (свично, по навици, како смо свикли) задимивши;

Шишманка долази од турске речи шишман, што значи дебело. По томе овде шишманка означује симсију, чибук или лулу с дебелом цеви (камишем), која је обично од вишњевога дрвета.

[99]), када гледнусмо (гленусмо, бацисмо поглед)!... Али (Ал') из стене (стјене) круте

[100]), посуктала, покуљала, нагло навалила густа магла (маглуштина),

[1]) ту (туде, на месту) у тренутак (миг, тренут ока) обвила (оклопила, завила),

[2]) другога (другог') видети (виђет', виђети, угледати) не могасмо,

[3]) умуклост (муклост, занемење, ућуталост) нас у смрт унијала (уњихала, уљуљала, занела) т. ј. И умуклост нас је унијала у мисли о смрти.

[4]) севнуше (сјевнуше) неколике муње т. ј. Док од један пут севнуше неколике муње,

[5]), као сунца (сунашца) да се (с') устостручила,

[6]) засене (засјене, засенуше) јаче (већма);

[7]), тада низ равницу (равањ) отисну (отиште) се руља,

[8]), тмине, мрака, невиђелице, хуке и ломљаве (мрвљаве, дробења, ситњења, шума од мрвења) страшне.

[9]) седећи (сједећ', сједећи) и жмирећи (зирећи, шкиљећи, скоро склопљеним очима кроз трепавице гледајући) само,

[10]), али (ал') укочени (окамењени, као камен укрућени од страха и чуда),

[11]) труле (гњиле) т. ј. Останемо непомични као труле кладе.

[12]), нико ничим мрднути могавши т. ј. Нико ничим ни мрднути не могавши;

[13]), бре, та и језик узет нам је био т. ј. Та и онемили смо!...

Бре или бе је турска реч и значи: хеј, еј, та.

[14]) ли (л', зар, ваљада) се померити (помјерити, помаћи, кренути) са (с') места (мјеста),

[15]) сваки (сватко),

[16]), час по зову нас браћа и родбина,

[17]) најпосле (најзад', на крај крајева) и по мало се уплашише (зазреше) од нас,

[18]), огаравених, поцрнелих, као (к'о) ђаволи (рогоње, врагови) из пакла,

[19]), свим, целим телом мртви, само (тек) зенице се јако сјаје (блеште) т. ј. Свим удовима тела смо мртви, тек нам само зенице блеште,

[20]) као кад се шкиљи (шкиљиво) јадно (худно, удно, удо),

[21]), неосетљивост и непомичност (недвижност, непокретност) наша,

[22]) чистога (чистог', бистрога) ваздуха (поднебија, поднебља) тек (текар, од једанпут, с нова, поново),

[23]), кроза тишину и лепоту (љепоту, ведрину и топлоту) дана,

[24]) ниже (испод) Мучња снежнога (сњежна, снегом покривенога) т. ј. А са Штурца. који је нижи, но снегом покривени Мучањ,

Штурац је највиши врх планине Рудника у Краљевини Србији.

Мучањ је највиша, те зато и дуго преко године снегом покривена планина у Ужичком Округу Србије. Он се пружа од севера, па својим јужним крајем прелази ужичку границу на југо-западу.

[25]), олујина, јака олуја, у вихор претворивша (повихоривша) се т. ј. Холујина, која се у вихор претворила, —

Из овога се види, да нововарошани сматрају Штурац као обележје оног предела или околине, од куда им долази свака нагла промена времена. Он је дакле за њих тако звани „Бабин буџак“ (Der Wetterwinkel).

[26]), бану, нагло дођe ка (к') нама, све превраћавши (превраћав, превртавши, ваљавши, обарајући на ниже (стрмо, низбрдице),

[27]) стење (стјење, комађе стена, камење) круто усправила (покрутила, дигла од земље да усправљено стоји) стећки (стеће. стећке) т. ј. Чак и оборено стење усправила као стећке, да круто стоји,

Стећак зове се онај камен, који се на гробу усади чело главе сахрањенога. Он може бити правилно отесан, овлаш окресан или баш никако. Ове последње врсте стећци врло су обични по сиромашној Црној Гори.

[28]), али у часу промаче (промче, брзо прође, одјури, пројури) и отутња,

[29]) њеног (јој, олујине), запраштала је (заприашта) труба т. ј. Тек из трага олујине запрашта труба,

[30]) глувци (глухци, глуваци, глуваћи, глуви) тада (тад') прочуше гласове (гласе):

[31]), који сте хришћанству (христијанству, српству, Србима) владцима (владцим', владарима, господарима) т. ј. Е ви Турци, што Србима владате,

[32]), чинити зар (ли) је (е) што вама (вам') год (годен) воља т. ј. Зар је требало чинити, што вам је год воља била?

[33]) игда (икада) на што обзирања т. ј. А да се икада на што обзирете?

[34]), са, због тога (тог'), зато ето вама (вам') и ускоро (наскоро, убрзо) бола (јао, жалости с болом, невоље јада)!

[35]) матере (мајке) веће (већ') сетио (сјетио) праве,

Ово је циљане (алузија) на Карађорђа, који се као син већ сетио своје праве мајке Србије, кад је прегао, да је својим устанком ослободи од турскогâ ропства.

[36]) жену (љубу) сваки (свак) погинути (погинут') мари,

Овим је циљано на одлучност и сваког другог Србина, који је устао да радо гине за своју жену, бранећи јој част од напасти турске.

[37]), а камо ли (л', зар, ваљада) не бранити (бранит') свога (свог') стабла (пања, срца) младе изданке (омладке, подмладке, пород, децу) т. ј. А камо ли не бранити своју децу;

Овде је циљано на ону готовост, којом је сваки Србин устао на оружје, да, осим матере и жене, још и своју нејаку децу брани од турскога зверства.

[38]) горе (грђе) и од (ода) зла чека!

Овим је чињена алузија на могуће нестајање Турака по српским земљама, које би заиста по њих било грђе и срамније, но што је зло њиховога подчињења српској власти.

[39], него спремајте се за сеобу (пртљајте, приправљајте се брже боље за одлазак) у Медину кући (дома одакле, сте) т. ј. Но спремајте се брзо за сеобу у Медину, где вам је кућа,

Медина је чувена као други свети град мухамеданства, јер је Мухамед од својих непријатеља у њу добегао, па ту и умро. Гроб његов од белога мрамора налази се у тамошњој џамији Ел — Харам, што значи „Неоскврњива, необесчестљива".

Сам град, који броји до 16000 становника, лежи у пределу Хиџас у западноме Арабистану (Арапској). Медина је позната мухамедовскоме свету још и под именом Мединат-ел-Наби, што ће рећи „Град апостола Божијег."

Хришћанима је улазак у Медину најстрожије забрањен.

[40]), куда оно (њо) вам се и Мухамед (пророк) спасао.

Под овим спасењем разумева се оно Мухамедово бегство из Меке у Медину. То бегство зове се арапски "Хеџра". Од њега Мухамедовци броје своје године.

[41], ко (тко) жив преостати (претећи) жели т. ј. Ако ко од вас жив претећи жели,

Овде је казано, како се Срби својим устанком од 1804. године одлучише, да Турке из своје Отаџбине са свим истребе.

[42], пакости (злобе) ваљада је храм (храме) т. ј. Тамо у Медини је ваљада храм вере, која учи пакостити свакој другој, а особито хришћанској вери.

[43], место где зар (ли) капа, увек борави, стално станује порочност (порочности) свака (сваке)!...

[44]), као иза сна и од клапе (клапње, заноса у црним мислима, занесености у бригама) мрачне,

[45]) тада (тад', онда) и ми са (с') другима,

[46]), али млитави (мрљавни, одроњени), та прекомерно садробљени (пресадробљени, преко сваке мере ослабљени), —

[47]), сетимо се онај (они) час, одмах жртве (курбана).

Курбан у арапскоме, а кирбан у персискоме значи: принос, жртва Богу, жртва. Отуда је и мухамедовски курбан — бајрам (правије кирбан — бајрам) или празник жртве, који сваке године пада на десети дан месеца Зихлице. Овог дана сваки правоверан мухамедовац закоље бар по једног овна.

[48]) слободу (вољу) пустивши (пустив) сужње (хапсенике, кнеза Максима са његовим друговима),

Хапсеник је српска реч, која значи: сужан, сужник, робијаш, човек лишен слободе. Сама пак реч постала је од хапс, које долази од арапскога хабс, што значи: затвор, притвор, а често и затворен човек.

[49]) они (исти) умољавају (одмаљају, непрестаном молитвом умилошћавају) Бога,

[50]) зла (недуге, несреће, немоћи),

[51]) није (не) опрао т. ј. Које лаживи абдест није опрао

Абдест је персијска реч и значи: мухамедовско прописано прање водом пред молитву. По некад се чује и искварено: авдест, авдес и абдес.

[52]) пакосних (опачних, опаких) људи,

[53]), када обманама (обманма, лажима, преварама) свет (свијет, народ) сети (сјети, присети, досети) се (с') нашима (нашим') т. ј. Када се народ досети нашим обманама;

[54]), али ниједноме (једном'; кнезу Максиму, нити коме од његових другова) трага ни продора (продоре; провале, пролома у стени) т. ј. Али ни једноме није било трага нити оне провале у читавој стени,

[55]) цело (цијело) како је и било,

[56]) растужи (сакруши, ражали) наше (нам) душе,

[57]), нити нама нам' добру одатле (отле, отуд се 'с') надати (надат') остаде (оста) т. ј. Нити нам остаде, да се отуд добру надамо.

[58]), него срамоти са штетом (грдилу, грози, поразу) као (к'о што нас и постиже —."

[59] оштра бритка, добар јунак) према Помацима т. ј. Добар јунак према Помацима био је

„Оштра сабљо" или „Сабљо" Црногорац Црногорца ослови, кад му у разговору из чедности неће у очи да каже „Добар јуначе". Употребљава се у истом смислу, као и „Мрки вуче."

Помацима зову се данас Бугари мухамедовске вере. Мисли се, да су они последњи остатак негдашњих Богумила.

[60] примамну (мамну, која мами, примамљиву).

Овим је казано, како је Хајдук — Вељко био добар јунак према Помацима једино зато, што га је мамила слава јунаштва.

Хајдук — Вељко Петровић, прослављени јунак из ослобођења Србије, био је син некога Петра и Петрије из села Леновца испод планине Ртња.

Детињство је провео код очевих оваца. Као одраслији младић Вељко оде у Видин, где ступи у службу некога Турчина, кога после напусти и пређе код другога у Пожаревцу. Некако пред сам Карађорђев устанак Вељко избегне из Пожаревца (1803), па добегне у чету тада већ чувенога хајдука Станоја Главаша. С њим је свуда војевао. А кад је српски устанак у Шумадији букнуо (1804), Вељко је напустио Главашеву чету, па прешао у команду смедеревскога војводе Ђуше Вулићевића. И ако је у скоро овај погинуо (1805), а брат га Вујица у војводском достојанству заменио, Вељко је и даље остао у смедеревској војсци и с њом ратовао.

Но неодољива жеља, да своје ванредно јунаштво и сјајну тактику у четничком ратовању покаже, постакла је Вељка да затражи и добије самосталну команду. Тога ради он је скупио повећу чету од најодважнијих бећара, који беху свагда готови, да свакога тренутка улећу с њим у највећу опасност. Скупив такву чету, Вељко добије од Карађорђа и Српског Совета налог

(1807), да упадне у црноречку нахију, побуни је и очисти од Турака.

Он се одмах кренуо у Црну Реку, коју је доиста муњевитом брзином и ослободио, како од султанове војске, тако и од љутих крџалија нобуњенога видинскога паше Пазван-Оглу (Пазванџије). У свима бојевима овога краја Србије Вељко је добио и сувише прилике, да се одликује као јунак и ратник. Тим је Турцима улио страх и поштовање.

Чим је тако од Турака очистио целу источну Србију (Тимочку Крајину), и у њој поставио своје буљукбаше и бимбаше, Вељко се одмах постарао, да је и утврди за одбрану против турских упада. Он је тога ради, имав уза се вештог фортикатора Хаџи-Николу Сарајлију, — свуда по граници саградио тврде шанчеве и у њих ставио јаке посаде. А пошто је најпосле свога брата Милутина поставио старешином над свима буљукбашама, Вељко се сам повукао у Бању алексиначку. Одатле је он, као оно Карађорђе из Тополе, — час по са својом војском излетао на најопаснија места, где је његово присуство најпотребније било.

У оном славном боју на Малајници код Неготина (3—5 јуна 1807) био је и Хајдук-Вељко. А после пропасти на Каменици беху га Турци у Бањи опколили (7 августа 1809), али он, и ако у ногу рањен, ипак се кроз њах пробије и спасе.

Цело лето 1810. Вељко је уз Русе ратовао на Дунаву и Тимоку, одакле их је он и допратио на Варварин, да буду учасници у оној славној победи, коју је припремила српска ратничка способност. У истом боју (10. септ.) и сам је Вељко био рањен у леву руку.

Године 1811. Вељко је премештен за команданта Неготина на место умрлога Мише Карапанџића. У дугој одбрани тога места против напада целе силе видинскога Мула-Паше, а остављен самоме себи без икакве помоћи, Вељко је јуначки погинуо (20. јула 1812) од турскга топа.

Хајдук-Вељков витешки живот, рад и смрт били су већ и предмет различне песничке обраде у Српској књижевности.

[61] Милош према Оруџнћу,

Поцерац, Милош Стојићевић (1776—1811), рођен је у селу Врањској у шабачкој Поцерини.

Ближе о њему гледај његов животопис у коментару на „Предшества боја мишарскога," прва чест Србијанке.

Оруџић Мејо, вероватно један од наследних племенских капетана, био је босански племић мухамедовске вере. Као добар јунак прочуо се најпре у оним првим бојевима на Дрини, које су у почетку српскога устанка босански Турци имали са Србима.

[62] Јанко, и Чупићу (Чупић) Стојане,

Јанко Поповић (1779—1834), прозвани „Цинцар", рођен је у Орпду (Македонија).

Његов животопис види у коментеру на „Бој на Чучугам'," прва чест Србијанке.

Стојан Чупић, или правије Добриловић, био је рођен у Пиви (Херцеговина) око 1765. године.

Ближе о њему гледај његов животопис у коментару на „Предшества боја мишарскога," прва чест Србијанке.

[63] чврстима (чврстим', издржљивима крајишницима (крајишниц'ма), граничарима т. ј. Према чврстим босанским крајишницима.

Крајишници су становници оног равног и плодног дела северне Босне, који лежи поред Саве и Уне. Тај део Босне канда је тек пре два столећа тако прозван. Становници Крајине јесу Срби православне, мухамедовске и римокатоличке вере. Сви ови важе као добри јунаци.

Главни град у Босанској Крајини јесте Бањалука.

[64] понекада (штокат'), кад и кад, кашто јесу починили (починила) т. ј. Доста јунаштва јесу кад и кад починили:

Под овим јунаштвом имају се овде разумети ова јуначка дела, што су их починили Хајдук-Вељко, Милош Поцерац, Цинцар-Јанко и Стојан Чупић, кад су од Турака бранили источну и северо-западну границу Србије.

[65]) силовитоме (силену, силноме, бесноме) коњу (хату, ату),

Ат је турска реч и значи коњ.

[66]), појахати, узјахати се другом недавшему (недаћавшу, недаћавшему) т. ј. Који се другом није давао појахати, —

[67]) када (кад') запао (зап'о, допао, изненадно дошао, прешао, добегао) Милану од Турака (Турак') т. ј. Од када је Милану Обреновићу добегао од Турака.

Ово се односи на оно време, кад је шумадијски устанак од 1805. био пренесен и у Ужичку нахију.

Милан Обреновић (✝ 1810), војвода руднички, био је по матери старији брат потоњему кнезу Милошу. Он се родио у Брусници у прошломе веку.

Његов животопис види у коментару на „Начало устанка Србов',“ прва чест Србијанке.

[68]) Арбанаса (Арнаута),

Арбанаси, а по турски Арнаути, себе сами зову Шкипи. Они су један особени народ, што од памтивека живи у приморју југозападнога дела Балканскога полуострова, поглавито између реке Бојане и залива од Арте. Источно на копну они су такође распрострањени, али у густој маси живе само у данашњој турској провинцији Албанији, због које их зову и Албанези. Иначе, осим Албаније, они још живе у великом делу Старе Србије, куда се населише нарочито од исељења Срба под пећким патриарсима Арсенијем III, и IV.

Арбанаса има и по неким деловима Македоније и Епира. Чак и у Краљевини грчкој примећују се стари изданци арбанашког племена. Од друге поле 15. века Арбанаси се насељаваше и по јужној Италији, особито Апулији (Пуљи) и Сицилији (Палермо). Но овде су они, као и досељени Срби, своју народност скоро сасвим већ изгубили.

По мишљењу неких италијанских и немачких етнолога и лингвиста, који се бавише проучавањем разних народа и њихових језика на Балканскоме полуострову, — Арбанаси су они првобитни староседеоци, које стари Елини при своме досељењу затекоше и назваше Пелазги. Могућу ову првобитност порекла на првом месту дока-

зује већ сам арбанашки језик. Јер и поред свију доцније примљених елинизама, латинизама и славизама, — он ипак по своме корену није сродан ни с једним од индо-европских језика.

Слично и неразвијеност особених друштвених облика, правни појмови, па и неки народни обичаји јасно сведоче, да Арбанаси врло лако могу бити првобитни (автохтони) становници Балканскога полуострова. Код њих је на име породица управ једини постојећи облик удруженога људскога живљења. Па и њихово племе (фис) није у суштини ништа друго, него само једна иста, али разграната породица. Јер ако га и састављају више засебних породица са различним презименом, опет све ове доводе своје порекло од једног истог лица, и заузимају у целом племену онакав исти правни положај, као и у породици поједини чланови њени.

Напротив Арбанаси никад нису увиђали све користи од заједничкога живљења у уређеној политичкој општини. Зато је они никад нису могли ни имати, нити је још и данас имаду. Ова оскудица политичке општине биће јамачно главни узрок, да се код Арбанаса никад није могао развити ни чврста корена ухватити појам о држави. Њихов друштвени живот у своме дугом развитку достигао је само првобитан облик племена са патријархалном управом наследних или избраних главара, али до узвишенијега облика самосталне државе са општим човечанским сврхама никад се није могао узвисити.

Тек прве поле 15. века Арбанаси се видно истакоше у Историји. То је било под Ђурђем Кастриотом (1403—1468), који је основао ваљада прву арбанашку државу. Али што је арбанашке државе овај врсни потомак зетских Балшића створио, то је под његовим малолетним сином Иваном убрзо и пропало (1479). Јер за време овога султан Мухамед II. покорио је сву Арбанију, па је онда претворио у једну област своје царевине. Као таква она још и до данас постоји.

Арбанаси исповедају три разне вере. Има их православних (на југу), римокатолика (на северу), а највише мухамедоваца. Ови су распрострањени у средини

Арбаније, по Старој Србији, Епиру, северној Македонији и иначе које куд.

Не зна се тачно, колико има свега Арбанаса, јер турске власти немају довољно потребнога уважења, да би у њиховој земљи могле извршити попис људства. Овоме смета још и оно беспрестано ратно стање, које тамо траје због кр̂вне освете између појединих арбанашких племена. Но при свем том држи се, да Арбанаса има свега до милијон и по душа. Сви важе као ратоборни.

[69]), која је запљенила, опљачкала стоку и мало село (сеоце),

[70]) достигнувши (достигнув) и обарати (ваљати, бити, убијати) почео (стао),

[71]) није повратио (поврати), окануги (проћи) Арнаута (их) се није (не) хтео (хте);

[72]), некога од Арнаута (њих) и живога (жива) је пустио,

[73]) осталима (прочим', прочима) улива (задаје),

[74]), јер су разбијени (разбјени) једним самим Србином (Србом),

[75]) ли (л') би други, да Арнауте (их) пристигли (пристигнули, стигли) т. ј. Шта ли би још други Срби учинили, да су Арнауте пристигнули?...

[76]), гласоношу; онога једнога, који би однео глас о разбићу упустили не би т. ј. Огласника не би живог упустили!

[77]), народ у Златибору то разглашује (разглаша, прича) истинити (вјерни, истинољубиви),

Овим је казано, како златиборски народ, који у ужичкоме округу важи као најистинољубивији, — прича то кнеза Максима разбиће оне арнаутске чете, која је једно српско сеоце напала и поробила.

Златибор, који лежи у ужичкоме округу Србије, јесте једна љупка, таласаста равница, која је сва покривена најмириснијом, бујном и меком травом, а испресецана бистрим поточићима. На њему нема никаквих усева. Доста је простран. Он се на име може уздуж пређи за 6, а попречно негде за 2, 3 или 4 часа.

Од вајкада је Златибор чувен као једно од најбољих пасишта за различну марву. Кажу, да је особито укусно млеко и месо од марве, која по Златибору пасе.

Ваздух по Златибору увек је чист, благ и особито пријатан за слабе људе.

[78]) Кнез-Максимовог (тог', тога) коња (хата, ата) смрт (препук, пресвисак) потврђује (подкрепљива, јаче доказује),

Овим је казано, како је кнеза Максима коњ цркао после оног сукоба са арнаутском четом.

[79]) као и вранац ... доглавац (доглавче, пратилац, пратећи момак, ађутант) његов (му) врли,

Вранац овде исто значи, што у Црној Гори „Мрки вук." Овај придев на име Црногорци дају само највећем јунаку, који се одликује наглом храброшћу и челичним срцем. Такав јунак био је и онај кнеза Максима непознати доглавник, коме се име сада не зна.

О мрком вуку гледај ближе коментар на „Докази новији," прва чест Србијанке.

[80]) туда (туд') многа (млога) браћа јунаци (витезови);

[81]), када је одјахао (одјах'о, сјахао, сјашио) кнез пред чадор Миланов (Милана),

[82]) мрков (мркове, вранац, доглавник) је свискао (свиск'о, свиснуо, напречац умро, изда нуо),

Овим је казано, како је кнез Максим жестоко Арнауте гонио, да му је од умора и сам доглавник умро.

[83]) се (с') у трку није (не) дао (д'о) зауставити (уставити, задржати),

[84]) наплатио (исплати, исплатио) га је главама (главам'),

[85]) али турскима (турским'), и таквим (таким) јунаштвом,

[86]) као (к'о) брата пажаше;

[87]), колико ли (л', ваљада, зар) среће (поспјешја, поспјешија) и призрења (призора, пажње, милости) судбе

[88]), кнезу Максиму приписује (прилаже) се самим

[89]), спасењем из Скопљака руку,

Скопљак, иначе Сулејман-паша, био је босански племић, а родом из Скопља. Одликовао се мухамедовским фанатизмом и племићком гордошћу. Страсно је

Србе мрзио као хришћане и као фукару (плебејце), али ипак највише зато, што су га они на више места побеђивали. Тако је Карађорђе најпре победио Скопљака на Мишару (1806) и другим местима по Мачви, па после војвода Милош Обреновић по ужичкоме округу, а нарочито на планини Кукутници и Златибору (1807—1809).

Године 1813. Скопљак је с босанском војском дошао од Шапца у Београд, који везир Куршид-паша већ беше посео, јер су га Срби раније попалили и напустили (21. Септ.). Но како је овај Куршид ускоро у Цариград одазван био, то га је Скопљак заменио у везирству београдском.

Скопљак је ваљада у Београду, или негде уз пут, ухватио кнеза Максима Рашковића, па га бацио у тавницу градску, одакле се он вероватно ускоро избавио, у Земун пребегао и за тим се у Панчеву настанио.

Као везир, Скопљак је према Србима био тако неправедан и грозно нечовечан, да је својом управом изазвао несрећну Хаџи-Проданову буну (јесен 1814). Њене пак саучеснике, који беху преваром похватани, у ланце стављени, па у тавницу београдског града бачени, — зверски Скопљак најпосле је све живе на коље набио. Но овим погубљавањем у маси ипак му није испало за руком, да у Српскоме народу угуши ону још 1804. године усађену мисао о ослобођењу Србије, као што је то заиста и доказало пролеће 1815.

У јесен ове исте године Скопљак је морао отићи у Солун, уступив своје везирско место умереноме Марашли-Али-паши.

[90]) београдскога (белградска) ли (л', зар) града и тавнице (зиндана),

Зиндан је персијска реч и значи тавница.

[91]), изнад, преко свега, највише изненађује (изумљава, изненађује до избезумлења; зачуђује толико, да човеку мора памет стати) овај случај;

[92]), безазленога заштитио (заклонио) Србина (Срба, кнеза Максима),

[93]) ванреднога (чрезвичајна, необичнога) сјаје т. ј. А да сјаје славом ванреднога човека

[94]) нехотевши (нехотјев) и незнавши (незнав) се фалити (фалит', хвалити);

[95]) се (с') кнезом Максимом (њиме) т. ј. Краљевић Марко би се поносио кнезом Максимом.

Краљевић Марко био је син српскога Краља Вукашина Мрњавчевића (1367—1371), који је после смрти цара Уроша Немањића овладао српском државом. Марко је као управник (гувернер) Македоније седео у Прилипу, где је и своје новце ковао, као што сведочи један примерак у београдском народном музеју.

Без сумње је Краљевић Марко у целом Српском народу једна од најпознатијих и најомиљенијих историјских личности из 14. века. Шта више он је са своје правичности, милосрђа, отворености, простог начина живлења и јунаштва постао јединствено омиљени витез и код осталих балканских народа. Ови су га својим песмама овечили. А поезија Српског народа, која је Краљевића Марка у свима положајима живота посматрала, створила је од њега узор правог српског витеза са свима добрим и лошим особинама његовога народа.

Краљевић Марко погинуо је у боју на Ровинама (1395), где је влашки војвода Мирчета разбио султана Бајазита.

[96]) га (г', кнеза Максима) уклањао (уклањ'о, клонио), се свуда т. ј. Дели-Рамо би се свуда уклањао од кнеза Максима,

Дели је реч турска, која значи: чудо-храбар, срчан, одважан. А Рамо је мушко име, које употребљавају мухамедовски Срби, но канда још више Арбанаси. Чује се то име и код Црногораца, али вероватно само као надевак.

Овај Дели-Рамо, који се овде помиње, биће ваљада какви местни велики јунак потурички, као што је онај прични турски Херкул, који се зове Дели-Алија. О овоме Турци причају, како он увек невидно иде испред сваке њихове војске, па јој сабљом крчи пут, обарајући пред собом брда, шуме и све друго, што би јој спречавало кретање ка победи.

[97]) када сем (сјем, осим, ван) војне оре, те се храни т. ј. Када у мирно време кнез Максим оре, те се храни.

[98]) светино (свјетино, свете, сав народе) што ниси (не) чула још (јоште),

[99]) се (с') и камен оживотио (оживоти) некад (негда) т. ј. Да је и камен оживио негда,

Овде је фигурним говором циљано на тај случај, кад је негда неко почео човечански осећати, који је све дотле као камен неосетљив био. На кога се ово циљање односи, то ће се доцније видети.

[100]) да потера (погони, истера) изданке (омладке, младике),

Овде је фигурним говором циљано на то, како је некад и на незгодном земљишту изникло нешто, чему се нико ни надао није. А шта је то било и у којој прилици, видеће се доцније.

Прловина зове се орођено земљиште, које је тако стрмено, да се оно не може ни орати ни копати. Зато је немогуће на њему што сејати, ни садити. Само по брдовитим пределима може бити прловине.

[1] лек (лијек) од отрова да постане (буде) т. ј. И чак отров да постане лек!

Овде је фигурним говором казано, како неко по себи шкодљиво срество, кад се у згодној прилици употреби, — може да отклони опасност или да спасе и сам живот. А које је то срество, кад и ради кога употребљено било, то ће се доцније видети.

[2]), али свуда (свуд') успети (успјет') онај, који насрће (насртало), са свим узмогне (смогне, савршено узмогне) т. ј. Али савршено може свуда успети само онај, који насрће.

Овде је исказано основно начело живота, да у извршењу неког замишљаја (плана) сасвим може успети само онај човек, који се смело баци на посао и издржљиво продужи радити га. А на кога се човека односи ово, и то ће се мало доцније видети.

[3]) најпоследњега Бјелобрковића

Бјелобрковићи били су Срби мухамедовске вере. Родом су из варошице Косатице, која лежи југо-западно од Нове вароши у ново-пазарскоме санџаку. Из верскога фанатизма Бјелобрковићи су били крвни непријатељи православним Србима, па наравно и Рашкови-

ћима. Са овима су јамачно још од старине стајали у крвнини.

[4]) посећи (смахнут', смануги, убити) допао (допаднуо, дотрчао, притрчао) т. ј. Кнез Максим је притрчао, да посече

[5]) руком (мишцом, мишицом), којом (ком) је и предње његове (му) т. ј. Истом мишицом, којом је и предњу му браћу посекао,

[6]), али истргнути (истегнут', извући, једним дахом извадити) не даде (дадне) му се (с') сабља (ђорда) т. ј. Но истргнути из корица није му се дала сабља,

Ђорда долази од персијскога ћард, што значи: нож, велики нож, сабља.

[7]) бојао (бојо', се (с') насрнути на Бјелобрковића;

[8]), еле, дакле Трта (Трто, Бјелобрковић), ако (ак') и пеше (пјеше, пешице) бивши, т. ј. Дакле Трта, ако је и пешице био,

Хеле у турском значи дакле.

Трто или Трта јесте у опште подругљив придевак неком човеку, који се од страха или у каквој неприлици толико збуни, да се не уме наћи. Такав човек зове се и шепртља. Бјелобрковић је дакле овде назван Трта зато, што се збунио, кад га је кнез Максим ваљада изненадно напао.

[9]), по мало лизне, фисне, удари кнеза (га) овде — онде (штокуд', куд-што, где-где, јатаганом,

Јатаган је турска реч и значи велики нож, који се носи за појасом.

Он се поглавито употребљава као оружје, али често и за сечење као и сваки други нож. Тако у Црној Гори за сечење божићње печенице (овна, крмка, прасета) обично употребљавају онај исти јатаган, којим су некад и турске главе сечене.

[10]) ли (л', зар) ноге чашицу кнежеве (му) десне т. ј. Пошто ли кнежеве десне ноге чашицу

[11]), располови, на поле пресече, пак де изнова (истекаре, истекар, поново, тек сад, новим ударцем)

[12]) кроза (кроз') ћемер пун (пуни)

Ћемер је персијска реч и значи појас у опште; али овде она означује нарочиту једну дугачку, па уску

кожну кесу за новце, која се око човечијег тела обавија онако, као сваки други појас.

Турци и други источни народи служе се ћемером још и данас. И Срби га употребљавају, особито трговци, кад путују па имају при себи већу суму звечећега новца.

[13]), сребрним новцима, и на саму срећу,

Талир је сребрн новац немачкога порекла. Некад је ишао по многим европским земљама, а но Немачкој до скоро. Данас пак има га под именом „риксдалер“ (Reichsthaler) само још у Краљевини Данској.

Вредност талира била је, како у којој држави, различна. Но овде се подразумева онај аустријски талир од царице Марије Терезије, који је у Србији имао вредност од 4 дин. 80 пара.

[14]), од један пут запара, у тренутку мало распори кнеза (га) близу (близ) до утробице.

Утробица у Црној Гори, Приморју и Херцеговини значи: плућа (бела џигерица од персијско-арапско-турскога акџигер или акџијер), јетра (црна џигерица од персијско-арапско-турскога караџигер или караџијер). Кашто се утробицом означује и слезина.

[15]), смеје се (с') кнез (кнеже) нити (нит') се уплашио (упудио, застрашио, престравио),

[16]) дурне (јарне, махом разјари, од један пут распали) се (с') да истргне (истргнути) сабљу,

[17]), али опасност (примеждје) још кнеза (га) не прелази,

[18]), маше проклетник (клетник; онај, што је за проклињање, Бјелобрковић) а цакћући оштрим (бритким) јатаганом,

[19]), кнезу (му) орањавио (обранио, изранио) целог (свега),

[20]) један пут (једном) кнеза (га) по пиштољима (пиштољма) удари (фисне),

[21]) некога (неког') му огњило (чакмак, ороз, табан, справу за испаљивање или пуцање) расцепи (расцијепи, расече) т. ј. И некога пиштоља његовог огњило расцепи,

[22]) клетнику (му, Бјелобрковићу) ово (исто, то дело) и последње (пошљедно) буде:

[23]), сети се (с') кнез (кнеже), те за пиштољ брже хвата,

[24]), опали у њега (њ'га, клетника, Бјелобрковића), али (но) не пада чврсти,

[25]), или га зрно ваљада (зар) није (не) могло бити...

У српском народу овде-онде верује се, да има јунака, које пушчано зрно не може да убије. Изгледа, као да је и овај Бјелобрковић био један од таквих.

[26]) ли (л', ваљада, зар) ово заиста (навјерно, за цело) збунило га (г', кнеза) малко:

[27]), одреши (одпута, одпетља, одвеже) коњу са плећи (плећиу, леђа),

[28]) из бока (кривачки, искрививши се на своме коњу у лево) Бјелобрковића (тога т. ј. Дугом својом пушком и из бока Бјелобрковића.

[29]) машућега (машућа', но са с') једнога места мјеста т. ј. Још машућег јатаганом, али с једнога места, —

[30]) онде (онуда) згоди, куда (куд', где се телад вежу т. ј. Те у врат згоди;

Телад, кад се хоће да воде, везују се конопцем за врат.

[31]), одмаче од образа кундак јалман, своје пушке, али него и непријатељ враг, Бјелобрковић паде,

Јалман је турска реч, која означује онај део пушчанога држала, што се при пуцању одупре о десно раме и прислони уз образ. Он се у српском обично зове кундак, а ваљада где-год и некако другчије.

[32] брже брж одсече одруби главу,

[33], намучивши се колико колик' ни са с' каквим каквијем т. ј. Намучивши се с њиме онолико, колико ни с каквим другим Бјелобрковићем.

[34] захте хтеде узвишеност уздигнутост, кнеза Максима снизити снизет', понизити, унизити т. ј. Завист захте да узвишеност снизи зато.

Доцније ће се видети, од кога је долазила та завист, и како је хтела снизити кнеза Максима, који се искреном преданошћу ослобођењу Србије, узоритом послушношћу према Карађорђу и Управном српском Совјету, примерним јунаштвом и још од старине општим уважењем свога дома беше у реду уздигао до достојанства војводе од Старога Влаха.

[35]), јер то јој је (е) својство замрзења (замрзјења, омрзнућа, мржње),

Овим је исказана истина из живота, како је зависти својство, да омрзне, те зато је она и захтела, да се узвишеност снизи. Из овога се види, да је и оном завидљивцу, који је захтео кнеза Максима снизити, — било у нарави да мрзи.

[36]) томе (том', уздигнутости кнеза Максима због убиства последњега Бјелобрковића) тајни налог (тајност, тајну) вођа (вожда, Карађорђа) :

[37]) се (с') четнички са (с') неколико (неколика) храбрих (храбра) другова,

[38]) дотребе (дотријебе, до последњег истребе) чувени (знатни)

[39]) урођеници (урођенци, домородци, староседиоци)

Косатица је једна мала варошица, која лежи југозападно, а недалеко од Нове вароши. Одатле су били родом и Бјелобрковићи, којима се због тога овде и даје онај придевак.

[40]), много свуда пакостивши Србима (Србам') т. ј. Који су Србима свуда много пакостиле,

[41]) проводећи (проводећ') турске војске

[42]) тајним (тајнијем) кланцима (кланцим', клисурама, ждрелима, теснацима) и стазама.

Кланац у Црној Гори, Херцеговини и Приморју зове се тесан пролаз или уска долина између два брда или планине. У Србији га зову клисура или ждрело, а у Босни сутјеска.

У стратигијском погледу кланци су веома важна места у свакој земљи, јер се дају лако бранити, а тешко нападати, особито кад су дугачки и вијугасти.

[43]), саветници, али (ал', но) не сви (свиколици, свиколики),

Под овим саветницима имају се разумети чланови управнога Савета српског, који је у Карађорђево време био влада земаљска. Поједини од тих саветника вршили су дужност министарску.

[44]), спомамивши, помамивши, разгоропадив се зашто (што) убиство Бјелобрковића (то) на примирју

Под овим примирјем има се разумети оно, које Руси за себе и савезне им Србе с Турцима беху закључили. То примирје наступило је услед руске победе и заробљења Ахмет-паше видинског. Оно је трајало од лета 1811. до 16. Маја 1812. године, кад је у Букурешту мир закључен био.

[45]) по (о) чијој памети (глави, наредби), —

[46]) што брже (понајбрже) ка (к') себи,

[47]) поради (порад', ради, због) чега (шта), ни вођ (вожд, Карађорђе) није знао;

[48]), ови, овај, кнез Максим одушевљен (уздражен, раздражен, усхићен) и хитњом (наглошћу) тих (тијех, саветника),

[49]) поруци (поручењу, поручбини, налогу),

Под овом поруком има се овде разумети какви особени, налог, који би Управни Савет опет кнезу Максиму поверио.

[50]) поруку извршио (подмирио) вешто (вјешто) т. ј. Када је и тајну поруку Карађорђеву, да доврши истребљење Бјелобрковића, вешто извршио, —

[51]), узјахне, одмах узјаше коња (хата), те ако (ак') и рањен (рањени),

Из овога се види, да је ускоро после боја с последњим Бјелобрковићем кнез Максим отишао на позив Српског Управног Савета.

[52]) управо (управце, правце) пође ка (к') Београду стојном (стојну, столном, престолном),

Под стојним Београдом не разумева се овде онај у Угарској (Alba regia, Stuhlweifsenburg), где је била некад столица и костурница угарских краљева, него Београд у Србији (Alba graeca). Јер овде је у време, кад је кнез Максим Рашковић позван, — била столица Српског Управног Савета, који је онда био државна влада.

Ближе о Београду види у коментару на „Обзор Историје Славјан',“ прва чест Србијанке.

[53]) граници (међи, у Штиткову) Србије робље (робје, чељад, породицу) оставивши...

Робље по Црној Гори, Херцеговини, па вероватно и Старом Влаху значи у правом смислу сва породица од изнемоглих стараца, слабих жена и ситне дечице, која се при каквоме нападу могу најлакше заробити.

[54]), предстао, лично се пријавио и на (о) штаци (штаци) једној т. ј. Кнез Максим се на једној штаци лично пријавио,

[55]) саветници (ови) ти с њиме у тавницу т. ј. А саветници ти кнеза затворе у тавницу

[56]) горњега (горњег') под Гузоње власт (руку);

Ђорђе Миловановић, прозвани „Гузоња“, рођен је у селу Жељезнику до Београда. Важио је у својој околини не само као виђенији Србин, него и као добар познавалац Турака и њиховога духа.

Већ у самоме почетку српскога устанка од 1804. Ђорђе је уз њега пристао. Јер и он је био с другим Србима у Земуну (Априла 1804,) на оном састанку, кад је тамошњи аустријски генерал Женеј узалудно покушавао, да присутне Турке и Србе измири.

После овога канда је и Ђорђе с осталим Србима пошао, да се бије с Турцима.

Ђорђе излази опет на видик тек 1811. године, кад је био постављен за надзорника београдског града, јер је био човек од великога поверења. У том положају остао је све до пропасти Србије (1813.), а шта је после тога с њиме било, то је непознато.

О њему се зна само толико, да је после 1815. године живео у Србији као марвени трговац.

[57]) се (с') пута (негве, његве, окове, ланце) до колена (кољена) т. ј. Наметну се кнезу Максиму окови до колена,

[58]) премда, и ако на једну ногу ни опрети (опрет', одупрети) се није могао (мог'о)...

[59]) питати треба (питат' је) Трбоњу!

Трбоња означује овде војводу Младена Миловановића, који је имао повећи трбух. Он је у време овога догађаја био председник Српског Савета и министар војни.

[60]) тобоже (токорсе, ђоја, бајаги) је од племена некога (неког')

И Милутиновић је држао, да су старовлашки кнезови Рашковићи, па и овај кнез Максим, — по танкој (женској) крви били некакви род са самим Немањићима.

[61]) после српске (српска, српског) преоставше (претекша, претекшега) државе (државства) т. ј. Које је претекло после српске државе,

[62]), натрунити (притрунит', нашкодити, учинити што штетно) могао (мог'о) би (б') Карађорђу,

Карађорђе Петровић (1752—1817), врховни вођ првог устанка за ослобођење Србије, рођен у селу Вишевцу од васојевићког досељеника Петра и шумадинке Марице. Од 1804—1813. године био је господар Србије.

Његов животопис види у коментару на „Обзор Историје Славјан'." прва част Србијанке.

[63]), преотети му господарство тобоже (ђоја, токорсе)...

[64]), него клевета се (с') и сумњичи (потвара) овако ('вако)

[65]) нечовеком (нељудом) поштенији човек (чоек);

Ово је циљање (алузија) на војводу Младена Миловановића и кнеза Максима, којом се казује, да је онај први нечовек, јер клевета и потвара поменутим начином овог другог, који је био од њега поштенији човек.

[66]), стрем, стремња, тежња Куљавца ка (к') чему је (ј') био зна се:

Куљавац у Црној Гори означује човека са великим, пабушавим и на ниже опуштеним тубухом. Овакав га трбух ружи.

Овде је Куљавац исто, што Трбоња, те опет означује војводу Младена Миловановића.

[67]), уклонити, отерати, оборити и баш затрти (истребити, искоренити, убити)

[68]) као (ка') оно ('но) свирепчину (свирјепчину, суровог човека, простачину),

Ово је циљање на Карађорђеву безобзирну строгост према сваком, кад год би се тицало одржања реда, послушности и чувања правде у интересу оштем.

[69]) његов (му)... наместити (посадити, подићи, поставити) себе!

[70]), штрконосога, дугоносога! жабама (жабам') частећег (частећа) се т. ј. Дугоносога, који се жабама части.

Из овога се види да је Младен Миловановић имао и дугачак нос. Мимо тога се још дознаје, како је он примио обичај велике господе и богаташа европских,

да се части жабећим батацима као неким необично финим (деликатним) јелом, које воле само људи ражњеженог или поквареног укуса.

[71]) се (с'), него (нег') је обесчасти (обесчести, осрамоти) т. ј. Да и више се Младен, него је већ, осрамоти.

Овим је пре свега казано, да војвода Младен (штрконоси) није важио као сасвим частан човек, и ако је био свемоћни председник Српског Совета. А осим тога речено је још и то, да би се он и више обешчастио, кад би како год Карађорђа уклонио и његово место као српски господар заузео.

[72]) штрконосоме (истоме, Куљавцу, војводи Младену), него (до) и ова пред њом (предња, која ће се напред чути),

[73]), замислио, замишљао кнеза Максима од старине (некада, одавна) знатнога (знатна, знаменитог, значајног, чувенога)

[74]), пореклом, породицом, племеном, достојанством (саном, кнештвом) пак и силним (силни, многим) новцима (новци, благом),

[75]) странку (партију, партају) наметнути (наметнут', наметнути) му своју,

[76]) војводе Младена (њега), као (к'о) и многи (млоги), држи,

[77]) ара (хара, пљачкз, отима, глоби) и њему доноси;

[78]), код јунака ли (л' зар) ситничарства (малешности, цепидлачења у раду и мишљењу) нема (нејма),

[79]), нити (нит') сплеткарења (замрежавања, справљања мрежа, заплетања, интригирања),

[80]), као ни новца, сем (сјем, осим) пуна милост (благодет) Бога (неба),

[81]), народу верност (вјерност, оданост, преданост), и мишица моћна (крепка, снажна).

[82]) . . . котио (котје, рађао),

Гњилац је исто, што и труо или мекушан човек, па било то од удобнога његовога живота или од дебљине. Пошто је војвода Младен живео удобно, а при том још и дебео био, то овде назив Гњилац њега означује.

[83]), присталице своје да умножи (умложи);

Креатура у латинскоме значи створ, створење; али овде означује човека, који уз другог неког силнијег пристаје, дакле присталицу, привrженика, пришипетљу.

Оваквих је војвода Младен, као што се види, морао више имати. Међу тим његовим креатурама био је најчувенији онај Милоје Трнавац, који је на несрећу Србије добио главну команду над српском војском, која је 1809. године тобоже нападала Ниш. Не само његовој ратничкој неспособности, но и непослушности подчињених му старијих и бољих војвода, има се приписати српска пропаст на Каменици, за коју је Милоје после и главом платио.

[84]) лијаћу (лихаћу, лисцу; ономе који лија; ономе, који се понаша лукаво као лисац) као (к'о) пријатељу (пријану) своме,

Под овим лихаћем, с којим је војвода Младен пријатељевао, разуме се овде и заслужни војвода и тадашњи министар унутрашних послова Јаков Ненадовић, рођени брат онога кнеза Алексе, кога је дајија Мехмед-ага Фочић у Ваљеву посекао (јануара 1804.). За још боље утврђење њиховога пријатељства Младен је своју кћер Јоку удао за Јаковљевог сина Јеврема, оца потоње српске књегиње Персиде А. Карађорђевића.

[85]), одатле, од тог нешто био обећао т. ј. Од тога је нешто био Младен обећао...

[86]) би (б') тада (тад', онда) изнудили (изнуђели) т. ј. Та од кнеза Максима што би тада новаца изнудили.

[87]) се (с') најпре полакоми лихаћ (овај, војвода Јаков),

[88]) је размислио (размисли) за тим свестраније (опширније),

[89]) се (с') окренуо страну,

Овде се има разумети то, како је војвода Јаков на један пут окренуо леђа војводи Младену, нехотећи ни пошто учествовати у његовој сплетки против кнеза Максима.

[90]), или је свечану (празничну, званичну) наметнуо (наметнути, метнуо себи) образину (олику, маску ларфу)...

Овде се има разумети то, како се војвода Јаков сетио, да у ствари кнеза Максима треба само званично

да се понаша као непристрастан министар унутрашњих послова.

[91]), његовој (му, лихаћевој, војводе Јакова) служи т. ј. И да војводе Јакова важност ништа не уздигне.

[92]), вођу, Карађорђу кнез (кнеже) у Тополу свративши (свратив),

Топола је варошица у веома питомом, брежуљкастом пределу, који је окићен родним њивама, лепим виноградима и хладовитим гајевима. Она је удаљена једно шест часова хода на северо-запад од Крагујевца.

Као негдашње шумадијско село Топола је знаменита с тога, што је Карађорђе у њој најпре устанак на Турке дигао (јануара 1804.). А као изабрани вођ устанка и господар Србије он је обично и живео у маломе тополскоме граду, који је сам себи и саградио. Поред њега је Карађорђе подигао (1811.) и́ једну цркву, у коју је доцније и укопан.

Град тополски постојао је до 1878. године.

[93]), успут (узгред', мимогред) и по дужности (дужностно);

[94]), вождом, Карађорђем опремљен у Београд био,

[95]), ваљада да види, шта ће се (с') тамо с кнезом Максимом (ш њиме) чинити,

[96]), дозна (узнаде, сазна) где што (што-шта, по што год, по нешто, ово-оно).

[97]), кнез је као преступник (преступником) пријављен (јављен)

[98]), највишем (заглавноме, главноме, врховноме) суду,

Највиши народни суд у Карађорђево време да ли је био сталан, или тек само према тренутној потреби састављан, то се за сад не зна. Исто тако је непознато и то, да ли је он био такав ванредни суд, који је пресуђивао само државне преступе, међу које је спадало и Бјелобрковића убиство у време примирија. Напротив толико се само зна. да је овај Највиши суд био састављен од самих тадашних саветника.

[99]), у који оно ('но) се сујетњак (Таштац)... утискивао (утискив'о),

Таштац означује овде већ напред поменутога председника Српског савета и тадашњег министра војног

Младена Миловановића, који се, поред признате велике умне обдарености, — одликовао још властољубљем и таштином (сујетом).

[10]), остављајући амо (ам' овамо у Савету) и већу дужност,

Овим је казано, да је саветничко-председничка и министарска дужност била већа и важнија, него ли она једнога судије, па макар и у Највишем народњем суду.

[1]), али да посебно (по себ', особено, сам) он кнеза Максима (истога) суди...

[2]), питајући га, где (ђе) му је од њега (њег', Младена) писмо,

[3]), за такво (таково, тако) дело (дјело, убиство Бјелобрковића у време примирија) и поруџбину (поруку, наруџбину, налог).

Из овога се види, како је војвода Младен као председник Српског Савета, а још више као министар војне, — само себе сматрао за надлежног, да кнезу Максиму наручи оно убиство и последњег Бјелобрковића.

[4]) еле, дакле јунак (витез, кнез Максим) безазленог (безазлени) срца.

[5]) њиме (њим', Таштцем, војводом Младеном) доведен био,

[6]) се (с') уплакао (уплака, расплакао) као (к'о) дете (дијете) мало,

[7]), усред суда, и молбом судије (их, њих) питао (пита):

[8]), ради шта, ради чега, због шта (г') у град у тавницу шаљу,

[9]) сем (сјем, осим) тога још мученога ранама (ранам'),

[10]), вођу (вожду, Карађорђу) да га (г') опишу најпре...

[11]), кнез, имавши (имав) од њега (њег', вожда) писмо,

[12]), бити брањен (заступљен, заштићен), или (ил') помилован (опроштен) вождом (њиме Карађорђем),

[13]), оно ('но) показати (показат') није (не) смео (смјео, ...)

[14]), или да се (с') на себе (се) и на Бога сете (смисле) судије,

[15]), толико (дотле) строго ш њиме,

[16]), одредившем се (с') понос бранити (бранит') рода (сродства, Српског народа) т. ј. Који се сам одредио, да брани понос Српског рода,

[17]), нити крив може (мож') бити (бит') затрвши (затрв, истребивши, побивши) Бјелобрковиће (Бјелобрке)

[18]), стотинама (стотинам'), када (кад') је у корист (ползу) општу,

[19]), оно ('но) и за њихову (њину, судија).

[20]), али је таштац (онај, војвода Младен) рекао (рек'о).. и отишао (пошао)

[21]). нити кнезу Максиму (му) ико (итко, ма когод, који му драго) већ помоћи узмогне (могне);

[22]), него одведу (дигну) га у тавницу...

[23]), писарчића (писарче, младог писара)... неког (неко) подозрели судије,

Писарчић овај био је млади Сима Милутиновић, који је тада служио у Савету и лично присуствовао овоме судскоме саслушању кнеза Максима Рашковића.

[24]), придружи (приложи, присаједини, придода) сузе т. ј. С кнезом што је заједно своје сузе проливао.

[25]), не могавше му напаст олакшати (облакшати) т. ј. Који му писарчић није могао напаст олакшати,

[26]), видев (видјев, видевши) га Србином (Србом) правцатим (правцатијем, правим, истинским).

[27]), који је рад (радим) т. ј. Та витезом, који је оптем добру рад, који је родољубив,

[28]), свога (свог', српскога) суда длаком се везавшим (везавша) т. ј. И свога суда длаком који се сам везао.

Овде је фигурним говором исказано, колико је кнез Максим био ослобођавању Србије предан и покоран, кад је над собом признао и српску судску власт, која тада још бејаше слаба као длака, — па без икаквога поговора њеном се првом позиву одмах и одазвао.

[29]), ли (л', зар, ваљада) за љубав Српског народа (српства) предузећа (предпријатја, ослобођења Србије и оснивања нове српске државе).

[30]), је разумео (разумје) боље.

Жути Гаја, чије је презиме и место рођења за сад непознато, био је секретар Највишега (великога) суда у време Карађорђево. Како се види и овај је Гаја присуствовао ономе судскоме саслушању кнеза Максима Рашковића.

Несрећне 1813. године и Гаја је прешао у Земун, где се и настанио. Ту је по свој прилици он 8. декем. 1814. у име неких девет народних старешина, међу којима беше и сам кнез Максим, саставио ону молбу цару руском Александру I., да би се овај смиловао заузети се за страдајући Српски народ у Србији. С некима од потписника те молбе и Гаја је отишао рускоме цару у Беч.

Шта је даље с њиме било, то се сада не зна.

[31], ни за шта напразно кнез исти се с' осуђује,

[32], ли л', зар му је 'ј' остало радити 'радит', чинити, када 'кад' није не имао им'о моћи маха, силе, власти',

[33], него венуо (вехнуо, куњао, туговао), као (к'а) оно 'но и остали;

[34], али одважни слободни, одлучни, решителни, Ђурђевићу Јанко:

Јанко Ђурђевић родом из села Коњске сада Мијаиловац, био је српски саветник у време Карађорђево.

Његов животопис гледај у коментару на „поставак Совјетства", друга чест Србијанке.

[35], није могао срцу одолети одољети, одупрети се.

[36], распламти, распали се обеђењем (обиженьем, обидом, потварањем) јавним т. ј. Распали се због обеђења јавног,

Овим је казано, да је правични саветник Јанко одмах прозрео, како се на кнеза Максима јавно потвара само зато, да би се овај могао осудом осрамотити и понизити.

[37], свима (свјем) судијама одсечно рече (кресну) мушки:

[38], ли л', зар', Бог вас не видио,

[39], човек чоек крив ни у чему (чем') није!

[40], прођи (прођидер, де прођи, окани) се зала!

Овим је казано, како је бистри Јанко суђење кнеза Максима сматрао као једно зло, које чини једини војвода Младен.

Младен Миловановић био је рођен прошлога века у селу Ботуњу, близу Крагујевца.

За време турско, бавећи се успешно марвеном трговином, он се је не само знатно обогатио, него постао у народу и познат човек. Зато су га крагујевачки Турци одмах, чим је тополски устанак букнуо (Јан. 1804.), — ухватили па затворили, да и он неби народ бунио. Али умешност, а ваљада још и благо Младеново нашли су пута, којим се он из турскога затвора избавити могао. Одмах после тога пристао је уз Карађорђа.

У стварању, уређивању и одржавању нове српске државе Младен је имао живога учешћа, па и заслуга, које је стекао на разним местима јавне службе. Он је у овој био саветник, војвода, министар војне, па најпосле и свемоћни председник Српскога Савета.

Као државни високодостојник Младен се одликовао бистрим умом, оштром прозорљивошћу, великим лукавством и необичном речитошћу. За дипломату био је рођен. Због ових духовних преимућстава његово је мњење обично свуда и свакад превлађивало, па и код самога Карађорђа. И ако Младен није био писмен, он је ипак на пољу дипломатије важио као најспособнији између свију ондашњих српских саветника. Но није био никакав лични јунак, ни ратник.

Приписују му се као мане: Ненаситно властољубље, због којега је много шкодио ауторитету самога Карађорђа, отежавајући овоме самостално кретање у служби највиших сврха нове српске државе; детињасто самољубље, смешна сујета, одвратно среброљубље и простачка грабљивост. А због јако развијене свести о својој ненадмашеној способности, Младен је у опхођају бивао често безобзирно охол, но иначе у своме спољашњем представљању и у приватном животу увек само отмен, прави господин.

И он је 1813. године с Карађорђем у Срем прешао, па после некога бављења у Бруку (Штајерска) отишао у Русију. Тамо је дуго живио у Хотиму.

У српском устанку од 1815. војвода Младен истина није учествовао, али се зна, да је он и на страни код европске дипломатије радио, да његова отачбина извуче што већих користи од тога устанка.

Као већ стар човек, војвода Младен опет се вратио у своју отачбину (1822.). Но на скоро по његовоме доласку, како се прича, ондашњи београдски везир затражи, да му се он изда. Које ова опасност, а које опет и само неслагање с кнезом Милошем, до кога је довела Младена и стара охолост његова, — принудили су га, те се он прикрио у дом ужичкога сердара Јована Мићића, намеривши одатле тајно у Црну Гору да пређе. Али на овоме путу преко Златибора подмукло га убију Мићићеви пандури.

[41]), врeђај (вријеђај) на јунаку ране,

[42]), лечити (лијечити) нећеш,

[43]), вредиш (стојиш, достојан си) и ноге му умивати (мити, прати);

[44]), судити (судит') а јунака може т. ј. Јунак јунака само судити може...

Овим је казано, како ни саветник Јанко Ђурђевић војводу Младена није за јунака држао.

[45]) би (б'), у Београд (овде) дошли Турци,

[46]), копунима!...

Ово је циљање на тадашњу службу српских саветника, која их је лишавала сваке могућности, да своју мушкост докажу јунаштвом: јер су седели у Савету, па само размишљали и беседили (говорили, квоцали) о пословима нове српске државе.

Квоцавац или копун зове се онај петао, који је вештачки лишен своје мушке моћи. Зато он и квоца као свака кокош. Отуда му је и дошао онај назив.

Кажу, да је месо од копуна много слађе, него ли од правог петла.

[47]), такве (такове, таке) браће не имамо;

[48]), вођ (вожд, Карађорђе) нам (ни, Савету) против њега (њ, кнеза Максима) не пише ништа!"

[49]), оде (диже се, отиде) Јанко и Младена (онога) нађе,

[50]), говорио му, баш (те) како оно ('но) треба...

[51]), стан (конак) код (у) свога земљака.

Конак у турском значи: Стан, гостионица, двор, страња, господарски двор, јавног чиновника стан, власник гостинице и пут, који се може за дан учинити.

[52]), из Рожанства Милутина, имао (им'о),

Милутин Симовић (1741—1828), син Симе, а унук Драгутина Симовића, родио се̑ у селу Рожанству данашњега ужичког округа у Србији. Старина му је из Жупе никшићке, а испод самога Дурмитора у Херцеговини. Још 1870. године било је тамо у селу Драговољићу једно повеће братство (породица), које имађаше презиме и крсно име (св. Луку) Милутиново. То братство бројало је тада до педесет мушких глава (пушака).

Милутинови предци, нека Станица и два њена млађа брата, Драгутин и Милутин, беху се од своје задруге у Херцеговини одвојили, па дошли у Рожанство. Овде се оба брата настанише, оженише и задругу основаше.

Кад је ово могло бити, то се тачно не зна. Али како је Милутин био четврто колено од рожанских Симовића, онда досељење оних његових предака из Херцеговине пада некако баш на крај 16. или у почетак 17. века. Тада је у Старом Влаху, куда је спадао и Златибор са Рожанством, — кнезовао онај знатни и мудри Хаџи-Арсеније Рашковић, који је и варош Сјеницу основао. Благодарећи с Турцима вештоме опхођају овога кнеза, у његовој кнежини било је живљење много сношљивије, него ли другде. Зато су се у њу досељавали многи Срби, па и они Симовићи из Херцеговине, као и други из осталих оближњих српских земаља.

Но у време чувенога Станише Млатишуме*) дошли су још неколико Симовића, те поткрепили задругу својих рођака у Рожанству. Тек после овога придоласка могоше рожански Симовићи онако живо учествовати у ратовима принца Евђенија (1688—1699 и 1716—1718).

*) *Станиша Млатишума* био је родом Бјелопавлић из Доње Повије, близу монастира Острога у Црној Гори. Кад се српски патријарх Арсеније III. с многим народом кренуо (1688), и Станиша је уз њега пристао, те га са својим људима допратио на оно земљиште Србије, које су онда Аустријанци поседнуто држали. Али он се на скоро у свој завичај вратио, те подигао још неке Црногорце (Бјелопавлиће и друге Брђане) и околне Херцеговце, па их у Србију (Шумадију) преселио. С њима је од овда Станиша као фрајкорац четовао

Јер уз његову војску они су као фрајкорци или хајдуци четовали по разним крајевима Србије и Босне. Тада их је које где на разбојиштима равно петнаест изгинуло.

Овим ратовима рожански Симовићи беху до прве поле 18. века готово истребљени. Зато у аустро-турском рату од 1738. већ нико од њих није могао учествовати, како у српском фрајкору обркапетана Јована Ђуришића, тако ни у каквој год хајдучкој чети. Био је остао још једини Сима, син Драгутина Симовића.

Овај Сима имао је шесторо мушке деце; од које је Милутин био најмлађи. Но године 1741. удари куга (чума) у Рожанство, те покоси Симу, његову жену и петоро синова. Само Милутин, коме је онда било тек шест месеци, преболе кугу и остане жив. Од кужне гуке па врату остала му је белега кроз цео век.

Малога Милутина примила је некаква му сестра. Под њеном је негом и надзором он растао и лепо се развијао у чистоме ваздуху Златибора, чувајући тамо стоку и учећи се сточарству. Ту је Милутин, као и многи други Златиборци, научио самоучки читати и писати.

Кад је петнаест година навршио, био је израстан, трезвен, окретан и одважан младић. Остављен самоме себи, а без игде ичега, Милутин науми изучити какви занат. Тога ради он 1756. године оде у Сарајево, где су онда свакојаки занати цветали. Ту је његово бистро око брзо провидело, да је од свију заната најиздашнији ћурчијски (кожухарски).

Да би га изучио, Милутин се погодио код Хаџи-Николе Селака, који је онда био не само први ћурчија, него и виђен трговац сарајевски. Код њега је он као ученик и помоћник (калфа) провео више година. Својом послушношћу, вредноћом, поштењем и верном службом Милутин је стекао толико поверење код свога газде,

уз војску принца Евђенија савојског. У овом аустро-турском рату по Србији и Срему он се је толиким јунаштвом одликовао, да је најпосле постао обркнез гружански. Као такав Станиша је у великом уважењу дуго живео у Крагујевцу. У близини овога места он је саградио (1735) монастир Драчу, који и данас постоји.

да му је овај више пута давао по неколико хиљада венецијанских дуката, да их лично носи у Солун и предаје тамошњем неком трговцу, с којим је Хаџи-Никола у трговачкој вези стајао. Овај колико далек, толико и опасан пут хитри Милутин више пута је срећно предузимао, и то пешице, да би се само кроз арнаутске пределе сигурније провући могао. Но и при највећој обазривости његовој ипак му се десило, да је у оба рамена био рањен од арнаутских гонитеља. Добивена пушчана зрна Милутин је и у гроб понео.

Ову своју дугогодишњу службу Милутин је најпосле напустио због необуздане наглости Хаџи-Николине, у којој га је овај увредио.

На име једном дође Хаџи-Николи давнашњи му пријатељ Хаџи-Мусто (Мустафа) Бабић*). Обојица изађу на некакви ниски доксат (веранду) хаџијине куће, пак поседају и почну на тенани разговарати се. У том на један пут падне нешто на ум Хаџи-Николи, те зовне Милутина, који, десивши се баш онда код куће, одмах изађе па позив газдин. Али против сваког очекивања газда му почне најпре нешто пребацивати, па га онда стане корети, псовати и најпосле чак и грдити. Милутин се нађе у чуду. Но како се је осећао савршено невин, то је он само мирно слушао у ишчекивању, кад му се газда буде већ једном стишао, пак да му онда хладнокрвно докаже невиност своју. А кад се Хаџи-Никола ипак не умеде умерити у својој неумесној јарости, него све више зипарањем вређаше, — онда и частољубиви Милутин најпосле плане, па крупног и гломазног газду зграби, те га на очиглед његовоме запрепашћеноме пријатељу Хаџи-Мусти с доксата баци на авлију. Учинив овако, с места је оставио газдину кућу.

*) Овај је био у прошлом веку богат и чувен сарајевски трговац. Од кад се беше из светих мухамедовских места вратио, он више није ништа радио, него је од својих прихода у тишини живео. У својој старости делио је сиротињи, подизао чесме и чинио свакојака добра свакоме без обзира на веру. Зато је и био од свакога поштован.

Мушка грана овога Бабића давно је изумрла. А једна његова кћи, како се у Сарајеву прича, била је удата у кућу Шаин (Соколовић)-Пашића на Гласинцу.

По овоме догађају Милутин је и даље остао у Сарајеву. Ту је он неко време живео од свога заната, помажући то овом, то оном младом ћурчијском мајстору, кад је који од њих имао какву поруџбину хитно да изврши. У томе времену изненадно га срећа обрадује.

Идући један пут улицом, Милутин се срете с Хаџи-Мустом Бабићем, који га је већ по ранијем причању негдашњег му газде добро познавао као разборитог, окретног и веома поштеног момка. После уобичајенога уљуднога поздрава Хаџи-Мусто с пуно саучешћа упита Милутина, је ли где год у служби и у каквој, на које му упитан отворено исповеди, како се својим занатом бави, али ипак нема никаквог сталног места. Кад је Хаџи-Мусто ово дознао, онда га озбиљно упита, да ли би хтео трговати. Изненађени Милутин одговори му, да би радо, али од нема чим, јер је сиромах. Чувши овако одлучан и истинит одговор, Хаџи-Мусто мало поћути, па онда настави: „Добро! Дођи мојој кући. С тим се обојица растадоше.

Једног дана позвани Милутин заиста оде кући Хаџи-Мустиној. Овај га љубазно дочека, па онда отпочне:

— Видиш Милутине! Мени је Бог дао сваке среће, па и блага доста. Био сам у Меки, Медини и Будиму, те постао хаџијом. Вера ми моја забрањује, да сада што год радим, него ми заповеда да у миру и молитви живим, и да чиним добра свакоме, ма које вере он био.

За овим побожни хаџија донесе кесу са неколико тисућа венецијанских дуката, пружи је Милутину па настави:

— Зато, синак, ево ови новци, па сад хајде заиђи по Шумадаји и накупуј волова што год више можеш. Кад накупујеш, онда их отерај у Купрес (планина на босанској-далматинској граници), да се тамо преко лета исхране. А чим дође јесен, ти волове отерај у Дубровник. Тамо ће их дубровачки и млетачки трговци једва дочекати, на мах покуповати и све готовим новцем платити.

Милутин с благодарношћу прими новце и по хаџијином налогу тачно поступи. А кад је продаја волова била свршена, и Милутин положио рачун своме газди, онда се показало, да је уложени капитал био срећно удвојен. Хаџи-Мусти се овај срећни почетак толико допадне, да, неизузев ни дуката из радње, рече:

— Хајд опет тако у име Бога, Милутине, па сад купуј волове за сав овај новац!

По тој наредби Милутин је поступио и сву марву на велико задовољство свога газде опет врло добро продао. Тако је он срећно и поштено више година служио Хаџи-Мусту Бабића.

Једном, при полагању рачуна после срећне продаје неког великог чопора (џелепа) волова у Дубровнику, добро расположени хаџија тек ће рећи:

— Милутине! А мислиш ли ти, болан, кад год и свој господар постати?

— Мислим, хаџија, одговори му упитани.

— И право је! Него ти си мене усрдно и поштено толико година служио, па ми чак и имање умножио. Зато ти, синак, дајем ово као твоју поштену заслугу, одвојивши му неких дваестину тисућа млетачких дуката, и благословивши га, да од сад и за себе онако исто срећно тргује, као што је до онда и за њега радио.

Од овда је Милутин постао не само свој газда, него и чувен марвени трговац у Сарајеву. Радио је много година врло срећно с Дубровником, Млецима и Фијумом (Ријеком). У те градове, а нарочито у Дубровник, Милутин је и сам више пута одлазио.

Пошто се је срећним трговањем добро помогао, онда се тек оженио (1790) младом сарајевком Анђелијом Срђевића, с којом га је као кум венчао његов бивши газда Хаџи-Никола Селак. У овом срећном браку Милутина је Анђелија обрадовала сином Симом (1791) и ћерком Јелисавом (Јелисаветом), која је малена умрла.

Кад је куга 1796. у Сарајеву беснила, онда је Мулутин ово место после свога четрдесетогодишњег бављења заједно с породицом за навек оставио, па се склонио у Градачац. Док се ту бавио дошла му је та пресудна мисао, да се из Босне у Аустрију пресели због

веће личне и имовне безбедности и ради школовања свога сина.

Што је намислио, то је Милутин заиста и учинио. Јер 1797. он је прешао у Аустрију и настанио се у Земуну. Овде је одмах купио житарске лађе и срећно отпочео велику трговину с храном. Радио је у свези са познатим спахијом и српским добротвором Марком Сервицким из Кањиже.

Година 1805. била је за Милутинову радњу врло несрећна. Јер од четири његове лађе (растоваче), које беху житом и кукурузом натоварене, остаде му само једна. На име прву, житом натоварену, аустријска војна власт узаптила је код Ђура; друга, кукурузом натоварена, изгорела је у Будиму; трећа, пуна жита, утопила се у Сави, кад је за Сисак путовала; четврта, житом натоварена, срећно је стигла у Сисак, где јој је товар био добро продан. Но и после свију ових случајних оштета Милутин је још важио као имућан земунски трговац.

Чим је 1806. године Београд у српске руке пао, одмах је и Милутин из Земуна прешао, те покуповао неке куће, дућане и магацине на Дортјолу, близу негдашњих зидина од двора принца Евђенија савојског. Ту се он настанио, па отпочео у великом трговати разним сировинама (вуном, кожама, лојем, воском, медом и др.), које је из Србије извозио. Но и увозио је по некад робу, која је служила ратним потребама.

Милутин, који је као петнаестогодишње сироче изашао из Србије и у њу се тек као имућан и искусан шестдесетпетогодишњи старац повратио, — није могао лично у њеном ослобођењу учествовати. Али да му је ово заиста на срцу лежало, то јасно доказују они разни начини, којима га је он свом вољом и енергијом потпомагао.

Тако оне славне 1809. године Милутин је тадашњем Управном Српском Савету поклонио 10000 вагана банатскога жита, да се ово народу за семе подели. То жито довезла је у село Остружницу Милутинова лађа растовача. Ту је оно истоварено и по жељи дароваоца заиста и подељено било. Али овом приликом Савет за-

држи за свагда и ону Милутинову лађу, да по Сави и Дунаву за државу превози разне ратничке ствари.

Исте године старац Милутин је и свога осамнаестогодишњег јединца Симу, који тек што беше у Србију дошао као свршени сегедински гимназиста, — одмах ставио у ратну службу своје отачбине. Пошто је сина добро оденуо и наоружао, послао га је правце на Дрину у добровољачку (голаћку) чету бесмртнога капетана Зеке, коју је сматрао као најбољу ратну школу. Но поред свога јединог сина Милутин је у исту чету послао још двадесет и осам бећара из разних српских земаља. Све их је оденуо, наоружао и још стално плаћао, докле год су у Зекиној чети служили.

Најпосле у ону пресудну битку на Морави (20. Септ. 1813) био је дошао и старац Милутин, да бар српској војсци донесе и подели праха и олова, кад се већ и сам није могао борити. А колико га је заиста било стало, да се турска навала с десне обале Моравине одбије, то се види најбоље из тога, што је он и непозват ушао у шанац војводе Младена и овоме показао, како треба својим топовима да пуца правце на једно одељење Турака, које се беше опасно прикупило у некаквоме оближњем лугу преко Мораве. Место да тако и уради, охоли а ваљада и очајни Младен родољубивога старца отправио је једном опором претњом. У овој битки био је и Милутинов син Сима, те су тако обојица били очевидци њенога несрећнога, а по Србију и штетнога свршетка.

После ове битке старац Милутин одмах је дошао у Београд. одакле је већ сваки почео бегати преко Саве. Узев жену и оно мало готовине, што не беше у робу уложио, а своју пуну кућу и магацине још пунпје свом дугогодишњом тековином*) оставивши, да их прождире

*) Покојна Стана, коју је Милутин у Бесарабији венчао за Лазара Арсенијевића (Баталаку), казивала ми је, како је у кући свога тече Младена Миловановића у Хотиму од њега самог слушала, да је он Милутиново имање пре 1813. године ценио на неких 60—70000 дуката. Нека би баш ова оцена и претерана била, свакојако она опет сведочи, да је Милутин пре пропасти Србије морао важити као имућан трговац београдски. То су у осталом тврдили и други људи, који

пламен од руку разјарених Хајдук-Вељкових беħара. — и крепкодушни старац Милутин је за осталима прешао у Земун. Овде је он неко време провео, па после с другим Србима у Бесарабију отишао и у Кишењеву се настанио:

Како Милутин није био ни војни ни цивилни чиновник пропале српске државе, то он није добијао никакву руску пензију. А да би ипак могао живети, он је онако стар постао закупник туђих земаља, које је обрађивао и нешто раном трговао.

Године 1817. умре Милутинова жена, с којом је врло лепо живео. Тај осетан удар и ако је био кадар да потресе, ипак није могао да сломије чврстога старца. У тој невољи дође му син из Србије, те су тако заједно неколико година у тишини поживели, један земљу радеħи и тргујуħи, а други смишљајуħи план, прикупљајуħи и срећујуħи сваковрсну грађу за своју Србијанку, коју је онда и написао.

Милутин није намеравао у Бесарабији за свагда остати, па чак ни онда, кад му је од власти било понуђено 500 десетина земље, али под условом, да као сваки насељеник (колониста) и он мора постати руски поданик. Ту је понуду он одбио и доиста се пред руско-турски рат (1828) у Србију вратио, па настанио у Београду код своје негдашње рањенице Маце, рођене Селаковиħ, коју је негда, док је још имуħан био, удао за некога Илију абацију (кабаничара).

Чим је у Србију дошао, одмах се Милутин обратио кнезу Милошу, с којим се још из времена Кара-

су ближе познавали његову разгранату радњу, големо прилагање отачбини, обилно доброчинство и уљудан начин живљења његовога.

Исто је казивала и Јула (Милица), рођена сестра Милана Марковиħа, бившега учитеља тополскога у време Карађорђа, а тетка српског капетана Илије М. Марковиħа (тополца). Она је Милутинову куħу добро познавала, јер је у њој бар десет година живела. Њу је Милутин још у Земуну нашао, па као сироту усвојио и са собом 1806. у Београд превео. Ту је Јула све време до 1813. код Милутина провела, гледајуħи својим очима, како му се куħа дизала и јачала.

После пропасти Србије и Јула је са својим поочимом и помајком прешла опет у Земун, где се и удала за неког малог царинарског чиновника, па после као удовица код Милутинове снахе Марије у Београду умрла (1850).

Ђорђева добро познавао. Њега је замолио, да би се каквим год познатим му начином заузео код Турака, да ови бар што год поврате од његовог непокретног београдског имања, од чега би у својој старости живети могао. Али кнез Милутину одговори, да му је право сопствености већ застарело, а и Скопљак-пашини Турци да су му све куће и дућане заузели, па би се због тога морао на турским судовима парничити и с Турцима безцелно завађати, што никако није рад чинити.

Несвршив овим начином ништа, а још здрав, ведар и ударима судбе непреломљени старац Милутин живео је неко време у Београду. Остављен ту самоме себи, јер га тада у Црној Гори бавећи му се син није могао помагати, — он је само премишљао, шта му ваља радити, да нађе себи какво сигурно уживљење. У том једног дана случајно назебе, падне у врућицу и умре у 87. години свога делателнога живота (1828.).

Благодарна рањеница Маца укопала је Милутина у старом београдском гробљу (садања Господска улица), а од прилике на истом месту, где се налази бивша кућа покојног К. Бранковића, негдашњег професора и ректора Велике Школе.

Већ из овог, пуног разних промена живота није тешко закључити, да Милутин Симовић не беше једна свакидашња појава. И доиста по уверавању оних, који су га добро познавали и у разним приликама гледали, он је био прави стоички мудрац, јер се одликоваше јаким карактером, строгим а чистим нравима, одважношћу и чврстим непреломљивим духом, те се у срећи није понео, а у несрећи никад клонуо. Љубио је и исказивао истину, судио о свему независно, али строго правично; чинио је свакоме добра без ишчекивања на благодарност. У својим дужностима био је тачан и савестан, у пријатељству искрен, постојан и некористољубив, а у свакој прилици човечан.

Сам духовно обдарен, кад је у младости могао самоучки научити читати и писати, — Милутин је високо ценио знање и радо учио. Правио је и одржавао познанства са ученим Србима, особито Доситејем, чије је и књиге читао. Шта више сам је написао порекло

своје породице и читуљу својих предака. Па и свога јединца је школовао у Земуну, Карловци, Сегедину и најпосле чак на лајпцишком универзитету (1823—1827), пошто је своју дужност у ослобођењу отачбине свога оца часно испунио под Карађорђем и кнезом Милошем.

У Бесарабији је Милутин и сам под старост научио руски, па је куповао и читао књиге на томе језику. Једна од ових (Географическоје, историческоје, хронологическоје, политическоје и физическоје описаније Китајскија империји и Татарији китајскија и т. д.) сачувана је до данас и носи овај у многом погледу занимљив автограф:

Милутинъ Симеоновичъ из Сербие Сербинъ

Руске власти од Симовић направише Симеонович онако исто, као што су и другим српским бегунцима народна презимена мењале по календарском калупу. Пошто је Милутин под онаквим презименом и код руске полицајне власти записан био, то се он у Русији онако и потписивати морао.

Због карактеристичних човечанских и грађанских врлина, и нарочито због онолико осведоченог родољубља и поштења како у јавном, тако и приватном животу његовоме, — многоискусни Милутин био је у своје време не само опште познат, него и цењен од најзнаменитијих својих савременика у Србији. Није чудо, што су га и српски бегунци чак по Бесарабији уважавали. Тамо је био свима познат под именом „Ђед Милутин."

Он им је збиља и много вредио, јер је завађене војводе, саветнике па и друге Србе врло често и радо мирио. Чак и њихове старе омразе, које собом из Србије донеше, старац Милутин умео је вешто уклањати. А у спорним, ма каквим питањима сви су се с пове-

верењем непристрасноме старцу. У таквим приликама његова последња реч била је пресудна, и обично је обе стране задовољила. Спор је био свршен, страсти стишане, а слога, сношљивост и међусобно поштовање редовно повраћено.

Својом спољашњом појавом Милутин је представљао једнога достајанственога старца, чије лице изражаваше духовитост и мушкост. Казивали су да је сасвим личио на свога сина, само је имао косу, брке и очи отвореније боје. Био је крепчијег телесног састава и много стаситији, скоро два метра висок, но увек прав као бор, а при том здравог, руменог и свакад глатко обријаног лица. У беседи разложан и слободан, у опхођају са сваким уљудан и одмерен, у оделу свога доба и ако скроман, али ипак свагда беспрекорно чист, — Милутин је својом појавом остављао трајан утисак.

Није пушио ни пио.

[53]) његовом (му, кнежевом), пак и њему вештог (вјешта, доброг)

[54]) од (с', са) негда ли (л', зар, ваљада) пријатеља;

Из овога се види, да је Милутин био добар познаник, а ваљада и давнашњи пријатељ оцу кнеза Максима, као што је и њему самоме.

[55]), овај ти (т') Милутин (исти), одлучан (раштелнй, одважан) свагда (вазда, увек),

Овим је речено, како је Милутин био вазда готов, да одмах уђе у посао или у какву му драго опасност, кад је то само потребно било.

[56]), јунак од како је постао (пост'о, дошао на свет, родио се)

Овим је циљано на она разнолика јунаштва, што их је Милутин овда онда могао показати у разним приликама свога дугог, а бурног живота.

[57]) свет (свијет) и народе,

Овим је циљано на она многобројна путовања Милутинова по разним земљама и на његово живљење у овима.

[58]) одавно (давно, од старине) не склањао (свртао, уклањао) се с пута. —

Овим је у алузији казано, да је Милутин био од оне старе јуначке куће, из које је петнаест људи погинуло, војујући као фрајкорци или као хајдуци четујући уз аустријску војску (1688—1699 и 1716—1718) по Србији, Босни и другде.

[59]) дознав (узнав, дознавши, видевши) у невољи Србина (Срба, кнеза Максима),

[60]) кога (ког') оно ('но) би живот дао (положио, погинуо),

[61]) као за једнога (једног') те јунака дичнога (дична, поносног, славног),

[62]) пшенични (шенични) орден заслуживпiега (заслуживша) т. ј. Који је класа пшеничног орден заслужио...

По мишљењу Милутиновића ово је био старосрпски орден, али у коме времену, то нам он не каже. Давао се за одликовање великога јунаштва.

[63]), оног часа, одмах с места онако ('нако) смисли постарачки т. ј. Оног часа смисли онако зрело, како само старци умеју,

Милутин је у овој прилици био старац од седамдесет и једну годину.

[64]) када (кад') њиме (њим', Милутином) истучен (намекшан, избијен) је т. ј. Ломигорић кад је био од Милутина истучен,

Ломигорић, коме се име не зна, био је у 18. веку међу ужичким потурицама један од најдрскијих зликоваца. Само је на добре људе насртао. Имао је своје земље на Севојну код Ужица. Његових рођака било је у Ужицу све до 1862. године, па су се тада иселили у босански Вишеград.

Не зна се више, кад и због чега је Милутин овога Ломигорића истукао. Можда је то учинио пре свога одсељења у Сарајево, а ваљада и после, кад је као сарајевски трговац од њега рогату марву куповао, па се некако око куповине с њиме посвадио.

[65]) учовечен (учоечен, уљуђен, укроћен) грозни,

Фодуловић, такође један од ужичких потурица из 18. века, био је чувен зликовац. Но он је насртао само на зле људе. Особито је радо гонио зле Турке, а бра-

нио Србе од њихове напасти. Његов је род већ тако давно изумро, да се о њему више ништа у Ужицу не прича.

Кад, због чега и на који начин је Милутин и овога Фодуловића укротио, ни то се не зна.

[66]) Максима знавши (знадијавши, знајући, познавајући), —

[67]) узме Милутин, те к Јакову Ненадовићу оде кући (дома).

О Јакову ближе види његов животопис у коментару на „Начело устанка Србов'“, прва чест Србијанке.

[68]) себи (се) где што (ђе што, што год) дозвати (дозват', призвати) дозвољавшем (позвољавшу, допустившем) т. ј. Који је Милутин себи дозволио, да у помоћ још што год дозове...

[69]) свога (свог', сопственога) искуства начине (дретве, канапе, мајсторије),

[70]) је скупио (сабр'о, сабрао, прикупио) кроз (кроза) живот знања т. ј. И знања, што га је у животу скупио.

[71]) кнеза Максима храброст Јакову (му) представља (представја) Милутин,

[72]) ревност (усрдје, усрдност) непрекорно (непорочно, беспрекорно) упутву (путно, умесну, праву, иститиниту),

[73]) награду (мазду), да је Србима (браћи) боље,

[74]), удобније, подесније и сносније живети (живјет) :

[75]) погордити (узгордит' узгордити) се не зна,

[76]), нити застранити (странпутит', тежити у страну) изван чистога (чиста) осећаја (чувства, осећања),

[77]), нити што више (овише), осим (кроме, сем) јунаштва (дјела, борбе, боја), тражи,

[78]), куда вођ (вожд, Карађорђе) оком, да туде (туд', ту) скоком кнеже (исти) т. ј. Куда Карађорђе оком погледа, да ту скоком стигне кнез Максим;

[79]), свега, целога је себе општем (општинскоме, земаљскоме, отачаственоме) добру жртвовао (пред'о, предао, посветио),

[80]) себе (се) не мислити т. ј. Насљедио је од својих предака, да не мисли за своју корист,

Ово је циљање на некористољубље куће Рашковића, с којим је она кроз читава столећа још од старине служила Српскоме народу.

[81]) проузроковати (узроковат', причињавати, бити узрок) среће

[82]), као (к'о) и користи (ползе) истинске (збиљске, праве);

[83]) даље (даљнија) догледање (спажња, предвиђање, уочавање)

[84]) га (г', кнеза Максима) заклонити кивне,

[85]) дати (дат', оставити) самовољству (произвољу, самовољи);

[86]), врлину љубити (љубит', волети), и пазити (пазит') је барем

[87]), дато је (ј') свакоме (свaком'), а од кога она била;

[88]) ваљати (ваљат', требати, користити)

[89]), овакви, оваки, као што је кнез Максим.

[90]), рат се (с') води против мноштва (млоштва, множине) страшног (страшна),

Овим је казано, да Срби не ратују само с Турцима, него с целим исламским светом, те по томе, да се тај рат не води једино за ослобођење Србије, него и за одбрану хришћанства против ислама.

[91]), која је отпочела пре тисућу (хиљаду) година (љета),

Овим је циљано на онај одсек времена после цара Ираклија (610—640), у коме је неких десетак византијских царева ратовало за одбрану хришћанства против исламских (мухамедовских) Персијанаца, Араба и Турака.

[92]) свету (свјету, света) се (с') распрострвши (разгранавши) чести (части, дела) т. ј. У три дела света која се разгранала,

Под овим разграњавањем војне има се овде разумети оно, арапским мачем распростирање ислама по предњој Азији, па одатле преко Египта по целој Северној Африци и одавде најзад преко Средоземног мора у Европу, нарочито Сицилију, Шпанију и Јужну Француску. Нагло ово ратовање за ширење ислама у три чести света трајало је кроз 7. и 8. век.

[93]) колико (колик') је Кнез-Максима у Срба (нас)?...

[94]) ли (л', зар) отпор непријатељу (врагу, Турчину) се (с') дати нада (уфа),

[95]), неоканивши се међусобне заваде (вражде, мржње, непријатељства),

[96]) надмудривања и надвређања (надвријеђања, надметања у вређању)

[97]) власти (властце, по мало власти, сићушног властољубља) да се (с') наличје јави?...

Ово је циљање на војволу Младена, који је онда ситничарским мудричењем и унижавајућим надвређањем покривао само своју жудњу за влашћу над кнезом Максимом.

[98]), онакви, онакав Србин (Срб) све би учинио за понос (дику, славу) рода (срода, свога народа) т. ј. Онакви Србин, као што је кнез Максим, све би учинио за славу свога рода!

[99]) ли (л', ваљада, зар) се сиграјући (играјућ' титрајући,) са (с') јунацима (јунац'ма, витезима) т. ј. Зар развратно се титрајући са јунацима

[100]), ради шта, за што би их тако не (н') огорчали т. ј. За што их таквим поступањем не би огорчали,

[1]) награђивати (награждат') их нисмо т. ј. Или што нисмо кадри, да их награђујемо?

[2]), сем, осим у породици (братству, роду, фамилији) са (с') чашћу (образом, уважењем) да живе (живјети)

[3]), од плодова (плодима, плодовима) сопственога рада (труда)?...

Овим је циљано на кнеза Максима, који није тражио никакве власти, него само јунаштвом стечене части, па да опет као ратар и сточар живи у својој породици.

[4]) судбине (судбе, усуда) доста искусио,

Овим је циљано на разне оне ударе, што их је Милутин донде у своме животу претрпео.

[5]) решету (протаку) и на ситу кад сам био (бивши),

Овде је фигурним говором циљано на оне разне неприлике, у које је Милутин више пута дотле западао.

Протак је ретко кожно решето, на које се овршена пшеница сеје (протаче), да би се од плеве очистила.

[6]) није (не) млео (мљео) сами т. ј. И тек што ме није млео сами млин,

Овде је у фигурном говору казано, да је Милутина мимоишла само још таква неприлика, у којој би за навек пострадао или погинуо.

[7]) веруј (вјеруј) не погибље (погибје, свршава, пролази) добро,

Овим је исказано морално начело из живота, да добро не пролази онај, који невинога осуђује.

[8]), као и груба (груби) увреда (увред) окривлења (окривдија, оптужбе невинога),

[9]) колену (кољену) деветом се стечу (стјечу, скупљају);

Овим је исповеђено веровање, како је осуђење и грубă увреда невинога такав један злочин, који наслеђује чак девето колено онога, што га је извршио. Зато вечита правда мора сустићи и само то колено злочинчево.

[10]), само промисли се (с'), и уверење (увјерје) је јасно т. ј. Тек се промисли, и јасно ћеш се уверити,

[11]) само (лиш) о том још да и вођ (вожд, Карађорђе) не зна,

[12]) чути (чут') може и распитати (разбрати, дознати) мора,

[13]) најпосле погоди (догоди, на крај крајева погађај) како ће му бити.“

[14]) Јаков (Јашо, Јаша),

[15]) Милутина кнезу (кнез') Максиму да рекне (рећи, каже),

[16]) тугује (тужи), нити (нит') се ожалошћава (сакрушава),

[17]) вратити (вратит') се у весеље куће (дома) своје:

[18]), јунак (витез, војвода) на граници (крајини),

[19]), њиме да се фали (фалит' се) и родбина (род, народ) и отачбина (завичај),

[20]) је памети општој силу (моћ) покорио (покори, подчинио),

Под овом општом памети разумева се овде тадашња Српска влада (Управни Савет), којој је кнез Максим на њен први позив одмах предстао, те тиме њој своју моћ покорио.

[21]), страх, страхоту беде (бједе, окривлења, несреће) послушношћу (послухом) својом победио (побједи)

[22]) увенчао (увјенча) се славом (диком, поносом),

[23]) овековечија (овјечија, овековечења, бесмртија, неумрлости) сходнога (сходна, приличећега) т. ј. Заслужном човеку овековечења приличећега.“

[24]), ово Јаков обрече, него и учини т. ј. Ослобођење кнеза Максима војвода Јаков је обрекао израдити, али је и израдио;

[25]) Младена (Крутца; оног, који је крут)...

Овим је казано, како је војвода Младен у опхођају био крут.

[26]), чак ли (л', ваљада, зар) писмом, које се тајило (тајившим се) од саветника (њих);

Ово је циљање на оно Карађорђево писмо, што га је кнез Максим из Тополе са собом у Београд донео и тајио.

[27]), јера како би се убиство Бјелобрковића (то) учинило

[28]), кнезом послушним, и у служби тачним (точним),

[29]) ли (л', зар) до сад (досле, довде), који се владао (владавшим се),

[30]) он није имао (нејм'о, не имао) од Карађорђа (Црног') допуштења (повладе, повлађења)?

[31]), међу тим (то) ране и смрдети (смрдјет') кнезу (му) почеле (стале),

[32]), јер није (не) дало се (с') ни лекару (љекару) к њему т. ј. Што се није дало ни лекару, да к њему дође:

[33]), и ако је крадом Јован лекар (хећим) ишао (иш'о),

О пореклу и постојбини поменутога Јована ништа се ближе не зна.

Хећим је арапска реч и значи: лекар, мудрац, учевњак.

[34]) ли (л', зар) није (не) могао (мог'о) чинити као (ка') што оно ('но) ваљаше (ваљадјаше, требаше),

[35]), када га нико (нитко) видети (видјети) није (не) смео (смјео)...

[36]), дакле трпео је (трпје) исти јединственичe (јединственче; онај, који је јединствен; кнез Максим),

[37]) људскоме (људску),

Под овим људским дволичијем има се овде разумети оно Карађорђем тајно наложено, а овамо од Срп-

ског Савета јавно осуђено и кажњено убиство последњега Бјелобрковића, које беше за време примирија извршено. Кнез Максим није разумевао, да се овако морало чинити у државном интересу, који је најстрожије изискивао, да се Србија исправно понаша у поштовању онога примирија, које је за Русе и њихове савезнике Србе пуноважно у Букурешту с Турцима закључено било.

[38]) ли (л', зар) је боље зашто (рашта, ради чега) би се то крило . . .

Под овим бољим има се разумети онај државнополитички разлог, по коме је за Србију боље било кнеза Максима за оно убиство осудити, него га ослободити од казне за његово нарушење углављенога примирија. Тај разлог, ако је у овом осуђењу једини био, зашто би се он онда крио?

[39]) свршетку (свршењу, извршењу) и домашају (домашју, достижењу) мете (цјељи, сврхе) т. ј. По извршењу убиства Бјелобрковића и тиме достигнуте крајње мете, да не може више Србима пакостити;

[40]), али је кнез Максим све тајао (тај'о, крио) заповест (приказ, наредбу) вођа (вожда Карађорђа) на убиство Бјелобрковића (то),

[41]), као оно ('но) што му је сам поручио (наручио, заповедио) —.

[42]) дође поoченоме (поочену) старцу Милутину,

Овом је приликом благодарни кнез Максим поочимио старца Милутина, који му се у невољи нашао.

Поочити или поочимити у Срба значи, кад неко каквог страног човека из велике благодарности умоли, да му у животу буде место оца. Онда онај први овог другог зове поочим, а овај њега посинак.

[43]) његовог (му, старчевог) побративши тада,

Под овим јединцем Милутиновим разумева се Сима, потоњи песник Србијанке.

Побратити или побратимити се у Срба значи, кад се два човека за вечита времена тако присно спријатеље, да се милују, живе и потпомажу као рођена браћа. Они један другог зову побратим.

Обично каква неприлика у животу, која се туђом помоћи срећно савлада, везује побратимство. У Црној Гори и Херцеговини оно је и данас у великом уважењу Тамо се оно чак у цркви везује. На име обучен свећеник обојим побратимима очита најпре нарочиту молитву, па им онда пружи часни крст, те га целивају. С овим је свечаност побратимљења свршена.

[44]) помајчивши (помајчив) Анђелију благу;

Помајчити у Срба значи, да неки човек из превелике благодарности узме једну жену за метер, па је тако целог века слуша и поштује. Он њу зове помајка, а она њега посинак.

Анђелија Симовић (1774—1817) била је жена Милутинова. Она је рођена у Сарајеву од оца Срдана Срђевића, који с Гацког (Херцеговина) беше онамо дошао. па се онде настанио, оженио и нешто трговао. По своме оцу Анђелија је била праунука познатога херцеговачкога јунака Баја Пивљанина, који је као пераштански сердар, а у млетачкој служби, — са целом својом четом од тридесет другова на брду Вртељци погинуо (1694)*), кад је Цетиње од Турака бранио.

Анђелија је одрасла у Фијуми (Ријеци) код материне сестре, која беше онде удата за неким трговцем из Сарајева. Тамо је она свршила српску и талијанску школу, те је тако научила оба језика у писму и говору. А пошто се вратила у Сарајево и навршила шеснаест година, отац је удао за богатога Мулутина, који је с њоме дуго и врло срећно живео.

Била је врло лепа, и ведрог духа, благе нарави и побожна жена. На уредност у живљењу, понашању и одевању много је полагала. У опхођају са сваким била је љубазна и онако уљудна, како је то изискивао појам о правој отменој сарајевској госпи онога времена. Волела је народне песме, као и њен отац, пак је и многе знала. Често их је певала сину Сими, као што је то чинио и дед Срдан своме унуку. Зато је ва-

*) Гроб Бајов и данас се види на Цетињу испред Влашке цркве, коју су саградила два брата Владимир и Владислав, пошто су из Старога Влаха ускочили у Црну Гору. Не зна се тачно, кад се ово догодило.

љада о Анђелији њен син тако често и увек с неком неописаном милином причао.

Њена рођена сестра Анета била је удата за сарајлијом Јефтом Христићем који је за Карађорђева времена у Србију дошао и ту као београдски „полицаја“ служио до 1813., па онда у Кишињев отишао. Овде је он још 1826. године живео са женом и сином Максимом, који је тада био ђак вишег училишта у Њежинску. Сви су у Кишењеву помрли.

Једна Анђелијина сестра од ујака била је мати Ђорђа Бесаре из Сарајева, који је још под Карађорђем у Србију прешао, па 1813. у Хотим (Бесарабију) отишао, од куда се опет вратио, те је за владе кнеза Милоша постао управник Крагујевца. Као такав Ђорђе је кнезу често читао Симе Милутиновића Историју Србије од 1813—1815. године.

Био је отац дугогодишњег чиновника министарства просвете Панте Бесарића, који је у своје време као добровољни глумац доста помагао, да се у Београду однегује љубав ка позоришној уметности.

Опет нека Анђелијина сестра од тетке с материне стране била је мати сарајлије Тодора Хербеза, који је као пропали трстански трговац још под Карађорђем у Србију дошао. И он је 1813. у Бесарабију отишао, па се отуд вратио, те под кнезом Милошем постао хазнадар, а доцније и државни саветник.

Најпосле друга једна Анђелијина сестра од тетке по материној страни била је удата за стрица познатога Димитрија Давидовића. Њен син Ђорђе био је дугогодишњи правозаступник српског добротвора Мише Анастасијевића.

Своје српске кости Анђелија је оставила у Кишењеву.

[45]) хвали (фали, слави) са свима (свјема) се љуби кнез Максим,

[46]) милине (драгости) сви су се расплакали,

[47]) је био (бив, бивши) српскога (српска) искренога срца,

[48]) ојађеник (јадник, бедњак, невољник) одбранио (обранио, сачувао) окривљења (кривди, кривде, кривице),

[49]) јаче (већма, дубље) од ножа усеца (ујазвја, засеца, у дубину пара).

[50]), јунаку се, али (него) правоме (истинскоме),

[51]), припомоћ и срећа (удаћа) нађе

[52]), свему одолети (одољет', одупрети се) макар (да) би (б') и туговања (туге, душевног бола) стало,

[53]) свету (свијету) кроз (кроза) живот пун муке (мучни).

[54]), Велизара Јустинијан моли,

Овде се фигурним говором циља на то, да је оном неправедном осудом увређенога кнеза Максима сам Карађорђе исто онако за опроштај молио, као што је зар негда цар Јустинијан Велизара.

Велизар (506—565), велики и заслужни војсковођа под источно-римским (византијским) царем Јустинијаном, био је словенског порекла и, како се мисли, родом из Дарданије. Дошав у Цариград он је ступио у цареву гарду, у њој брзо постао заповедник и као такав се ускоро одликовао ратовањем по Азији против Персијанаца. Због тога је Велизар и био постављен (529—530) за врховнога заповедника целе царске војске на Истоку.

За тим је срећно ратовао против Вандала у северној Африци (533), па одмах против Гота по Сицилији и Италији, коју је целу покорио византијскоме скиптру (536—554). Зато је Велизар као победилац Вандала и Гота свечаним тријумфом ушао у Цариград, што је тада било врло ретко одликовање за једнога војсковођу.

Опасност од Персијанаца поново га позва на исток, где је од њих отео Антиохију и Јерусалим, но отуда је био натраг позван због неповерења царевог.

Ускоро је Велизар опет био послан у Италију, где је многе градове покорио, па и сам Рим (547). По овде свршеном рату он је на своју молбу у Цариград повраћен био, уступивши врховно заповедништво сплеткавоме Нарзесу. Од тада је неколико година у миру живио.

Велизар је неоспорно стекао огромне заслуге за цара и отаџбину. Јер он је спасао цару живог и престо за време оне велике Ника-побуне (532), у којој је 30000

побуњеника у самоме Цариграду побио; а царску престоницу одбранио је од изненадног напада Хуна и Словена (539). Њих је одбио једном војском, коју је сам на брзу руку скупио и предводио.

Но и поред свих ових заслуга Јустинијан је Велизара лишио сваког достојанства и бацио га у тамницу (562), што је тобоже био умешан у некакву заверу против њега. Велизар се оправдао и као невин пуштен је био. На скоро после тога он је и умро (565).

Живот му је описао Прокопије, бивши његов тајни писар. Но у овај животопис Велизаров унесене су и неке невероватности, из којих су доцнији песници извели многе дирљиве гатке.

Јустинијан (527—565), после Константина извесно најзнаменитији византијски цар, био је словенског порекла и родом Дарданац. Он је на престолу заменио свога простог, али јуначког, побожног и по кривудавим стазама дворских сплетака веома вичног стрица Јустина, (518—527), који га беше узео за помоћника у владању. Као такав Јустинијан је добио прилике, да се својим мудрим понашањем допадне не само Сенату, него и војсци, свештенству, па чак и свему народу. Зато се сви и обрадоваше његовоме ступању на царски престо.

И доиста Јустинијанова владавина, у којој је великог утицаја имала његова духовита, властољубива, но и осветљива супруга Теодора, негдашња порочна глумица са острова Кипра, — била је за византијску државу у свакоме погледу епохална. Јер частољубиви, горди и властољубиви Јустинијан свесно је тежио, па свима срествима и постигао ове две главне сврхе: Подизање угледа престола појачањем неограничене власти и окрепљење државе изнутра.

За постизање оне прве своје сврхе он је укинуо конзулат и сенат као последње остатке римско-републиканских установа, а помоћу Велизара све је своје противнике утаманио у познатој Ника-побуни. Овим срествима неограничена власт царева, као највиша у држави, доиста је била утврђена, али уједно и постављен темељ оном источњачком деспотизму, који је доцније онако често спречавао здрав живот државе.

А да би и унутарње окрепљење државе као другу своју сврху остварио, Јустинијан је одржао као једину владајућу, али од царске власти зависећу православну цркву, ради чијег је ојачања свом силом гонио и требио свако друго верско учење, које би од православља одступало; створио је један за целу државу важећи законик и уџбеник права (корпус јурис), који је по његовој наредби саставио министар му Трибонијан са другим знаменитим правницима; и најпосле поред свега тога је земаљско благостање подигао потпомагањем рукодеља, индустрије и трговине. Јер из Хине је Јустинијан први добавио свилену бубу, одомаћио је у својој држави и тиме положио темељ оној јакој свиларској индустрији по варошима, а особито у Цариграду, који већ увелико беше седиште живахнога рукодељства од сваке врсте. А за брзи пренос како свилирских, тако и других производа, нарочито уметничко-занатских, Јустинијан је саградио читаву мрежу добрих путова.

Поред свеколиких ових брига о држави Јустинијан није пропуштао, да у исти мах задовољи и своју личну жудњу за источњачким велељепијем, раскоши и ратовима, које је до душе срећно, али и сувише често водио. Све то да би могао подмирити, он је нашао једини извор у великим порезима, који су византијске држављање онако исто тиштали, као и самовоља многих чиновника.

Но и при свем том византијска царевина под Јустинијаном била је не само највећа, најсилнија, најбогатија, него још и најобразованија европска држава. Јер једино у њој беше се очувало знање, књижевност и уметност елинско-римска. А уметности, особито архитектура и сликарство, беху у неком новом правцу чак и свој врхунац достигле, како се то могло видети на оним велељепним здањима од сваке врсте, којима је Јустинијан украсио Цариград као престоницу своју. Међу њима је било нарочито више цркава, од којих се св. Софија (532—537) знатно одвајала како својом величином и скупоценошћу одабраног градива, тако смелошћу целокупне замисли, савршенсством израде и умет-

ничким велељепијем. Зато је многи и данас сматрају као узор византијске црквене архитектуре.

Јустинијанову узориту хришћанско - самодржавну владавину такође је Прокопије описао.

[55]), ако и слепога (слепа), и просећега (просећа) хлеба (хљеба, леба),

Ово се односи на ону гатку, по којој је тобоже неблагодарни Јустинијан Велизара у затвору ослепио, па га онда пустио, те је по византијској царевини ишао и просио хлеба.

[56]) опрости (прости) осрамоћење (обрукање) т. ј. Да му опрости оно страшно осрамоћење:

[57]), вечна, вечита је (ј') врлина (врлост), док је под Богом света,

[58]) да руководи (руководит', руководити) људе

[59]), ка небесноме (небесному) и ка (к') беспорочноме

[60]), једноме, небесном (вишњем), та бесконачију (бесконечију, бескрајности, Богу)...

[61]) узсјајити (узасјати, засијати високо, заблештати сјајем у висину) мора,

[62]), макар (да) било (б', би) иза (из') гроба. самога (сама) т. ј. Кад год било, макар и после саме смрти,

[63]) савести (совјести) т. ј. Да саслуша правда, како јој се жали савест,

[64]) увреде (увређења, врећања) исте.

[65]) обет (објет, завет) нашој (нам) је души т. ј. Блага слутња је завет нашој души,

[66]), којим садашње се (с') за вечито (свагдашње) везује (спаја) т. ј. Којим се садашњост за вечитост везује,

Овим је казано, како по завету слутимо, да сва наша дела, која у садашњем животу извршимо, остају свагда и после наше смрти. Таква наша слутња јесте управо вера у вечни живот.

[67]) претвара (пречиња, преобраћа) жалост (печал) у весеље.

Овим се каже, да вера у вечни живот претвара нашу жалост у радост.

Драгутин С. Милутиновић

КРОЗ БОСНУ, ХЕРЦЕГОВИНУ И БОКУ-КОТОРСКУ

(путне војно*-географске и друге белешке).

(са 14 слика.)

Видети поносну Босну, кршну Херцеговину и чувену Боку Которску било би право уживање свакоме путнику, а колико тек може то бити једноме Србину? Та то су српске земље, тако лепе и примамне, да, који их једном види, зажели да их што чешће виђа.

Ако је то некада било тешко како са политичких прилика, тако и са комуникацијских сретстава, данас то не постоји. Железница је прозвиждала кроз Босну и Херцеговину, па Србију спаја са Адријом, Београд са Дубровником. Док је у средњем веку требало 15—20 дана труднога путовања на коњу, да се из једног места у друго дође, данас не треба више од 3 дана седећи у железничком купеу, а затим на паробродском крову, — од Метковићâ до Дубровника.

И ја сам са великим задовољством прешао овај пут, уживајући у гледању лепе српске земље и честитог српског народа у свима овим областима.

Тек као успомене на ово путовање изложићу неколике ситне белешке о њему.

---

* И ако „Годишњица“ није војна књига, али је чедо завештања једног *официра*, па се надамо, да ће његовој сени бити драго, да и војнички радови буду штампани у издањима његове *Задужбине*, кад већ није суђено, да и сада у *одбору* буде заступљен ред људи, коме је и племенити завештач припадао, и ако је то у почетку оснивања било.

побуњеника у самоме Цариграду побио; а царску престоницу одбранио је од изненадног напада Хуна и Словена (539). Њих је одбио једном војском, коју је сам на брзу руку скупио и предводио.

Но и поред свих ових заслуга Јустинијан је Велизара лишио сваког достојанства и бацио га у тамницу (562), што је тобоже био умешан у некакву заверу против њега. Велизар се оправдао и као невин пуштен је био. На скоро после тога он је и умро (565).

Живот му је описао Прокопије, бивши његов тајни писар. Но у овај животопис Велизаров унесене су и неке невероватности, из којих су доцнији песници извели многе дирљиве гатке.

Јустинијан (527—565), после Константина извесно најзнаменитији византијски цар, био је словенског порекла и родом Дарданац. Он је на престолу заменио свога простог, али јуначког, побожног и по кривудавим стазама дворских сплетака веома вичног стрица Јустина, (518—527), који га беше узео за помоћника у владању. Као такав Јустинијан је добио прилике, да се својим мудрим понашањем допадне не само Сенату, него и војсци, свештенству, па чак и свему народу. Зато се сви и обрадоваше његовоме ступању на царски престо.

И доиста Јустинијанова владавина, у којој је великог утицаја имала његова духовита, властољубива, но и осветљива супруга Теодора, негдашња порочна глумица са острова Кипра, — била је за византијску државу у свакоме погледу епохална. Јер частољубиви, горди и властољубиви Јустинијан свесно је тежио, па свима срествима и постигао ове две главне сврхе: Подизање угледа престола појачањем неограничене власти и окрепљење државе изнутра.

За постизање оне прве своје сврхе он је укинуо конзулат и сенат као последње остатке римско-републиканских установа, а помоћу Велизара све је своје противнике утаманио у познатој Ника-побуни. Овим срествима неограничена власт царева, као највиша у држави, доиста је била утврђена, али уједно и постављен темељ оном источњачком деспотизму, који је доцније онако често спречавао здрав живот државе.

А да би и унутарње окрепљење државе као другу своју сврху остварио, Јустинијан је одржао као једину владајућу, али од царске власти зависећу православну цркву, ради чијег је ојачања свом силом гонио и требио свако друго верско учење, које би од православља одступало; створио је један за целу државу важећи законик и уџбеник права (корпус јурис), који је по његовој наредби саставио министар му Трибонијан са другим знаменитим правницима; и најпосле поред свега тога је земаљско благостање подигао потпомагањем рукодеља, индустрије и трговине. Јер из Хине је Јустинијан први добавио свилену бубу, одомаћио је у својој држави и тиме положио темељ оној јакој свиларској индустрији по варошима, а особито у Цариграду, који већ увелико беше седиште живахнога рукодељства од сваке врсте. А за брзи пренос како свилирских. тако и других производа, нарочито уметничко-занатских, Јустинијан је саградио читаву мрежу добрих путова.

Поред свеколиких ових брига о држави Јустинијан није пропуштао, да у исти мах задовољи и своју личну жудњу за источњачким велељепијем, раскоши и ратовима, које је до душе срећно, али и сувише често водио. Све то да би могао подмирити, он је нашао једини извор у великим порезима, који су византијске држављање онако исто тиштали, као и самовоља многих чиновника.

Но и при свем том византијска царевина под Јустинијаном била је не само највећа, најсилнија, најбогатија, него још и најобразованија европска држава. Јер једино у њој беше се очувало знање, књижевност и уметност елинско-римска. А уметности, особито архитектура и сликарство, беху у неком новом правцу чак и свој врхунац достигле. како се то могло видети на оним велељепним здањима од сваке врсте, којима је Јустинијан украсио Цариград као престоницу своју. Међу њима је било нарочито више цркава, од којих се св. Софија (532—537) знатно одвајала како својом величином и скупоценошћу одабраног градива, тако смелошћу целокупне замисли, савршенсством израде и умет-

ничким велељепијем. Зато је многи и данас сматрају као узор византијске црквене архитектуре.

Јустинијанову узориту хришћанско-самодржавну владавину такође је Прокопије описао.

[55]), ако и слепога (слепа), и просећега (просећа) хлеба (хљеба, леба),

Ово се односи на ону гатку, по којој је тобоже неблагодарни Јустинијан Велизара у затвору ослепио, па га онда пустио, те је по византијској царевини ишао и просио хлеба.

[56]) опрости (прости) осрамоћење (обрукање) т. ј. Да му опрости оно страшно осрамоћење:

[57]), вечна, вечита је (ј') врлина (врлост), док је под Богом света,

[58]) да руководи (руководит', руководити) људе

[59]), ка небесноме (небесному) и ка (к') беспорочноме

[60]), једноме, небесном (вишњем), та бесконачију (бесконечију, бескрајности, Богу)...

[61]) узсјајити (узасјати, засијати високо, заблештати сјајем у висину) мора,

[62]), макар (да) било (б', би) иза (из') гроба. самога (сама) т. ј. Кад год било, макар и после саме смрти,

[63]) савести (совјести) т. ј. Да саслуша правда, како јој се жали савест,

[64]) увреде (увређења, врећања) исте.

[65]) обет (објет, завет) нашој (нам) је души т. ј. Блага слутња је завет нашој души,

[66]), којим садашње се (с') за вечито (свагдашње) везује (спаја) т. ј. Којим се садашњост за вечитост везује,

Овим је казано, како по завету слутимо, да сва наша дела, која у садашњем животу извршимо, остају свагда и после наше смрти. Таква наша слутња јесте управо вера у вечни живот.

[67]) претвара (пречиња, преобраћа) жалост (печал) у весеље.

Овим се каже, да вера у вечни живот претвара нашу жалост у радост.

Драгутин С. Милутиновић

КРОЗ БОСНУ, ХЕРЦЕГОВИНУ И БОКУ-КОТОРСКУ

(путне војно*-географске и друге белешке).

(са 14 слика.)

Видети поносну Босну, кршну Херцеговину и чувену Боку Которску било би право уживање свакоме путнику, а колико тек може то бити једноме Србину? Та то су српске земље, тако лепе и примамне, да, који их једном види, зажели да их што чешће виђа.

Ако је то некада било тешко како са политичких прилика, тако и са комуникацијских срестава, данас то не постоји. Жељезница је прозвиждала кроз Босну и Херцеговину, па Србију спаја са Адријом, Београд са Дубровником. Док је у средњем веку требало 15—20 дана труднога путовања на коњу, да се из једног места у друго дође, данас не треба више од 3 дана седећи у жељезничком купеу, а затим на паробродском крову, — од Метковићâ до Дубровника.

И ја сам са великим задовољством прешао овај пут, уживајући у гледању лепе српске земље и честитог српског народа у свима овим областима.

Тек као успомене на ово путовање изложићу неколике ситне белешке о њему.

---

* И ако „Годишњица" није војна књига, али је чедо завештања једног *официра,* па се надамо, да ће његовој сени бити драго, да и војнички радови буду штампани у издањима његове *Задужбине,* кад већ није суђено, да и сада у *одбору* буде заступљен ред људи, коме је и племенити завештач припадао, и ако је то у почетку оснивања било.

I.

ИЗ БЕОГРАДА У САРАЈЕВО

(са једном сликом).

Ваља знати, да се у окупиране земље не може ући, ако се за њих нарочито пасош не визира, па ма се долазило из Србије, или из Далмације.

Дакле пре поласка за Босну ваља визирати пасош код аустро-угарског конзулата у Београду.

Из Београда може се поћи јутрењим брзим влаком (у 5·26) или по подне особним у 2·25.

У Индији мења се влак, и наставља се у оба случаја особним влаком, и то, у првом случају у 7·02, а у другом у 5·39. Долазећи брзим влаком чека се у Земуну пола часа, а у Индији 14 минута; а са особним влаком чека се у Земуну такође пола часа, а у Индији 1 час и 8 минута.

Путујући линијом Сремском за Босну, Загреб, Реку (Фијуму) или Абацију (Опатију), пролази се кроз равни Срем и ова чисто српска места: *Руму*, *Митровицу* и *Винковце*, па се стиже у *Брод:* у првом случају у 1 час по подне, а у другом у 11·38 ноћи.

Може се преноћити у Славонском Броду, а може се одмах прећи у Босански Брод; али у оба случаја мора се чекати на полазак особног воза за Сарајево до 5·30 у јутру.

Ово очекивање није пријатно, особито што се увек нема угодног преноћишта.

Из босанског Брода железница* води мало уза Саву, а затим уз реку Укрину, долином савском, до

Дервенте, (6·21), варошице (око 4500 стан.), где се налази озидана касарна.

Одмах иза Дервенте железница се почне пети уз поток Бишњу, те да пређе водомеђу Саве и Босне. Хан *Марица* највиша је тачка на овој споредној водомеђи и са ње је диван поглед на дaљна брда и планине (Мотајицу и Вучјак), као и на Саву. Одатле се почиње спуштати низ речицу Величанку, док се не спусти у долину Босне, у

Которско (8·08) веће село, где су Аустријанци имали први сукоб са мусломанима приликом окупације Босне и Херцеговине, 1878 године.

Даље железница води уз реку Босну, њеном левом обалом и стиже у

Добој (8·31) варошицу где се стаје 1/4 часа, и тада се може доручковати. Око Добоја било је више бораба приликом окупације Босне, а у времену од 16 до 30 Августа и 4 Септембра 1878 године.

Довде је долина Босне била прилично отворена, и ако ограђена стрмим и високим брдима.

Код Добоја утиче у десну обалу Босне река Спреца, уз коју води железница за Доњу Тузлу. Због овога Добој има стратегијски значај. Леп је поглед на Добој и његов градић на брду.

Одмах више Добоја железница прелази на десну обалу Босне, а мало затим оставља десно уток реке

*Ваља знати, да је железница у Босни и Херцеговини уског колотрага.

Усоре, па улази у теснац, кроз који Босна тече, те стиже у

Маглај (9·38) варошицу на левој обали, у подини планине Озрена, са лепом старом тврдињицом, полигоног вида, коју бране четворостране куле. Изглед овога места је и леп и занимљив. Код Маглаја окупацијска војска имала је да издржи јаче борбе 3 и 5 Августа 1878 године.

Жељезница баш пред Маглајем прелази на леву обалу Босне, затим изнад утока р. Лјешнице, па улази у још већи теснац, праву клисуру, кроз коју Босна степенасто јури и шуштање прави; оставља се лево уток р. Криваје, па код Винишца избија у карлицу, која се шири и стиже у

Жепче (10·56), варошицу са замком и баракама војним.

Код Жепче је аустријска војска имала сукоб са мусломанима 7 Августа приликом окупације.

Више Жепче долина Босне опет се сужава и жељезница, на уласку у клисуру, пређе на десну обалу Босне, и води њоме поред дивног градића

Врандука, који као врата* потпуно затвара корито Босне, која код места Вардишта велику окуку прави. Дивна панорама за гледање.

И даље жељезница води клисуром и десном обалом и доспева у

Зеницу (12·28), варошицу, (око 3.000 стан.), где остаје пола часа, и за то време руча се. У Зеници налази се лепа зидана касарна, фабрике хартије и гвожђа и главна казнионица за осуђене

* Можда је Врандуку отуда и име, па је од *Вратник* постало изопачавањем „*Врандук*.“

у окуп. областима. Око Зенице је пространа и плодна долина, као каква велика карлица.

Пре Зенице је жељезница прешла на леву обалу Босне, а код села Добоја, где је долина нешто шира, пређе на десну обалу.

Код Зенице одваја се од жељезнице насип, што води уз Лашву за Травник, и преко Бусоваче и Кисељака у Сарајево.

Зеница има велики војни значај, и лепу будућност.

И код утока Лашве одваја се насип за Травник, и ту је станица

Лашва (1·24), где је застанак од неколико минута.

Одатле се долина шири и доспе се у

Високо (2·40), варошицу (5.000 стан.) на левој обали Босне, код утока Лепенице.

Код Високе је окупацијска војска имала борбу 17 Августа.

Долина се мало шири али се код Луке опет стешњава, док не издуши жељезница код постаје

Двор (3.29), где се отвара пространа долина, у којој теку *Жељезница* и *Миљачка*, које обе с десна у Босну утичу.

Остављајући западно пространу а плодну равницу, у којој теку многе речице, жељезница у луку води уз Миљачку њеном десном страном, и окрећући источно улази у

Сарајево (3·48), капиталу окупацијских области, и главну варош Босне поносне. Брегови: Требевић и Богошевица, с југа, а Орловац, Пашино брдо и Хум са севера стеснили су долину Миљачке и мало оставили места за тако велику варош. С тога је њен мањи део раван, а већи део је по странама

брда распоређен. Нови део вароши шири се западно, низ Миљачку.

Миљачка је регулисана као и већи део сарајевских улица, на десној обали. Преко Миљачке прелази се на неколико лепих вештачких мостова од гвожђа.

Сарајево је добило тип европске вароши по лепим зградама и уређености. Има електрично осветљење и трамвај.

Од хотела најбољи је „Европа“.

У Сарајеву имају седиште: земаљски и војни политички поглавар и земаљска влада са свима органима за управу.

Од војних команданата налазе се: 1 дивизиски, 2 бригадна, и 3 пуковска штаба разних родова оружја.

Сарајево броји око 30 хиљада становника.

Сарајеву је ударио темељ Мухамед II, 1463 године. Пре садашњег Сарајева постојала је на том месту варош *Ходиџед*, а за тим *Врх-Босна*. Кад су Турци заузели Босну назвали су ово место „Босна-Сарај“, одакле је поступно постало данашње *Сарајево*.

Главни делови Сарајева зову се: *Бистрик*, *Чобања* и *Хрватин* на левој обали Миљачке; *чаршија* у средини вароши на обема обалама; а *Бјелава*, *Ковачи*, *Будаковић* и *Кошево поље* на десној обали реке.

Има доста лепих нових зграда, од којих падају у очи православна и католичка црква, као и турска шеријатска школа (за спрему судија), која је начињена угледом на Алхамбру. Она је баш до српске митрополије на северној страни, и види се из даље, јер је на висини.

Заслужује нарочита помена *земаљски музеј*, у коме су збирке из јестаственице, етнографије и археологије. Прва партија обухвата скоро цело балканско полуострво, а друге две Босну и Херцеговину.

Даље ваља споменути и *занатлиску школу*, где се раде гравирани судови од бакра и гвожђа, као и разни украси везени сребром и златом у дрвету и металу. Радови су вешти и скупи. Ова је врста радова остала од Турака, али је од окупације усавршена вештачки. Засебно пак израђују се тканине сваке врсте и ћилимарство вишега ранга.

У ову занатлиску школу примају се деца и дечаци, па пошто проведу четири године, теорно и практично учећи се, излазе као спремне занатлије ове врсте. Сиромашни имају стан и храну у интернату.

Са војног гледишта заслужују пажњу:

1. *Нове касарне.* Подигнуте су на уласку у Сарајево, код потока Сушице, у Кошевом пољу; две су зидане у једном фронту, На спољним угловима према жељезници имају полу округле испадајуће делове за фланкирање фронта и целог егзециришта.

Пред касарнама су бараке за пешадију, а преко пута су за коњицу.

2. *Кастел.* Налази се на брду, и то на северо источном крају Сарајева, код потока Мошчанице.

То је неправилни полигон, у главном тространог вида.

Југозападна страна окренута је Миљачки и главном делу вароши. Ту се улази у град код *жутог бастиона* и на Вратник капију. На тој страни

налазе се две четвртасте куле за затварање Плоче и Вратник улице. Још је на овој страни и барутни магацин, код *белог бастијона,* који је на углу југозападне и североисточне стране.

Северозападна страна кастела окренута је једном делу вароши и Пашином брду, и на њој се налазе два полубастиона и један бастион на саставу ове стране са трећом страном. Тај је бастион обновљен и ојачан.

Северо-источна страна окренута је Мошчаници и Орловцу. На тој страни је Вишеградска капија и кула куда пролази пут за Гласинац и Вишеград. Даље на тој страни налазе се један полубастион и два бастиона, сем белог и северног бастиона на угловима, где је спајање са друге две градске стране.

Жути и *бели бастион* добро су оправљени. Први је против вароши, а други ставља под ватру долину Миљачке. *Северни* бастион ставља под ватру приступ од Мокрога. Бастиони нису осигурани од бомбардања, а бели је још и доминиран са Орловца. На жутом бастиону налазе се два стара топа, од којих се са једним редовно оглашује подне и кад се пожар у вароши догоди.

Две чете градске артилерије служе за посаду бастионима и кулама, а касарна им је у близини жутог бастиона.

3. *Форови.* Сем овог обновљеног старог града и поменутих бастиона Аустријанци су за одбрану Сарајева подигли још ове форове:

а, *Драгуљаш,* на једном голом вису, огранку пл. Требевића, а између Бистричког потока и Миљачке, на јужној страни Сарајева. У вези са белим бастионом Драгуљаш затвара долину Миљачке,

али има велику релативну висину и грдне мртве углове и просторе без одбране.

б, *Пашино брдо*, на северној страни Сарајева. Овај фор са северним бастијоном градића затвара приступ од стране Мокрога, и у неколико брише прилаз са северне стране.

Оба ова фора су више касарне, а не савремени форови.

Још је намера, да се подигну форови на брду *Хуму*, северно од касарни, и на *Богошевици*, југозападно од Сарајева, који би затворили улаз у Сарајево са западне стране, стављали би под ватру долину Миљачке, као и железницу и све путове, што са те стране воде у Сарајево.

Али, по нашем нахођењу, ни ти форови неби били довољни за одрбану Сарајева као утврђеног логора, а оно то заслужује да буде и са политичког и са стратегиског гледишта. Да пак Сарајево буде прави утврђени логор треба осем подигнутих и пројектованих форова подићи још и ове:

1. *Орловац*, за осигурање кастела од бомбардања а ојачање одбране на источној страни.

2. *Паиреник*, између Лапишнице и Миљачке у истом циљу као и Орловац.

3. *Палеж*, на јужној страни.

4. *Златиште*, на јужној страни.

Ова два фора попунила би простор између Драгуљаша и Богошевице на тој страни, и осигурали би одбрану јужнога фронта.

5. *Ожеговиħи*, северно изнад саме железнице, за затварање долине и брисање путова, као и за попуну простора између Хума и Богошевице.

6. *Кошеви*, на северној страни, за попуну северног фронта између Хума и Пашиног брда.

На овај начин Сарајевски утврђени логор имао би у спољној линији 10 главних форова; а унутрашњу линију образовао би кастел са своја 4 бастиона, куламa и полубастионима.

Овако остварени утврђени логор Сарајева имао би периферију главне одбране на 24 километра, а за његову упорну одбрану потребан би био читав корпус војске.

За све ово види приложени *план Сарајева* са околином, у размери 1,75.000 који је узет са карте бечког в. географског института исте размере, али је у неколико допуњен.

Аустро-угарска војска приликом окупације имала је да савлада жесток отпор у Сарајеву, 19 Августа 1878 године, јер мусломани нехтедоше без крви да уступе „Швабама“ своје „шехер-Сарајево“. —

Од Дервенте до Сарајева земљиште је брдовито, планинске природе; брда имају по мало шуме, али око Сарајева најмање је има. Примећава се почетак гајења шума.

Земља се нагнојава и сеје по лејама. Земљиште је у опште посније од нашега у Србији.

Путови одлични.

Сељаци носе црне гуње, а на глави фесове. Мусломани имају црвене чалме, а женске црне шалваре.

Куће су махом шиндром покривене.

II

ИЗ САРАЈЕВА У МОСТАР

(са две слике).

Из Сарајева полази се жељезницом у 8½ часова пре подне.

За ¼ часа стиже се у *Илиџе,* где су дивне зграде (купатила и хотели) подигнуте и купатила модерно уређена. Сем тога има и школа за све три вероисповеди, што, на овоме месту, више личи на параду него на праву потребу.

У 9 часова долази се у *Блажуј*, извор Босне. То је војна станица за укрцавање и искрцавање трупа са корисним скретничким колотразима. Ту је и станица за спрему војних паса, којој је шеф један наредник.

У близини се и сада још може видети једна турска кућа, сва изрешетана куршумима, која показује јуначки отпор обиталаца против освајача 1878 године.

Одавде жељезница окреће уз речицу Жујевину, чија је долина уска, и доспева у

Хаџиће (9·23), где је државна стругара, и ту настаје јак теснац.

Од станице *Пазарића* (9·48) настаје зубаста жељезница, јер је пењање велико (25‰). У средини колосека је шина за зубасте точкове, који одржавају влак на шинама.

Пред *Тарчином* (10·13) престаје зубаста жељезница, јер је мали пад.

У *Растелици* (10·35) влак стаје неколико минута и ту се може добити штогод за јело.

Од ове станице почиње нагло пењање (40%), па наравно и зубаста жељезница. Пењање непрекидно траје све до станице

Иван (11·07), која је највиша тачка на овој прузи. То је планинско седло и водомеђа Босне и Неретве на чувеној Иван-планини. Ту се стаје неколико минута и може се поткрепити јелом и пићем.

Са Ивана почиње нагло спуштање опет зубастом жељезницом, и одмах настаје тунел, а затим и велика кривина, па се приспе у

Брадину (11·29), где се спрема дрвена грађа и оправљају војна кола.

Од Брадине пређе се пот. Трешњица четири пута преко високих вијадуката и приспева се у

Брђане (11·53), а пошто се на исти начин пређу још три вијадукта, доспе се на станицу

Под-Орешац (12·15). Ту престаје зубаста жељезница, и састаје се више потока. Довде се спуштало дубоком а уском долином Трешњице. Нагиби брда с обе стране стрмп су и шумовити; много водопада; изглед дивље али величанствене природе, сваке минуте друкчи, као у калеидоскопу.

Теснац планински траје и даље све док се не доспе у

Коњицу (12·32) на Неретви, где се одмара пола часа и угодно руча. Ту се могу добити чувене пастрмке из Неретве, које се одликују слашћу и изгледом.

Варошица остаје јужно од жељезничке станице у једном теснацу. Обе обале реке спаја стари мост на једном своду, зидан још у XI веку, а по турском причању зидао га је (ваљда оправљао) велики везир Ахмед Соколовић.

И даље жељезница води теснацем и десном обалом Неретве до станице

Лисичића (1·26), где се шири долина као карлица, па се код *Острожца* стешњава јако и тако траје све до станице

Јабланице (2·28), где се опет долина тренутно шири. Изнад жељезничке станице подигнута је на једној земљишној полици (тераси) зидана касарна, удешена за одбрану, која ставља под ватру долину, али је доминирана с брда Крста.

Од Острожца до Јабланице Неретва прави велику окуку к западу, око Ружног брда, и ту на испадајућем њеном делу, утиче р. Рама, код станице истог имена. Жељезница и насип воде десном обалом Неретве. Код станице Раме састаје се насип што, преко Прозора и Бугојна, води у Јајце. Диван поглед на високу планину Прењ са њеним највишим врхом Лупоглавом од преко 2100 м. висине, показује приложена сл. 2.

Одмах испод Јабланице жељезница прелази на леву обалу Неретве, а после два тунела и једног вијадукта настаје права клисура, па се опет пређе на десну обалу. Ту се укршта жељезница с насипом, који води противном обалом. На том месту налази се нарочита војна стража.

И даље је права клисура, пролази се још кроз два тунела и преко једног вијадукта, па се доспе на станицу

Грабовицу (3·06). Овде се врло мало прошири долина, па опет настаје клисура све до

Дрежнице (3·27), где с десна утиче поток истог имена, а ту се налази на Неретви летећи мост, који обе обале спаја, јер је насип на левој обали Неретве.

Од Дрежнице до *Рашке горе* (3·57), траје такође клисура, а ту се почне долина да шири, док код *Војна* (4·17) не настане *Мостарско поље,* које има морске талоге, шљунак и песак.

Од Војна настаје приморска клима, и почињу се виђати смокве и маслинке, а нарочито кад се приспе у

Мостар (4·43), који се поред Неретве пружа, а ограђују га гола брда: Подвелеш, Столац и Бубрег са источне, а Хум са југо-западне стране, на десној обали Неретве (Слика 3).

Околина Мостара сасвим је гола и каменита.

Главни део вароши је на левој обали Неретве, а железничка станица је на десној обали. Српска црква и митрополија су на левој обали под Стоцем. Касарне и магацини подигнути су на левој обали, и то на уласку и изласку из вароши.

Улице варошке остале су уске и искривудане, и ако су 2—3 бетониране; остали део вароши остао је у старом стању.

Вода је доведена у вароши боља од Сарајевске.

Обе обале варошке, (сем оног код жељез. станице), у чаршији спаја „стари мост“, по коме је и варош добила име „Мост-стар“ — Мостар. То је ретко архитектонско дело још из доба Цара Јустинијана, а можда и раније. Мост је од камена и има само један свод, с распоном од 150 аршина. Турци веле да је зидан у време султана Сулејмана,

али биће пре да је тада оправљан. Наша народна песма опет вели, да га је зидао чувени Раде неимаре.

У Мостару је штаб 18-те дивизије са једним бригадним и пуковским штабом, неколико батаљона и батерија.

Због већег политичког и војног значаја, као капитала Херцеговине, и као стратегијска и слагалишна тачка, Мостар је у новије време доста јако утврђен, и то овако у главном:

1. Изнад *Градине*, на северној страни вароши, подигнута је фортица у виду касарне, која ставља под ватру долину Неретве и пут што из Коњице доводи.

2. *Под-Велеш*, голо велико брдо на источној страни вароши. На њему веле да има 3 фортице, али се све не виде.

3. *Столац* и *Бубрег* имају по једно утврђење.

4. *Хум*, на њему су 3 фортице за брисање долине Неретве са северне и јужне стране, као и стављање под ватру вароши и пута, што у Љубушку води.

5. На јужној страни вароши према мору, а на левој обали Неретве, налази се кремаљирани зид, који од реке иде брду, и целу леву страну долине ставља под ватру.

Фортице су већином зидане касарне, удешене и за артилерију; неке од њих имају равне кровове, осигуране од бомбардања.

Мостар не може се сматрати као утврђени логор, јер утврђена линија није потпуна на десној обали Неретве.

У Мостару је најбољи хотел „Неретва“, на самој левој обали реке, поред новог моста, долазећи са железничке станице.

Предео од Сарајева до Мостара је планинске природе, и то од Иван планине је кршнији и горостаснији. Што се Мостару приближава шуме је све мање, а плодност је уопште слаба. Ретко се виђају села, само раштркане колебе. Главни је извор народном благостању стока, јер је земља мршава.

Ближе мору куће су покривене каменим плочама. Одело црногорско све више осваја у Херцеговини.

III

ИЗ МОСТАРА У ДУБРОВНИК.

(с једном сликом).

Из Мостара полази жељезнички влак за Метковић у 7 часова, у јутру. Пролази се кроз пространо Мостарско поље све до станице

Буне (7·29), где на спрам станице река Буна извире. Одатле настаје теснац, где је час лева, час десна обала нешто шира; жељезница води све десном обалом и стиже се у

Житомишљић (7·48), станицу тако названу по манастиру истог имена, који је на левој обали Неретве, поред саме реке у долини, па се врло лепо види. Ту је долина мало шира, и за прелаз у манастир налази се летећи мост.

Спрам постаје *Дретеља* (8·20) на левој обали у једној јарузи и на стенама види се стари град *Пожитељ* са опалим кућама. Са станице је диван поглед на ову опалу варошицу турскога типа.

Од Дретеља се долина Неретве шири и доспе у брзо у *Чапљину* (8·32), варошицу, на једној земљишној греди, која сужава долину. Ту је на Неретви летећи мост, а код станице магацини дувана. Место од војног значаја; воз стоји 10 минути.

Од Чапљине долина се још више шири, прелази се Требишат и доспе се у

Габелу (8·46), где један земљишњи језик стешњава долину и он је пробијен тунелом. Код Габеле се налазе руине старих кула из доба млетачкога. Ту је некада била царинарница између републике и турске царевине.

После 10 минути вожње приспе се на станицу *Метковић*, остављајући ниже стару, римску Нарону са руинама.

Ту се преко Неретве превезе на чамцу и у Метковићу узме се билет за лађу.

Око Метковића има бара с тога је место нездраво и није за конаковање.

Из Метковића иде се даље паробродом, за Дубровник (Груж): Уторником, Четвртком, Суботом и Недељом, све у 7·20 у јутру. Према томе ваља удешавати и долазак овде, јер ноћивати и проводити дане у Метковићу врло је досадно и за здравље убитачно.

Да би се ово чекање у Метковићу избегло, док се не уреди директна веза са Дубровником, најбоље је наставити пут лађом за Трст или Ријеку (Фијуму) само до Сплета, па одатле узети пароброд за Дубровник.

Директно пак из Метковића у Груж (пристаниште Дубровачко) стиже се за 12 часова, са пристанком код неких 11 прибрежних места.

Из Метковића за Сплет полази се у 9 час. пре подне, а тамо се стиже у 8 час. у вече. Може се одмах поћи у 11 часова ноћи, па се стиже сутра дан у $8^{1}/_{4}$ у јутру у Груж. А може се поћи другом лађом у $9^{1}/_{2}$ пре подне, а стиже се у Груж у 4 ч. ноћи.

Може се из Спљета још поћи лађом дубровачкога друштва, и то у 5 часова по подне, па освanути у 5 часова у јутру у Дубровнику.

Лађе, што возе из Метковића у Дубровник и Спљет мање су и стају на много места, с тога и путовање на њима траје двапута више, него на великим лађама, што из Трста и Ријеке возе директно за Дубровник и даље, до Бара и Превезе.

Из Метковића плови се регулисаним коритом Неретве, којој су и обале утврђене, остави се лево фор *Опус* и на скоро издуши се у сиње море, Јадранско.

Пловећи *Спљету* пролази се поред Градца, Макарске и Брача. Све сама гола и стеновита брда са маслиновим древећем око ових обитних места.

Пловећи пак *Дубровнику* пароброд пролази поред Клека, између полуострва Пељешца и далматинске обале, стаје код Црквице и Драча и стиже у Мали Стон. Ту се гркљан полуострва Пељешца, који је широк 2 км. пређе на колима и мазгама, па се, из Вел. Стона, настави пут паробродом између островља и приморске обале, пристајући код Шипањске луке, Слана, Лопуда и Трстене и приспе у Дубровачку луку Груж.

Путујући из Спљета за Дубровник пароброд пролази између острова Брача и Солте, затим поред Лесина, остављајући западно чувено историјско острово Лису, код кога је 1866 аустријска флота под адмиралом Тегетхофом одржала сјајну победу над талијанском флотом. Затим плови између Корчуле и Пељешца, и у дну овог полуострова уђе у већ обележени пут, па или пристаје у Груж, или обиђе око брда Лападе и Петке, и уиђе у мало дубровачко пристаниште код Плоче.

Дубровник (Рагуза), некада романско-словенска, а сада српска[1] варош, има аристократски тип, као год и сви њени домови што имају племићске грбове. Цео њен изглед и уређење опомиње на њену славну прошлост, када је била средиште велике културе, просвете и трговине.

Дубровник је у почетку носио име *Рагуза*, док није основана варош од досељених бегунаца из града Епидавра (сад Цавтата), у половини VII века. До X века носио је Дубровник тип латински; од X до XV века мешовити, а одатле има словенски облик. (Види Vogj kroz Dubrovnik).

Некада се је Дубровник пружао од Св. Јакова па све до Гружа и Лападе, а сада се простире, у главном од Плоче на источној, па до Банинова, на западној страни, одакле је веома леп поглед на море.

Варош је озидана на последњим стеновитим окомцима брда св. Срђа, на чијем врху налази се горостасни фор Jmpérial, кога је подигао маршал Мармон 1806 год. када су Французи Далмацијом владали. Они су тада и путове просекли.

Главни (југоисточни) део вароши опасан је старим дебелим градским платном, на коме се налазе многе четвртасте и обле куле, од којих најзнатније су: *Минчета*, *Ловренац* и *Бокар* (пехар).

Сад је нарочито обновљен део града према пристаништу и кула Ловренац.

---

[1]) Досељавањем Срба из Херцеговине најпре је прогрушан романски елемент у Дубровнику, а постепено српски елемент прелио га је са свим у себе, како бројем тако и задобијањем положаја и властеоских права. Многој од чувених аристократских породица зна се српско порекло. Тако, чувена властеоска породица Гоца-Басели (Гучетићи), која има дивну башту у Трстени (Каноси) поникла је из Херцеговине; њен родоначелник је Вук Овчаревић из места Овчарева у Херцеговини.

У град се улази на две капије: *источну* код цркве св. Влаха на Плочи, и *западну*, код цркве св. Фрање, на Пилама.

Дубровачки је патрон *св. Влахо*, с тога се његов лик налази у камену изрезан и на градским вратима.

Некада је сва околина Дубровникова била начичкана фортовима и батеријама, и то: *Бабин кук, Монте вијерно* и *Анунцијата* бранили су пристаниште Груж, заједно са батеријама на островцу *Дакси, Лопаду* и другима. Сва су ова утврђења сада порушена.

Фор *Империјал* и *Жарковица* стављали су под ватру не само све приступе од стране Херцеговине, него и целу Рујску (Омблу), пристаниште Груж и море пред Дубровником, као и острво Локрум (Лакрому), на коме је такође постојао фор звездастога вида, али сада разрушен.

Жарковица је напуштена, али није разрушена.

Једини фор Империјал одржава се добро и има сталну посаду. То је велика јако озидана касарна на више спратова, која према Херцеговини има два полубастиона, а према Дубровнику две испадајуће куле, једна четвртастог, а друга вида линете. Са фора дају се сигнали долазећих лађа. Св. Срђ доминира целу околину; према Дубровнику је стрм нагиб, а према Херцеговини благ у виду терасе. Фор са Дубровником везује диван насип у 30 окука, којим се и градска артилерија може да транспортује. (Сл. 4.) На овом месту, где је сада фор подигнут, постајала је некада црква св. Срђа, па с тога је и ово брдо такво име добило.

Дубровачки град има на платформама 6 топова, који бране улаз у дубровачко пристаниште

Дубровник је добио име од „Дубраве“ — шуме, али ње има само на Петки; сада се тек сеје и подиже млада шума на свима окомцима брда према мору.

Знаменитости у Дубровнику су: кнежев *Двор* (палаца) саграђен у XV веку. Стона црква свете *Госпе,* обновљена у почетку XVIII века на развалинама прве цркве, коју је подигао енглески краљ Рихард Лавово срце на крају XII века. У цркви је сахрањено срце чувеног српског научара Руђера Бошковића. Још је у овој цркви чувен *реликвијар* (моћник) са преко 200 разних светитељских моћи; а треба видети и знамениту умиваоницу из XV века.

Дивона (сада Царинска палача), озидана у XVI веку.

Црква св. Влаха, патрона дубровачкога, саграђена у XIV веку.

Црква *св. Фрање* саграђена у истом веку, где је сахрањен велики песник, Џиво Фрања Гундулић, писац „Османов“.

Манастир *св. Доминика,* у коме се налази чувени крст српскога Краља Уроша.

На Горици је црква *св. Влаха,* одакле је диван изглед. Између Петке и Бабина кука је црква *св. Мауриције,* где је сахрањен Медо Пуцић. Поред пута требињског је, на источној страни Дубровника, поред самога мора, напуштени манастир *св. Јаков.* Њега је подигао Џиво Гондулић у XIII веку, а ту су сахрањени чувени писци Туберо Церевић и Игњат Ђорђевић.

Још ваља поменути: *Споменик Џиве Гундулића* подигнут 1893 на пијаци, по пројекту Рендићеву, на коме се, сем статује песникове, налазе епизоде из његовог „Османа“, рељефно представљене.

Болница, дивна зграда на највишем месту поред главнога пута, близу Бонинова.

Музеј, у коме је заступљена ботаника, зоологија и археологија.

На послетку *пољопривредни завод* у Гружу, у коме ђаци остају две године и спремају се теорно и практички, али оскудевају у земљишту за рад.

Куће су у Дубровнику све од тесана камена, а улице праве али узане, да не могу кола ићи, сем на *Плаци* (Страдуну), која дели варош на две полутине: северну и јужну. Још је важна и *Прека улица*, јер је по најшира. Делови вароши у граду зову се: *Пустијерна*, *Мртво звоно* и *св. Марија*.

Дубровник је довео лепу пијаћу воду из Шумета, само је нема лети у довољној количини.

Близу Дубровника је јужно острово *Локрум* (Лакрома), које је уредио пок. Максимилијан, затим прешао у притежање пок. царевића Рудолфа, и они су обојица на њему дуже времена проводили. Сад је предат калуђерима на управу и уживање.

Пристаниште *Груж* (Гравоза) је северозападно од Дубровника, пространо и угодно за многе и велике лађе. Пред св. Анунцијатом спаја се Ријека (Омбла) с морем. Ријека извире под планином Соколом, где одмах окреће млин са 7 витлова за брашно и 4 витла за маслинке и кору за коже, и за ово је тек $^1/_8$ део воде употребљен. Врело „Ријеке“ зове се *Палата*, а изнад њега је *Вилинска пећина*. Вода је бистра, студена и за пиће врло добра.

Са обе стране ријеке налазе се многа села и цркве, међу којима је најзнатнији *Рожат*, на северној обали. Према њему је на супротној обали замак *Сорга*, још у целини са грбовима и живопи-

сима, великим рибњаком, каменим стубовима разнога вида за лозу малвасију и стара чесма са киповима. Све носи богати, аристократски тип.

Дубровник се у опште одликује старим грађевинама и ванредно лепим баштама са разноврсним цвећем, у коме прво место заузимљу ружа и олеандер, разне боје.

Укус и достојанство огледа се у Дубровнику на сваком кораку, како по животу и држању последњих представника старих властеоских породица, тако и по уређењу и одржавању њихових градинâ и кућâ.

Који год је у Дубровнику био није пропустио, а да не види *Трстену* (Каносу), која се одликује својом благом климом и лепотом природе. Може се отићи лађом, где се за непун час стиже; а може се и колима отићи за $2\frac{1}{2}$ часа, по лепом насипу, већином поред мора, са дивним изгледима. Омбла се пређе на скели код св. Стевана, па се иде преко села: Врбице, Затона и Орашца. Пут се пење и спушта, а поред пута расте: алоје, леандар и рузмарин; маслинке покриле села.

Трстена је према острву Лопуду. Ту је добро грофа Гоце, са дивним парком тропскога биља и дрвећа, са водоскоком и старим киповима. Један дуб (раст) броји 700 година; а поред пута код сеоске чесме има два ванредно лепа платана, који броје преко 400 година.

У Дубровнику се говори српским јужним (херцеговачким) наречјем, али мешају многе талијанске речи, а сем тога има и ново скованих речи, н. пр. фатигати = радити; бурдио = много; спенцати = потрошити; дундо = стриц; питурати = моловати и т. д. За израз множине употребљују код именица наста-

вак, „ија“, н. пр. многа брдија, селија, местија, вратија и т. д.

Народно је *одело*: црвени фес, повисок, једнаке ширине горе и доле, засвођен, без кићанке. Џамадан и јелек, или јелек и ћурче. Чакшире с малим туром без доколеница. Беле чарапе и црвене јеменлије или ципеле. Џамадан и јелек код имућних, извезени су срмом, а иначе црвеним гајтаном; код Конављана зеленим гајтаном. Чакшире су, као и џамадан и јелек од плавкасте чохе, код имућнијих, а од шајака и сукна код сиромашнијих, опточене око разреза и при дну црвеним или зеленим гајтаном. Око паса црвен (конављани зелен) појас, са или без силава. На тај начин њихова одећа представља тробојку: доле бело (чарапе), у средини (чакшире и јелек) плаво, а на врху (фес) црвено.

Многи носе црне дизлуке, а неки бео појас.

Људи су крупни, пуних бркова, а кршна изгледа. Женске су ситније, а није ни чудо каквим су радовима и теретима изложене. Жупљанке у великим корпама на глави доносе разну зелен, воће и бешкот[1] (пексимит) на продају у варош, и односе тако исто све што им за кућу треба. Сем тога женске раде све тешке пољске радове, и на леђима носе дрва.

Цела Далмација је гола и стеновита тако, да жалосан утисак прави на гледаоца. У води трпе

[1] Још од Млечића постао је као обичај, да се народ бешкотом храни, који му је диват у гладна времена, а за ову и друге помоћи купована његова поданичка верност. Из тога времена остало је, да и прост свет пече хлеб, сече га у кришке и пржи га на ватри, па ове суварке доноси у Дубровник и продаје за храну сиротнијој класи.

И у нашим народним песмама помиње се и „бешкота хлеба бијелога“.

велику оскудицу, јер немају извора и потока: с тога у цистернама скупљају кишницу и њу пију, и врло је економно троше.

За земљорадњу мало имају простора. Сва брда испресецана су и прошарана зидовима, који су степенасто подигнути од наслаганог камена, и тако су образоване мале полице (терасе), на којима се прикупи оно мало земље на том месту, или се доноси са друге стране. На тим полицама сеју пшеницу, или саде виновy лозу, која им је главни извор, поред маслинке.

Брда су стрма и висока, понајвише кречне формације; па с тога и што шуме немају трпе оскудицу у води.

Од стоке виде се најчешће магарци, а има и мазги.

У Дубровнику станује један пешадијски батаљон и градска чета у граду; а кадар једног ландверског батаљона има касарну и магацине у Гружу. Сем тога налази се пекарско одељење и војна болница.

На брду код Босанке, а између Жарковице и св. Срђа имају врло добро уређено стрелиште, где се на свима даљинама могу вршити гађања, па и са бојним метцима (ратна гађања).

И ако је народ у Дубровнику и свој околини само једног — *српског племена*, али две вере исповеда: православну и католичку, коју су Млечићи у своје време по Далмацији увели и силом наметали. Ова разлика у вери шири омразу међу браћом, на чему нарочито раде католички свештеници, ширећи девизу, да који је католик није Србин. Али надати је се, да ће пробуђена свест о народности одржати превагу над појмом о вери, и да ће се свуда пригрлити спасоносна изрека:

„Брат је мио, које вере био“.

IV.

ИЗ ДУБРОВНИКА У ТРЕБИЊЕ.

(са 7 слика).

Диван насип води за Требиње, а почиње са Плоче код чесме Мећеда, па иде страном брда изнад св. Јакова а испод Жарковице и св. Урсуле, прелазећи Златни[1] поток, све у источном правцу до места Дубца. Диван је поглед на Дубровник и позадна брда са требињскога пута, изнад манастира Св. Јакова (види сл. 5.). Од Дубца окреће се северу, остављајући десно пут за Кастелново и Конавље, па пролазећи кроз Жупу, води поред Бргата и доспе на *Царину*, границу Херцеговине, где је некада царинарница била, од које се, као и од једне куле, и сада рушевине виде; од тога је ово место тако и прозвато.

Од Требиња до Бргата стиже се за $^1/_2$ часа, а одатле до Царине нема ни $^1/_4$ ч.

Даље насип води уз брдо у источном правцу све до *Дријена*, где се стиже за $^1/_2$ часа. Ту се на окомку брда Бачве, а на северној страни одмах поред пута, налази тврдо озидана кула округле основе, али са два испадајућа дела за фланкирање. У њој

---

[1] На том месту у славно доба Дубровачко, заустављали су се каравани, те робу продавали и куповали, и новац примали или давали, па отуда име овом потоку остало.

је стална посада од 20 пешака са једним официром. (Њена основа и положај види се на сл. 6.)

сл. 6.

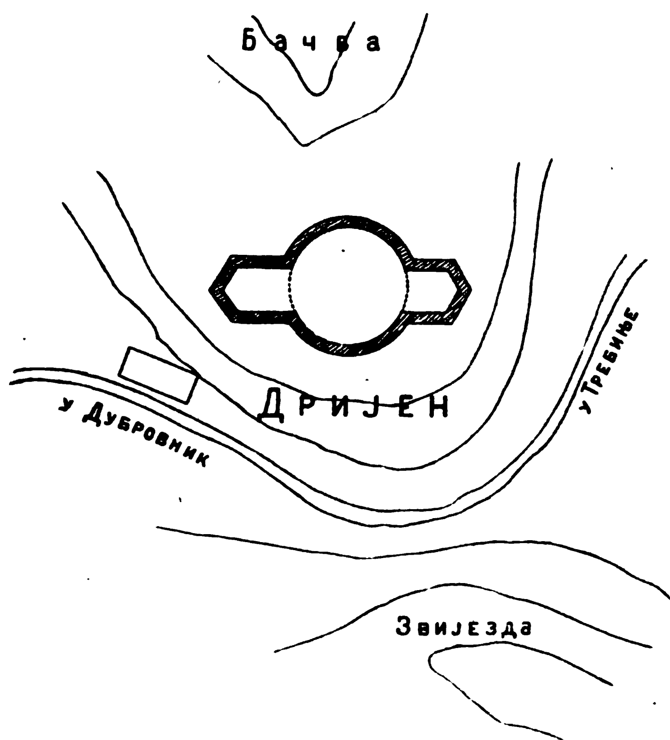

Дријен је брдско седло између Звијезде и Бачве, односно Малоштице и Влаштице, куда пролази и водомеђа Требишњице с морем.

Од Дријена насип се почиње спуштати, па проводећи између вртача и голих каменитих висова, у североисточном правцу, за $1^1/_4$ час стиже

се код *Глухе Смокве*, где је жандарска станица, везана телефоном са Требињем, и где се прегледају пасоши.

До Глухе Смокве остављају се источно две напуштене куле — стражаре на оближњим височима поред пута. Њихов је изглед као што сл. 7. показује. Оне су остале од Турака.

сл. 7.

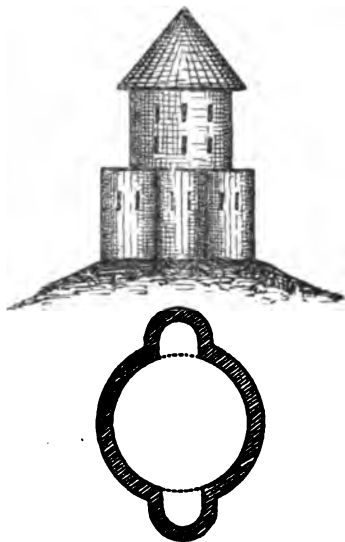

И од Глухе Смокве пут се непрекидно спушта, остављајући лево манастир *Дужи*, за који се одваја пут код једне куле. Овај је манастир знатан, јер је играо важну улогу приликом устанака у Херцеговини 1862 и 1875 године.

Даље насип води кроз лепу, младу манастирску шуму, и слази Требишници код Дражин дола. Река се прелази на ваљаном мосту гвоздене кон-

струкције, а ниже моста, западно остају рујине старог манастира *Тврдоша*. Са обе стране моста на обалама налази се по једна округла кула са испадајућим деловима (сл. 8), за одбрану моста. Оне имају сталну посаду.

сл. 8.

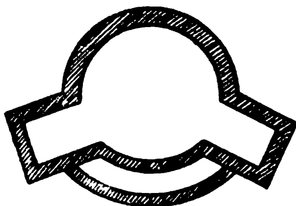

код моста
на Требишњици.

Овде се долина Требишњице почиње да шири и то траје до Требиња. Насип води у источном правцу, страном, пење се и пролази кроз село *Засад*, а на скоро затим приспе се у *Требиње*.

Цео пут с кулама види на прилогу сл. 9.

На уласку у варош с леве стране налазе се касарне, постројене у виду правоугаоника, и улаз је у њихову авлију само са источне стране отворен. Приступ је дозвољен само познатима.

Преко пута од касарни је пијаца квадратнога вида лепо уређена, са чесмом обилне воде у средини.

Ту су најлепше зграде, бригадна команда, полицијска управа, основна школа, магацини и војна црква. Не далеко одавде подиже се лепа православна црква с парком.

Касарне и поменуте зграде раздваја *Царева улица*, најлепша у Требињу. Не далеко од пијаце је лепо уређен „Калајев парк“.

На левој обали Требишњице налази се *кастел*, у коме су готово све турске куће, али су улице проширене. Кастел има посаду. Око зида по рову свуда тече вода, спроведена из Требишњице. Градић нема војног значаја, јер је јако доминиран, сем за магацине.

Осем поменутих касарни налазе се још две: *пионирска*, на тераси под Леутаром, северно од поменутих. Она има на угловима округле куле за франкирање њених страна и предтерена, као и за стављање под ватру Требиња.

Друга касарна је на брду *Погачи*, североисточно од вароши. Она је у виду фортице, и на два супротна угла има по једну вишеугаону кулу за франкирање страна и стављање под унакрсну ватру околног земљишта (сл. 10).

сл. 10.

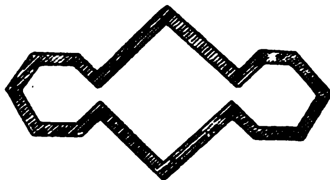

на Погачи.

Осем тога, Требиње је утврђено једним појасом фортица, који има вид утврђеног логора. Ове фортице налазе се на овим местима (види сл. 11):

1. *Кличани*, брдо (600 м. в.) на северозападној страни Требиња. Са Хумом ставља под ватру долину Требишњице и брани приступ Требињу из Дубровника.

2. *Леутар*, највише голо брдо (1229) северно од Требиња. Фортица је у виду повеће касарне и доминира целу околину, али због велике висине и удаљености слабо користи.

3. *Гљива* (1038 в.) северозападно од Требиња, поред пута за Љубиње, који под ватру davља.

4. *Јовановића батерија* (595 в.) између Љубинског и Билећског пута, које уздуж туче.

5. *Кравица* (803 в.) на источној страни од Требиња; туче Билећски и Требињски пут.

6. *Црквина* (401 в.) најближи Требињу на левој обали Требишњице; брани приступ са источне стране, као и долину Требишњице на томе крају; потпуно влада Требињем.

7. *Голо брдо* (670 в.), југоисточно; ставља под ватру горњи део Требишњице и прилаз са јужне стране.

8. *Петриња* (646 в.) на јужној страни Требиња, затвара приступ са те стране и од Ерцег-Новога. И

9. *Хум* (401 в.), на југозападној страни. Има два утврђења, која бришу долину Требишњице, затварају прилаз из Дубровника и Ерцег-Новога, и стављају варош под ватру.

Свима фортицама воде добро израђени путови у млогим окукама (серпентинама), због велике висине и стрмности брда на којима су. Путови су и за артилерију удешени на унутрашњој страни овог утврђеног круга.

Ако се Требиње узме као утврђени логор, тада би за његову одбрану требала једна јака дивизија војске.

Због тога, што је Требиње у близини Црногорске границе, што има доста слагалишта и војног материјала, и што је раскрсница путова, има стратегијски значај, па с тога је овако и утврђен.

Посада је у Требињу: бригадни штаб, пешадијски пук, неколико батерија, пионирски батаљон, санитетско и возарско одељење. Требиње је заузела аустро-угарска војска 7 септембра 1878 године.

Требиње је регулисано и чисто; носи тип модерне вароши. Има добру воду за пиће, доведену са стране.

Околна брда гола су и каменита; стране су стрме. У долини има винограда и маслинака; од моста до Требиња долина је лепо обделана и плодна, са доста воћа.

Народ (и мушко и женско) није тако крупног пораста и лепог лика као у Приморју. Људи носе белу сукнену доламу, а жене на глави фес с марамом.

V.

ИЗ ДУБРОВНИКА У КОТОР.

(са 3 слике).

Може се ићи паробродом у скоро свако доба, а до Ерцег-Новога на колима, дивним насипом преко Жупе и Конавља[1].

Лађа пролази најпре поред острова *Локрума*, а затим поред островчића *Бобаре* и *Mркана*, где се виде развалине једне цркве, па се оставља у лево село *Цавтат*, стари *Епидавар* (Ragusa vecchia), чији су одбегли становници испред навале Славена, населили садањи Дубровник, у половини седмога века. У Цавтату се налазе развалине старога града и *Ескулапова пећина*. Има врло лепо пристаниште. Становници су овејани Срби католичке вере.

За 2 часа стиже се на улаз у *Боку-Которску*[2], који бране фортице и батерије: десно *Арза* и *Мамула*, а лево *Остро* и *Главица*, а мисли се још једна подићи. (Види сл. 12 Бока Которска).

Одмах на уласку помаља се иза свију брда горди *Ловћен*, као сури орô, који над Боком лебди. Поглед на Боку и Ловћен је тако диван, пано-

[1] Име је дошло од „канала“, које овде изговарају „конал“, у множини „конали“, отуда „Конавље“. Обала морска много је искрпана и представља канале.

[2] *Бока* је талијанска реч и значи уста. По вароши Котору назван је и цео тај залив „Бока-Которска“.

рама тако чаробна, да јој је у целом свету тешко лепше наћи.

Даље лађа плови између *Суторине* и *Луштице*, где се такође две батерије налазе. Између Суторине и Главице лежи стара жупа *Виталина*.

За непуни час пловидбе од уласка у залив стиже се у варошицу *Ерцег-нови* (Кастелнуово), где живе свесни и одушевљени Срби, и где све носи тип српски, па и натписи на радњама.

Код Новога, изнад вароши, а под брегом Снијежницом, налази се цитадела четвртастог вида, са округлим кулама на угловима, коју су Шпањолци озидали, и зато се зове *Испањола*. Град је озидао *Твртко*, (1382), а обновио *Ерцег Стеван*, па се по њему и прозове *Ерцег-Нови*. Стари град се пружа кроз варош и допире до мора; напуштен је и од части порушен. Место између Испањоле и вароши зове се *Србињ*. Северно од Новога пружала се стара жупа *Драчевица*. Из Новога виде се гола брда: Снијежница, Доброштица и Видов врх. На истоку близу мора је чувени манастир *Савина*[1], а на западу *Топла*, која се, као и Ерцег-нови одликује благом, а постојаном климом, због чега многи стран свет долази овде на зимовник, који тражи помоћи својим слабим плућима.

У Ерцег-новоме и у околини при сусрету људи се здраве као и у Србији: „Помози Бог" и „Бог ти помогао". У говору мало туђих речи. Одело је црногорско-ерцеговачко, као и у целој Боци.

---

[1] Савина је подигнута у времену опустошења манастира Тврдоша 1694.

Код манастира Савине сахрањен је гроф Јован Војиновић, потомак *Војина* Думановог војводе. Они су из Ерцегновога и он је био православни, а његова деца су, католици, и ако добри Срби.

велику оскудицу, јер немају извора и потока; с тога у цистернама скупљају кишницу и њу пију, и врло је економно троше.

За земљорадњу мало имају простора. Сва брда испресецана су и прошарана зидовима, који су степенасто подигнути од наслаганог камена, и тако су образоване мале полице (терасе), на којима се прикупи оно мало земље на том месту, или се доноси са друге стране. На тим полицама сеју пшеницу, или саде виновy лозу, која им је главни извор, поред маслинке.

Брда су стрма и висока, понајвише кречне формације; па с тога и што шуме немају трпе оскудицу у води.

Од стоке виде се најчешће магарци, а има и мазги.

У Дубровнику станује један пешадијски батаљон и градска чета у граду; а кадар једног ландверског батаљона има касарну и магацине у Гружу. Сем тога налази се пекарско одељење и војна болница.

На брду код Босанке, а између Жарковице и св. Срђа имају врло добро уређено стрелиште, где се на свима даљинама могу вршити гађања, па и са бојним метцима (ратна гађања).

И ако је народ у Дубровнику и свој околини само једног — *српског племена*, али две вере исповеда: православну и католичку, коју су Млечићи у своје време по Далмацији увели и силом наметали. Ова разлика у вери шири омразу међу браћом, на чему нарочито раде католички свештеници, ширећи девизу, да који је католик није Србин. Али надати је се, да ће пробуђена свест о народности одржати превагу над појмом о вери, и да ће се свуда пригрлити спасоносна изрека:

„Брат је мио, које вере био“.

IV.

ИЗ ДУБРОВНИКА У ТРЕБИЊЕ.

(са 7 слика).

Диван насип води за Требиње, а почиње са Плоче код чесме Мећеда, па иде страном брда изнад св. Јакова а испод Жарковице и св. Урсуле, прелазећи Златни[1] поток, све у источном правцу до места Дубца. Диван је поглед на Дубровник и позадна брда са требињскога пута, изнад манастира Св. Јакова (види сл. 5.). Од Дубца окреће се северу, остављајући десно пут за Кастелново и Конавље, па пролазећи кроз Жупу, води поред Бргата и доспе на *Царину*, границу Херцеговине, где је некада царинарница била, од које се, као и од једне куле, и сада рушевине виде; од тога је ово место тако и прозвато.

Од Требиња до Бргата стиже се за 1/2 часа, а одатле до Царине нема ни 1/4 ч.

Даље насип води уз брдо у источном правцу све до *Дријена*, где се стиже за 1/2 часа. Ту се на окомку брда Бачве, а на северној страни одмах поред пута, налази тврдо озидана кула округле основе, али са два испадајућа дела за фланкирање. У њој

---

[1] На том месту у славно доба Дубровачко, заустављали су се каравани, те робу продавали и куповали, и новац примали или давали, па отуда име овом потоку остало.

је стална посада од 20 пешака са једним официром. (Њена основа и положај види се на сл. 6.)

сл. 6.

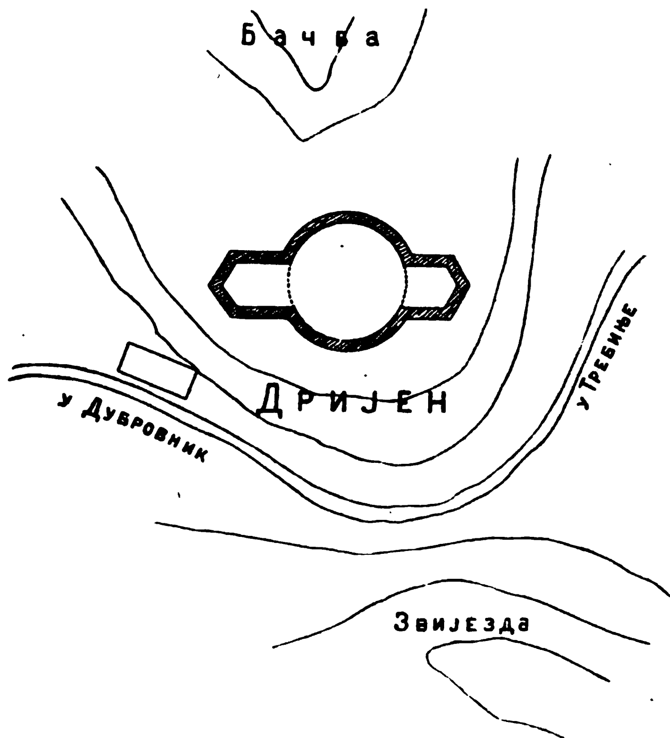

Дријен је брдско седло између Звијезде и Бачве, односно Малоштице и Влаштице, куда пролази и водомеђа Требишњице с морем.

Од Дријена насип се почиње спуштати, па проводећи између вртача и голих каменитих висова, у североисточном правцу, за $1\frac{1}{4}$ час стиже

се код *Глухе Смокве*, где је жандарска станица, везана телефоном са Требињем, и где се прегледају пасоши.

До Глухе Смокве остављају се источно две напуштене куле — стражаре на оближњим висовима поред пута. Њихов је изглед као што сл. 7. показује. Оне су остале од Турака.

сл. 7.

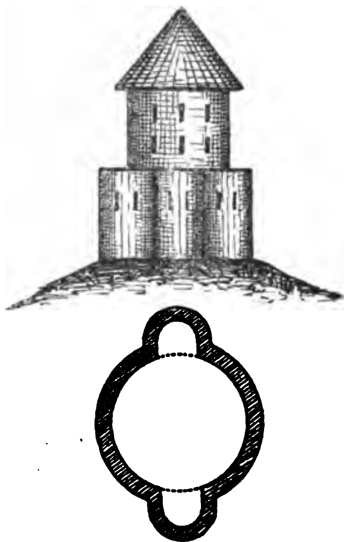

И од Глухе Смокве пут се непрекидно спушта, остављајући лево манастир *Дужи*, за који се одваја пут код једне куле. Овај је манастир знатан, јер је играо важну улогу приликом устанака у Херцеговини 1862 и 1875 године.

Даље насип води кроз лепу, младу манастирску шуму, и слази Требишници код Дражин дола. Река се прелази на ваљаном мосту гвоздене кон-

струкције, а ниже моста, западно остају рујине старог манастира *Тврдоша*. Са обе стране моста на обалама налази се по једна округла кула са испадајућим деловима (сл. 8), за одбрану моста. Оне имају сталну посаду.

сл. 8.

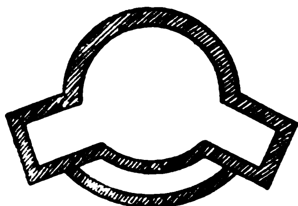

код моста на Требишњици.

Овде се долина Требишњице почиње да шири и то траје до Требиња. Насип води у источном правцу, страном, пење се и пролази кроз село *Засад*. а на скоро затим приспе се у *Требиње*.

Цео пут с кулама види на прилогу сл. 9.

На уласку у варош с леве стране налазе се касарне, постројене у виду правоугаоника, и улаз је у њихову авлију само са источне стране отворен. Приступ је дозвољен само познатима.

Преко пута од касарни је пијаца квадратнога вида лепо уређена, са чесмом обилне воде у средини.

Ту су најлепше зграде, бригадна команда, полицијска управа, основна школа, магацини и војна црква. Не далеко одавде подиже се лепа православна црква с парком.

Касарне и поменуте зграде раздваја *Царева улица*, најлепша у Требињу. Не далеко од пијаце је лепо уређен „Калајев парк“.

На левој обали Требишњице налази се *кастел*, у коме су готово све турске куће, али су улице проширене. Кастел има посаду. Око зида по рову свуда тече вода, спроведена из Требишњице. Градић нема војног значаја, јер је јако доминиран, сем за магацине.

Осем поменутих касарни налазе се још две: *пионирска*, на тераси под Леутаром, северно од поменутих. Она има на угловима округле куле за франкирање њених страна и предтерена, као и за стављање под ватру Требиња.

Друга касарна је на брду *Погачи*, североисточно од вароши. Она је у виду фортице, и на два супротна угла има по једну вишеугаону кулу за франкирање страна и стављање под унакрсну ватру околног земљишта (сл. 10).

сл. 10.

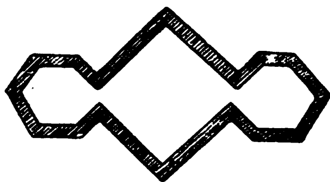

на Погачи.

Осем тога, Требиње је утврђено једним појасом фортица, који има вид утврђеног логора. Ове фортице налазе се на овим местима (види сл. 11):

1. *Кличани*, брдо (600 м. в.) на северозападној страни Требиња. Са Хумом ставља под ватру долину Требишњице и брани приступ Требињу из Дубровника.

2. *Леутар*, највише голо брдо (1229) северно од Требиња. Фортица је у виду повеће касарне и доминира целу околину, али због велике висине и удаљености слабо користи.

3. *Гљива* (1038 в.) северозападно од Требиња, поред пута за Љубиње, који под ватру ставља.

4. *Јовановића батерија* (595 в.) између Љубинског и Билећског пута, које уздуж туче.

5. *Кравица* (803 в.) на источној страни од Требиња; туче Билећски и Требињски пут.

6. *Црквина* (401 в.) најближи Требињу на левој обали Требишњице; брани приступ са источне стране, као и долину Требишњице на томе крају; потпуно влада Требињем.

7. *Голо брдо* (670 в.), југоисточно; ставља под ватру горњи део Требишњице и прилаз са јужне стране.

8. *Петриња* (646 в.) на јужној страни Требиња, затвара приступ са те стране и од Ерцег-Новога. И

9. *Хум* (401 в.), на југозападној страни. Има два утврђења, која бришу долину Требишњице, затварају прилаз из Дубровника и Ерцег-Новога, и стављају варош под ватру.

Свима фортицама воде добро израђени путови у млогим окукама (серпентинама), због велике висине и стрмности брда на којима су. Путови су и за артилерију удешени на унутрашњој страни овог утврђеног круга.

Ако се Требиње узме као утврђени логор, тада би за његову одбрану требала једна јака дивизија војске.

Због тога, што је Требиње у близини Црногорске границе, што има доста слагалишта и војног материјала, и што је раскрсница путова, има стратегијски значај, па с тога је овако и утврђен.

Посада је у Требињу: бригадни штаб, пешадијски пук, неколико батерија, пионирски батаљон, санитетско и возарско одељење. Требиње је заузела аустро-угарска војска 7 септембра 1878 године.

Требиње је регулисано и чисто; носи тип модерне вароши. Има добру воду за пиће, доведену са стране.

Околна брда гола су и каменита; стране су стрме. У долини има винограда и маслинака; од моста до Требиња долина је лепо обделана и плодна, са доста воћа.

Народ (и мушко и женско) није тако крупног пораста и лепог лика као у Приморју. Људи носе белу сукнену доламу, а жене на глави фес с марамом.

V.

ИЗ ДУБРОВНИКА У КОТОР.

(са 3 слике).

Може се ићи паробродом у скоро свако доба, а до Ерцег-Новога на колима, дивним насипом преко Жупе и Конавља[1].

Лађа пролази најпре поред острова *Локрума*, а затим поред островчића *Бобаре* и *Мркана*, где се виде развалине једне цркве, па се оставља у лево село *Цавтат*, стари *Епидавар* (Ragusa vecchia), чији су одбегли становници испред навале Славена, населили садањи Дубровник, у половини седмога века. У Цавтату се налазе развалине старога града и *Ескулапова пећина*. Има врло лепо пристаниште. Становници су овејани Срби католичке вере.

За 2 часа стиже се на улаз у *Боку-Которску*[2], који бране фортице и батерије: десно *Арза* и *Мамула*, а лево *Остро* и *Главица*, а мисли се још једна подићи. (Види сл. 12 Бока Которска).

Одмах на уласку помаља се иза свију брда горди *Ловћен*, као сури оро̂, који над Боком лебди. Поглед на Боку и Ловћен је тако диван, пано-

[1] Име је дошло од „канала“, које овде изговарају „конаа“, у множини „конали“, отуда „Конавље“. Обала морска много је испрдана и представља канале.

[2] *Бока* је талијанска реч и значи уста. По вароши Котору назван је и цео тај залив „Бока-Которска“.

рама тако чаробна, да јој је у целом свету тешко лепше наћи.

Даље лађа плови између *Суторине* и *Луштице*, где се такође две батерије налазе. Између Суторине и Главице лежи стара жупа *Виталина*.

За непуни час пловидбе од уласка у залив стиже се у варошицу *Ерцег-нови* (Кастелнуово), где живе свесни и одушевљени Срби, и где све носи тип српски, па и натписи на радњама.

Код Новога, изнад вароши, а под брегом Снијежницом, налази се цитадела четвртастог вида, са округлим кулама на угловима, коју су Шпањолци озидали, и зато се зове *Испањола*. Град је озидао *Твртко*, (1382), а обновио *Ерцег Стеван*, па се по њему и прозове *Ерцег-Нови*. Стари град се пружа кроз варош и допире до мора; напуштен је и од части порушен. Место између Испањоле и вароши зове се *Србиња*. Северно од Новога пружала се стара жупа *Драчевица*. Из Новога виде се гола брда: Снијежница, Доброштица и Видов врх. На истоку близу мора је чувени манастир *Савина*[1], а на западу *Топла*, која се, као и Ерцег-нови одликује благом, а постојаном климом, због чега многи стран свет долази овде на зимовник, који тражи помоћи својим слабим плућима.

У Ерцег-новоме и у околини при сусрету људи се здраве као и у Србији: „Помози Бог“ и „Бог ти помогао“. У говору мало туђих речи. Одело је црногорско-ерцеговачко, као и у целој Боци.

---

[1] Савина је подигнута у времену опустошења манастира Тврдоша 1694.

Код манастира Савине сахрањен је гроф Јован Војиновић, потомак *Војина* Думановог војводе. Они су из Ерцегновога и он је био православни, а његова деца су, католици, и ако добри Срби.

У општинском суду има старих акта од пре неколико векова, као и пописа људства из времена поседа француског.

Испред Новога је поглед на Ловћен и Котор прекрасан (сл. 13).

Кад се из Ерцег-новога пође Котору лађом, оставља се у лево *Мелина*, где постоји касарна за један батаљон пешадије; пролази се кроз канал (мореузину) *Кумбар*, па се оставља у лево село *Баошићи*, са рујинама старога замка, по коме се прича, да *„Балшићи"* из овога места своје порекло воде.

Сад се узме северни правац, а источно остаје *Превлака*, развалине чувеног православног манастира и цркве *св. Михајла* и *св. Богородице*, где је св. Сава установио епископску столицу за Зету; али је лукавством и насиљем Мљечића опушћен око половине XV века, када и народ Бокешки силом превођаше у католичку веру. Даље остаје у десно *Тиват (Теодо)* војно пристаниште једног дела убојне флоте аустро-угарске, где се виђаху велике ратне лађе: Ерцхерцог Рудолф, Стефанија и Тегетхоф. Свака од њих има по 2 велика и по неколико мањих топова.

Затим се пролази кроз мореузину *Вериге* (Катене), која је некада гвозденим ланцем затварана, па јој отуда и име остало; ту се на десној обали налазе две батерије.

Пловећи све у северном правцу доспе се у *Рисан*, православно место, остављајући у лево *Мориње*. Северно од Рисња су *Леденице*, а западно *Убли*.

Из Рисна, до *Пераста*[1], плови се на југ, а одатле до спрам *Ораховца* у источном правцу, па се окреће к југу све до *Котора*, остављајући десно *Прчањ*, а лево *Доброту*, где се у породици Домановића чува традиција, да су њихови прадедови били у боју Косовскоме 1389 године.

Од Ерцег-новога до Рисна стиже се за 2 часа, а толико исто треба и одатле до Котора, пристајући у Тиват, Рисан, Пераст и Прчањ. Ако се путује брзом лађом, тада се из Гружа у Котор стиже за 5 часова, али се пристаје само у Тивату.

Котор је на најудаљенијем крају залива, по коме је и назван „Боко-Которски". Котор лежи у подини Ловћена. поред мора, под брдом *Пестин град*. Изнад њега на високим стенама озидан је *стари град* (Кастел), који се у неколико и сада одржава, и има 3 капије. Поред града зацадно протиче *Ријека*. Име је Котору дошло од изгледа, јер је као какав „котар", или „котао".

Због тога, што је Котор кључ за Црну Гору и чувар Боке-Которске, има велики војнички значај и сталну посаду. У Котору се налази: штаб једне пешачке бригаде, 1 линијски и 1 ландверски батаљон са градском артилеријом. Сем тога, у околним фортицама има пешадије и артилерије.

Котор је сада овако утврђен са форовима (види сл. 14):

1. *Горажда*, (460) највеће и најјаче утврђење. Лежи поред насипа Цетињскога, и ставља под ватру не само њега, него и Котор и све поље (Солиотско и Мрчево) до Превлаке.

---

[1] У Перасту налазе се рујине старога града и једна зидана батерија са нешто посаде.

2. *Св. Тројица* на раскрсници путова за: Цетиње, Котор, Грбаљ, Тиват и Врмац. То је превоје између Горажде и Врмца, и одатле се ватром бришу сви ови путови, а нарочито пут за Котор и Цетиње. Има 12 отвора за артилерију.

3. *Врмац*, тако се зове висока стеновита коса између Котора и Тивата. На њој се налазе: један готов фор, други се сада подиже, а ту је и барутни магацин. Овим форовима долази се од Тројице. Сви ови форови, заједно са оним на Горажди, стављају под унакрсну ватру како Котор и пут цетињски, тако и другу страну до Превлаке и Тивата.

Али осим ових фортица у непосредној близини Котора, налазе се још и много других, које су као гвоздени обруч опасале Црну Гору. Од ових као најближе да поменем само ове: *Ораховац*, *Гркавац*, *Црквицу*, где се налази посада од читавог батаљона, и *Голи врх*.

Пут за Цетиње из Котора води испод Мокре плоче у окукама до на св. Тројицу, прави завојице под Горождом, пролази испод Гаревца, па се у многобројним окукама пење уза страну Ловћена и улази у Црну Гору.

У Котору заслужују помена:

Црква св. Трифуна, која је први пут озидана у почетку IX века, а обновљена у XII веку. У њој се налазе и моћи истога свеца, који је проглашен за покровитеља града Котора, као што је св. Марко у Мљецима, а св. Влах у Дубровнику. Црква је католичка.

Црква св. Луке, саграђена у време Немањино (1195). Она је била и остала православна. На прочељу налази се интересантан историски натпис из тога времена.

Црква св. Госпође подигнута на истом месту где је и најстарија црква истог имена постојала.

Из Котора је Душанов протовистијар и саветник Никола Бућа, чији се потомци и сада налазе у Котору и Дубровнику. Душан је походио Котор 1350 год. када је и у Дубровнику био. (Сп. ср. Кр. Ак.)

До 1420 Котор је припадао српској држави, а тада је прешао у Млетачке руке, а од тада је и православље у Боци почело опадати, а католичанство ширити се.

Да напоменем један интересан обичај, који у Котору код православних постоји.

Првог дана Духова (св. Тројице) *гарда* православних Срба врши параду пред црквом св. Луке. Гарда има: војводу, подвојводу, 2 сердара, 2 заставника и око 50 војника. Сви су из редова одличних грађана. Одело им је: Црне чакшире до колена, са црним чарапама и ципелама. Горе јелек и фермен везен. На глави црне свилене капе, а старешине имају калпаке. За појасом силаве везене са срмали пиштољима. Старешине носе сабље, а војници пушке срмом везене из најстаријег времена.

На команду раде пушчане радње, одају почаст владици и при изношењу иконе из цркве св. Богородице. Плотуне пале при возгласима и дочецима. Имају и своје заставе, богато урешене.

Котор има тесне и неправилне улице, које слабо сунце обасјава. Лети може бити велика топлота, а зими хладноћа. Котор се не може похвалити ни лепотом, ни угодним климатом.

Цео Боко-Которски залив опкољен је доста високим стеновитим брдима, која су према Црној Гори и највиша и најстеновитија.

Обала је посута варошицама, селима и појединим великим кућама, које показују некадашње богатство бокешких становника. Док нису парне лађе преотеле мах, Бокељи су били на гласу морнари и трговци. Тада су се и лађе градиле у Боци, од којих и сада трагова има. Тада су Бокељи били и чувени и богати. Али сада су осиромашили; многи иду у Америку да штогод зараде, а многи се тамо и стално насеље. Отуда се на обали залива и виде многе опустеле куће, које су некада биле чувене и радом и обитаоцима. Сада је главни приход Бокеља од лозе и маслине, па и њих не обделавају најбоље. Нека учмалост, неко пропадање огледа се на све стране, да је жалосно видети.

Црна Гора и Бока једно су тело, али пресечено, па с тога обе и пропадају овако усамљене. Државна граница повучена на бечком конгресу и неприродна је и неправична. Кад ли ће доћи време да се једном ова неправда поправи?

VI.

ОПШТИ ПОГЛЕД НА ОКУПАЦИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ.

Већ је скоро 20 година, како је Аустро-Угарска, на основу одлуке Берлинског конгреса, заузела ове две провинције отоманске царевине, у којима живи овејани српски народ.

То је приличан период времена, те се утицај нове управе може јасно да види у свима правцима.

Ми ћемо проговорити коју реч са *војног и економно-културног гледишта.*

1. *Војно гледиште.* — Босна и Херцеговина у војном погледу представљају један велики утврђени логор, у коме, тако рећи, све на опрези живи, а ево доказа:

Да се преко њихове границе пређе, ваља нарочито визирати пасош. Кад се у које место дође, одмах се о свакоме води озбиљан рачун;

Важни путови и места утврђена су и посада је у строгој приправности;

Транспорте спроводе нарочита одељења са пот пуном спремом;

Војна вежбања изводе се строго и ратнички;

Приступ у касарне само са дозволом слободан.

Све носи тип неке опрезе, неке строгости и озбиљности, а то све тврди, да се окупатори још нису одомаћили у овим земљама.

Ово се нарочито огледа у *војним посадама* и *утврђењима*. Ове две категорије послова показују и значај и узрок оваквога држања.

Ако се баци поглед на распоред војске у Босни и Херцеговини видеће се, да је она поглавито груписана према источном фронту, и то:

1. Према *Србији:* Доња Тузла са Зворником и Бијељином у првој линији; а Сарајево у резерви са Рогатицом и Вишеградом у предњој линији.

2. Према *Турској:* Сарајево у резерви, са Гораждом, Фочом, и Калиновићем у предњој линији, а сем тога са одредима у Плевљу и Пријепољу, заједно са турским гарнизонима.

3. Према *Црној Гори*: Мостар са Стоцем, Невесињем и Коњицом у другој линији, а Требиње, Билећ и Автовац у првој линији, осем кула и фортица са посадама у непосредној близини црногорске границе.

Мимо ових места налазе се у унутрашњости Босне само два мала гарнизона: Травник и Бањалука.

Све трупе припадају XV кору војске, које се сваке три године смењују са новим јединицама из Аустро-Угарске. Сада се у Босни и Херцеговини налазе: две дивизије пешадије са разним деташираним батаљонима, свега 37 батаљона, 2 ескадрона, 11 брдских батерија, 5 градских, 2 пионирске чете, 3 возарска ескадрона и 3 санитетска одељења.

Као год распоред трупа тако и *утврђивање* има исти циљ; осигурање од поменутих држава, а поред тога сигурност од *устаника*.

Да се ово постигне, подизате су *куле, фортице* и *утврђене касарне* на важним граничним тачкама и комуникацијама, а стратегијска места

претварана су у *утврђене логоре*, као што су: *Сарајево, Мостар, Требиње.*

Може се рећи, да је подизање кула и фортица поред важних путова и границе наслеђено од Турака, само је још умножено и ојачано. То најбоље показује требињски пут, где се налазе и неке напуштене турске куле, док су друге ојачане и усавршене за бољи отпор.

Подизање утврђених логора новина је Аустроугарске окупације.

По нашем нахођењу са овим утврђивањем отишло је се далеко, нарочито код Требиња. Јер, каква је н. пр. корист од фортице, која је подигнута на врх Леутара, на висини од 1229 м.? Његова је даљина од кличанског фора око $3^1/_2$ километра, а релативна висина од преко 600 м. Колико ту има мртвих простора и места без икакве одбране. Где је ту узајамно помагање форова и какво је дејство артилеријских зрна са такве висине?

Тактика истина тражи да се поседне доминирајућа тачка, али на *бојишту;* Леутар пак не може бити никакво бојиште.

То исто вреди и за многе друге тачке код Требиња и Мостара. Овакве какве су, усамљене, на ужасним висинама, чије нагибе не бране никаква утврђења, и која немају никакве међусобне везе, — немају ни стварне војне вредности. Све ове фортице могу бити посебице одсечене, изолисане, и кад им нестане хране и воде, морају се и без боја предати.

По нашем нахођењу, у овако бреговитом земљишту било би корисније имати *Утврђене положаје* н. пр. код Требиња на Хуму и Кравици, у место подизања толиких фортица, које ужасно коштају, а још уз то гутају и толику посаду, која

постаје тако рећи мртва, јер је неутралисана за *маневарске операције*, где се потреба укаже. Оволике фортице слабе операциску моћ одбранбене војске, која би концетрисана и под једном управом много већи ефект показала, него овако растурена по високим брдима и врховима. Можда се имао на уму више народни устанак него ли противник са редовном војском? Али и у том случају не би помогле ове тако високо подигнуте фортице и батерије.

Њихово подизање коштало је веома много; а путови да се тамо дође, и да се одржавају још толико. Па и опет може се уопште рећи, да је промашен циљ, који се њиховим подизањем желео постићи, бар код велике већине.

Што се тиче подизања утврђеног логора, он би био и потребан и корисан само за *Сарајево;* али га тамо ваља потпуно извести, те да одбрана његова буде стварна, а не половна. Утврђивањем самих планинских врхова ово се не постизава.

Осигурање комуникација и границе са кулама и касарнама само су половне мере; оне могу устанак и инвазију само тренутно омести; али зауставити и уништити не могу. Кордонски систем и растурање снаге не доноси победу, него само њена концентрација и паметна употреба.

Односно *војске*, у окупираним областима може се рећи, да се озбиљно спрема и да добро изгледа.

Војници добијају само у подне кувано јело, и то: у порцији чорбу (супу), а у блеханом чанку кнедле или цушпајз. Хлеб примају на 5 дана, и он је помешан са ражи, и последњих дана неукусан. Изјутра добијају ајнпрес-супу, а у вече ништа, него сами купују за јело, а на то им се даје по 45 новчића на 5 дана, што им је уједно и плата.

На кревету имају напуњену сламњачу са 2 ћебета, јастук и један чаршав, који је обично склопљен под главом, да се не прља.

Војници имају добро држање; правилно поздрављају старешине на улици и чим их има више иду у ногу прописним тактом.

Држање официра је одмерено, а не усиљено, као некада.

На *маршу* корак је оштар, држање људи природно, а строј правилан; равнање и такт прописан.

Сваки други војник носи Линеманов ашовчић, а сем тога, по 4 војника на батаљон имају велики пионирски алат. Сваки шести војник носи малу мањерку за кување јела.

Сваки војник има по две фишеклије за по 20, и острагу испод ранца за 60 метака. Око ранца је шињел увијен, а на ранцу је шољица (и мањерка, само који је носи). Чутурица за воду је од блеха, платном обвијена, да не звечи; она се носи преко рамена обешена, и још прикопчана за појас да не ландара и не смета ходу.

Много се полаже на маршовање и ратну службу. Више обраћају пажњу на спрему за рат, него на дресуру. Ма по каквом времену батаљони марширају са потпуном ратном спремом (муницијом, алат и санитетски материјал на коњима). И по киши и по снегу виђали су се батаљони на маршу и у ратној служби.

Собно гађање врши се преко целе зиме и то са бојном пушком. Ратна гађања врше и са пуковима и смешаним одредима. На гађање полажу много и постигли су ваљане резултате.

Месечно два пута врши се ратна игра и држе се говори у официрској касини.

Нежењени официри дужни су да се хране у пуковској менажи, а жењени бар једанпут месечно да дођу са својом фамилијом и проведу у друштву.

2. *Културно-економско гледиште.* — У овом и народносном погледу имамо рећи следеће:

Путови су изврсни;

Јавна сигурност врло добра;

Примећују се трагови бољег обделавања земље и неговања шуме;

Земља се испитује у сваковрсном погледу (археолошком, геолошком, етнографском и т. д.);

Постоје многе економске установе и заводи: пољопривредне и воћарско-виноградске станице, завод за подизање пернате живине, рударске области, ергела, радионица и ткаоница, и т. д.;

Постоје и разни просветни заводи: велике гимназије, више девојачке школе, трговачке, занатлијске и основне школе;

Остале културне и привредне установе, које смо на својим местима поменули.

Постоје стручни листови и издања: „Гласник земаљског музеја“ за археологију, јестаственицу и етнографију; „Школски вјесник“ за просвету; а „Нада“ илустровани лист за лепу књижевност.

Држане су трке и лов на тице; чињене су изложбе и научне екскурзије, на које су позвати одлични странци из целе Европе.

Постоји европски уређена, парковима и величанственим зградама украшена „Илица“. И т. д. и т. д.

Има, дакле, много новина̂, много звучних, културних и економских установа̂; али колико од њих има стварних користи, у питању је, и нама је немогуће то да одредимо. За то се изискује много дуже бављење и много боље познавање свега, него

што га ми имамо. По свему изгледа, да се више полаже на спољашну, него на унутрашњу вредност, више се троши на љуску, него на језгро.

Али свака слика има и наличје.

Ове сјајне слике засењене су, ако не и помрачене овим радњама:

1. *Аграрно питање* није још решено, и ако је од окупације већ 18 година прошло.

По свој прилици, са расправом овог питања не отеже се, што се неуме да реши, него се то намерно одлаже. Решењем аграрнога питања добио би православни елеменат — кмети, а изгубили мухамеданци — спахије, а то не годи вишој политици.

2. *„Српски“ назив* нетрпи се и свуда се замењује са „земаљски“, или „босански“ и „херцеговачки“. Приметно је, да се развија *сепаратизам* код народа, избегавањем имена „Српскога“, где год се то може, замењујући га обласним (босанским и херцеговачким), или општим (земаљским).

Наслов „српски“ не дозвољава се ни у школи, ни у општини; свуда се брижљиво избегава.

У тој сврси штампају се чак и календари „Бошњак“ и „Херцеговац“.

Удружења и прославе, које носе српски тип, отежавају се.

У опште огледа се тежња, да се српско име и српско осећање што више угуши.

За овај циљ бирају се и погодни чиновници. Интересно је, да је сада у Босни и Херцеговини чиновништво највише регрутовано из Пољака и Хрвата, док је Чеха све мање.

3. Насељавањем немачких *колонија* и подизањем католичких *манастира* тежња је, да се српско-

православни елеменат прогрушa и постепено прелива и отуђује.

Ово се ради систематски, и са одређеним планом.

На жалост, у свима овим пословима најодушевљенији су поборници и трудбеници службени органи хрватске народности.

Ето, то су пеге, које мрљају оне корисне установе и предузећа, која смо напред изложили.

Ко зна, можда је и боље што је тако, јер задовољан народ не би погледао на небо и — на другу коју страну.

* *
*

Али, да знамо како братско срце куца, да видимо његову земљу, кућу и његов живот, треба да путујемо, да се узајамно познамо. Зар је лепша Швајцарска са њеним бреговима и језерима од кршне Херцеговине и дивне Боке, или зар има импозантнијих слика од наше Момине и Сићевачке клисуре?

Али да се то види ваља путовати; треба проћи унакрст најпре своју земљу, па онда и све области у којима наша браћа Срби живе. А оне су тако лепе, народ тако чио бистар и духовит да је милина видети га.

Зато путујмо тамо и упознајимо се; јер шта се боље познаје, то се и више воле.

Један путник.

ПРЕД КОСОВОМ...

Белешчице из доба 1875.—1878. год.[1]

...

I

У граду Гњилану, на Биначкој Морави, ћурчијски еснаф слави Светога Илију.

Тога дана, 1875. године, беше ми дужност, као учитељу, да најстаријем ћурчији Марку честитам славу.

Журах се да не задоцним: јер се сећах Чича-Дене: како лепо прима и бољом ракијом части госте, који му на славу рано дођу; доцнијима би другу ракију износио и хладно би их примао; а већ после подне ко сме нека му пређе праг.

Ступих у собу.

Соба беше застрта лепим врањанским ћилимом, а свуд наоколо поређани јастуци алове боје са Соломоновим словом од беле оптоке и с по једним цветићем у угловима. На рафовима поређани сахани, неколико тањира, неколико филџана са зарфовима и две зелене ћасе.

[1]) V и VII читане су на концерту „*Старосрбијанско вече*“ Светосавске Вечерње Школе у дворници Велике Школе, 5 априла 1894. год.

Гости поседали на ћилим поред јастука, а у горњем углу на шилтету седи Хаџи-Стајко — старац, који је превалио 65-ту, али му је са сваком годином старости расло поштовање међу Србима, уважење међу Турцима и пред влашћу турском. За њега се говори, како је моћан да непријатеља на вешала попне, а пријатеља с вешала да скине. Гоњени се њему обраћају за заштиту, невољни за помоћ. У питањима општинским, црквеним, школским — свачија се реч могла чути, ну Хаџи-Стајкова се готово увек слушала.

Носи свакад чохане чакшире, минтан (џамадан) од ћитајке, ћурче и дугачак ћурак, који би му га скидале само велике петровске врућине; на глави фес с кићанком, повезан увијеном црном марамом, те изгледа као мала танка чалма, а на ногама беле чарапе у плитким кондурама (ципелама).

Назвах Бога и честитах празник.

Сви гости поустајаше на ноге, такоше се својих фесова и климнуше главама, а Хаџи-Стајко само испусти из уста велики ћилибар на повећој муштикли, окованој срмом, и шаком се таче великог чела свог.

Начинише ми место уврх собе. Поседасмо. Поново ме сваки поздрави са „добро јутро“ и руком на прсима питаше ме за здравље.

У очима сваког огледаше се нека радозналост, помешана с радошћу; на челу, на лицу беше засијала нада, засветлела вера.

— Видиш, учитељу, како се потврди моје казивање? — упитаће Јован Митин.

— Богме, и моје — рече Петар Стојановић.

— Како?

— Ето гласови о буни у Херцеговини бивају све јаснији, све поузданији: устаници напредују. Сад баш, мало пред твој долазак, оде Селим Демиров, који је синоћ дошао из Диздареве воденице. Ти знаш, да је тамо читав меџлис арнуатски, и да се оданде новости разносе по целој околини.

— И, вала, поуздане новости. Море, ова арнаутска вера зна и шта је који цар вечерао и како је спавао. И, Бог и душа, све што су до сада казали — погодили су.

— Може бити, — одобрих ја.

У томе се помешаше и два — три гласа и остали притекоше и доказиваху: како је већ осам села попаљено, једна кула порушена, седамнаест бегова поубијано, а од једног табора турске војске нема ни трага ни гласа. Све је то — рекоше — сам Селим признао — признао, сиромах, преко воље своје.

— Верујем, верујем, да ће се многа и многа села и српска и турска попалити, многи градови порушити, небројено кућа уништити, реке ће крвљу и турском и српском потећи, костима ће се јуначким земља покрити, докле херцеговцима, докле босанцима, докле *народу српском* људи не врате... не, не, докле народ српски *не отме* и од људи и од ђавола оно што је његово, на што има право и по божанским и по човечанским законима...

Сви се мало подигоше и капе поскидаше, вичући: „Амин, да Бог да!“

Хаџија, који беше престао пушити, а велики ћилибар наслонио на леви образ, рече само „амин“ — па опет ућута.

— Е, да л' ће нас Бог већ једном обрадовати?... Да ли ће нас Бог избавити из овога пакла? — повикаше Јеврем Анђелић и Златан Цанић.

— Можда је Бог — хвала њему! — наредио да баш *ми* дочекамо оно, што неје било суђено нашим старијим — рећи ће Васа Милин, у који мах очима потражи икону и прекрсти се.

— Па ако хоћеш по праву, и доста смо испаштали за грехове наших старих, који су бесно на коњима улазили у цркву и на мииздраке нафору набадали — рече Јеврем.

— А шта мислиш, учитељу — упитаће Златан —, да ли ће устаници моћи за петнаест дана да освоје Мостар и Сарајево?

— Е па... ко зна?!... Можда ће моћи... ако Бог хоће.

— Ако је тако, онда за месец дана ето ти их на Косову!

— Могу... могу — повикаше готово сви.

— Тако је! — прозбориће Хаџи-Стајко смешећи се, а сви од једном ућуташе, да чују шта ће хаџија рећи. Ви мислите да устаници имају свега, имају доста, имају много више него што има султан: и војске, и џебане, и топова... свега... свега: па се сви Турци, кад су само чули за устанак, уклонили из својих кућа, из својих градова, са својих имања, а само остало толико, колико је потребно за свечани дочек устаника, да се пред њима клањају, као што су се мисирци клањали пред „прекрасним“ Јосифом!... Е, благо вама с вашом памећу!

Него де... де... пијте ту ракију!...

Испише, па опет ућуташе, док ће Јован ћутање прекинути:

— Знам, хаџија, ама ти не рачунаш ту и Србију, и Црну Гору, и Грчку, па можда и Влашку — а то су, Богме, силе! Ако не помажу јавно, оне ће тајно. Србија је и богата. Видиш да сад има и тарапану (ковницу) своју, па сече динаре и може да насече колико хоће. Па има фабрику, у којој се и дању и ноћи, и празником и делником, па чак и о Божићу и Велигдану непрекидно лију топови и праве пушке, — па помисли колико до сад има топова и пушака!... Па знаш какви су Срби јунаци, какви су мустаћанлије, бабаџани! Један Србин доста је на десет Турака!... А погледај турске војнике, како су јадни и жалосни: пропала им колена кроз чакшире, перчин кроз фес, а прсти им се виде из кондура!...

— Пст!... повикаће домаћин Марко, погледав кроз прозор — ето иде један „*мрсан.*“[2])

Марко истрча у двориште, и кад се врати рече: да заптија зове хаџију у конак.

Хаџија оде, а ми стадосмо нагађати: за што ли га позваше.

Или је какав „нов намет на вилајет,“ поводом устанка херцеговачког; или је какво питање о школи и учитељу: одакле је, ко га плаћа, шта предаје; или је опет каква преобучена и забуљена Циганка под именом неке Српкиње, коју су Арнаути отели, па да се у конаку пита: да ли је од своје воље дошла да прими Мухамедову веру, или је на то ко наговорио или силом принудио...

---

²) Тако се каже за Турчина, кад се не ће да помене име „Турчин“.

II

Бејаше то живот необичан, необично мио — живот пун вере у идеале Србинове, пун нада на скоро остварење њихово.

Грозничав живот. Али не у грозници, од које је снага сломљена, тело изможднено, већ грозница, која и у почетку и у трајању своме распаљује одушевљење, те у томе заносу не видимо опасности: ни оне, мимо које смо срећно прошли, ни оне којима смо се несрећно устрмили.

У нашим жељама да чујемо срећне гласове, гласове о слави и победи своје браће — ми, без икаква сумњичења, верујемо у све повољне вести, не разбирајући за извор њихов, не мерећи их мером разума и вероватноће.

И какви се онда гласови несу проносили! и у какве ми гласове несмо веровали, потпуно веровали!...

Једнога дана дођоше к мени у школу, баш кад сам ђаке пустио на одмор: Лаза Стевановић, Јован кујунџија, Петар Томић и још друга двојица.

Опазих на њима, да их је важан посао упутио; видех им на лицу, да ми благу вест носе.

— Ама, знаш шта је, учитељу? — рече Лаза.

— Да чујем, Лазо.

— Сад баш идем из Питиговца с њиве. Седох код „Побијеног Камена“ да попушим једну лулу, кад из града изађе један младић на лепоме великоме вранцу, огрнут црвеним јапунџетом, и ако само по гдекоја кап кише прокапаваше. Коњ иђаше врло лаганим ходом, а младић истина смотрено али ипак непрестано разгледаше околину; час по па стане, окрене се на све стране, заврти главом, па као да што бележаше на длану.

— Не знам.

— Књаз Милан!

Ја се насмејах.

Али Лаза продужи:

— Јест, тако ми Светога Краља, књаз Милан! Млад, пун, леп — очи од њега да не одвојиш. Кад дође до Питиговачке чесме, а у Чича-Дениној ливади она његова деца певају: „*Устај, устај, Србине.*“ Књаз стаде, слуша... слуша, па ободе коња и оде приштевачким путем. Не да иде коњ, већ рекао би све лети.

Лаза доврши своје, а сви чисто ликујући гледаху у мене.

— Ко зна, ко је то био! — рекох ја.

— Ама, књаз... књаз! — повикаше сад и Лаза и Јован.

— Па и требало је књаз да пропутује кришом, да види земљу, коју ће ослободити; да позна све стазе и богазе, кроз које ће с војском проћи — рече Петар.

— Море, па зар је само књаз пропутовао! — поче Сима —. Колико је он и колико својих људи преобучених послао, који су с нама јели, пили, ходали и кушали нас, па све на хартију ставили,

и они сад тамо у Београду боље познају и нас и све наше крајеве, него што их ми познајемо, који смо се овде и родили и одрасли.

— Можда је и онај калуђер Мартирије, који овуда пропутова и два пута слово у цркви држаше, преобучен некакав српски паша, или какав големаш — рече Јован. За њега сам слушао, да по три — четири дана ништа не окуси, а све пешице иде, и тако брзо, да му кораке неможеш ни да сагледаш. Он је толико учен, да може по мору да иде као ми по суву а само да му се табани оквасе.

— Па и Милојевић — рече Лаза —, који овуда прође пре пет година, зар је баш заиста дошао да запише како пева Баба-Гаја, Илија Качар и још не знам који!

Ја сам био с њим у винограду на Поповици и баш сам га гледао како једе грожђе — не као ми, већ узме зрно у уста, посише сок, па кожицу баци. Једе грожђе а непрестано пита: како се зове оно брдо?... како се каже онај поток?... куда води онај пут?... и све тако, па тек климне главом.

У том се врата отворише и уђе Јанко из Кормињапа.

Јанко се бави ужарском радњом и скоро о сваком пазарном дану иде у П., где ужета продаје.

Поздрави се с нама и погледа ме тако, да сам могао разумети питање, на што га ја отворено упитах о моме другу Каменку, и он ми рече: „Здрав је и пратио ти много живот и здравље“. Па отпаса бритву и процепи свој штап, из кога испаде једна хартија, коју ми пружи, говорећи: „Ову ти је писму пратио“.

Отворих писмо и прочитах:

„Драги мој друже,

Бој се бије за слободу Босне и Херцеговине, за слободу измученог народа нашег. Број устаника расте, придолазе им у помоћ браћа из Србије и Црне Горе. Победа за победом уписује се у књигу славних дела народа српскога, којима је у Европи славан, у свету чувен. Устаници су се већ толико примакли Мостару, да се надам, е ћу ти у другом писму моћи јавити радосну вест: да је Мостар слободан!

Код нас је међу Турцима и Арнаутима узрујаност велика, спремање журно, страховање големо — на радост нашу.

Војска се непрестано купи. Четири су табора отишла. Отишао је и доктор Барбољи. Одмах су ступили у борбу и грдно су пострадали, да ни доктор неје главе изнео.

Још нешто... Сетићеш се нашег друга Милутина Бојовића. И он је, заједно са оцем својим, био међу устаницима. Једне ноћи ударе на кулу некога бега, и под кулом погине отац Милутинов. У поновном јуришу, а да Милутин освети оца, с тројицом другара ускочи у кулу, у који мах из ње покуља дим с пламеном, и у тренутку обузе целу кулу и са страховитим треском сруши се кров, под којим нађоше гроб Милутин и другови... Бог да их прости!

Оваквим се драгоценим жртвама откупљује драгоцена слобода!

Надамо се да ћемо се у скоро слободни видети и загрлити!

Срдачно те поздравља

твој друг

Каменко.“

— Каква ли је то писма тако ситно написана? — упита Јован.

— Шта је ново? — упиташе остали.

— Довече ћемо разговарати, кад дођете к мени — одговорих ја — а сад ево деце у школу. С Богом!

— „Са здравље'"!

III

И у школи и у дому имао сам непрестано посетилаца, нарочито у вече.

Чим се чује каква новост, одмах се дође к мени, да ми се јави, и да се потражи моје мишљење: је ли могућна, шта она значи и какве јој могу бити последице!

Од новина добивао сам само *„Зорницу“* — лист америчког јеванђелског друштва у Цариграду на бугарском језику, богословске садржине, с политичним прегледом на последњој страни.

И то је добро дошло. Чита се све и по неколико пута, нарочито како треба седам дана чекати на други број.

„Зорница“ доноси телеграме Хавасове агенције, изводе из *„Дели-Њуса“*, *„Стандарда“* и неких турских листова.

Ну ми смо на чисто: верујемо само у оне вести, што су нам повољне; остале разумемо обрнуто, или им никако не верујемо.

Једног дана ето ми Хаџи-Стајка.

— Знаш ли, учитељу, за што сам ти дошао?

— Молим, хаџија, да чујем.

— Кажу ми деца, да си добио некакав календар, у коме лепо пише о бојевима у Херцеговини; па кад си њима читао, дођох да те замолим, да и мени, старом хаџији, прочиташ.

— Хоћу, хаџија, врло радо.

Узех календар „*Орао*“ за 1876. годину и нађох „*Ускок*“, приповетку Ђуре Јакшића.

Читам спремање капетана Мине и његов полазак у Херцеговину.

Хаџија светлим очима гледа у мене и нетренимице слуша, бојећи се да коју реч не пропусти; своју муштиклу у руци само стеже, а већ заборавио да пуши.

Ну кад дођох на напад устаника на кулу Бега Аларгића: како је спалише, Турке побише, Ружицу ослободише — хаџији грунуше сузе и маши се за мараму за појасом.

— Да ли ћу ја дочекати наше ослобођење? — хаџија сузно упита.

— Хоћеш, хаџија; милостив је Бог.

— Дај Боже! — рече хаџија. Но много је ових некрштених. Сила је турска!... Ето само из ове наше нахије одоше три табора, а синоћ је дошла наредба: да се одмах војска купи и упућује на Нови Пазар.

Од нас Срба тражи се 200 кола с воловима и 200 коња са самарима и осталом опремом. Види се, биће нешто крупно.

Него ти, учитељу, видиш како су Турци осиони; видиш како су Арнаути раздражени, самовољни, пуцају из пушака насред улице, где хоће — па бих те као отац саветовао, да често у чаршију не излазиш; а кад баш хоћеш да изађеш, а ти скини то френско одело и обуци нашинско: чакшире и гуњче — да не падаш у очи.

— Хвала на савету, хаџија... послушаћу.

IV

Беше неко затишје... Гласови о устаницима заћуташе...

22. јуна 1876. године после подне изађем у чаршију. Док у један мах Турци почеше да затварају своје дућане. Наста лупњава ћепенака и вика: *„Срб ђелди!...“*[3]) *„Срб ђаур!....“*

Почеше и Срби своје дућане да затварају.

Диже се ларма...

И Турци и Срби беже својим кућама.

Док стигох у варош — махалу, а оно се разлеже врисак була по турским кућама: *„Вај бизе!... Вај бизе!...“*[4])

Журба Турака по улицама... Трче....

По двориштима турским вика... лупњава... закивају се сандуци... везују ствари — спремају се за бегство.

„Срб ђелди!... Срб ђелди!... Поповица — ја Срб ђелди!... Вај бизе!...“[5])

Овако су буле и Турци викали и запомагали!

Да је на Поповици само једна труба затрубила, и да је не топ, већ само једна прангија испаљена — Турци би у страховитом бегству напустили Гњилане.

---

[3]) Србин дође.

[4]) Јаој нама!

[5]) Србин дође.. Србин дође на Поповицу (брдашце, на коме су гњилански виногради, 10 минута од града)!... Куку нама!...

Као што су гњилански Турци, у своме великом страху од Србије, опазили српску војску на Поповици — таква иста паника, такво исто уображење било је и у Турака у Скопљу, Куманову, Приштини, Вучитрну, Призрену....

Кад су у Призрену управитељу Богословије казали ђаци, да је српска војска дошла на Бождарану (пола часа од Призрена)... управитељ је са свим озбиљно с пуним уверењем рекао: *„Па и време је, јер је данас трећи дан од објаве рата!“*

Каква вера у снагу Кнежевине Србије!... Какво мишљење о војсци њеној!... У каквој је успомени у Турака живела Србија Карађорђева, Милошева и Михаилова!...

Ну после неколико дана Турци почеше долазити к себи...

Војска се поче живо купити. Застава је развијена на вашаришту. Лупњава бубњева пролама ваздух; писак зурли уши да заглуши.

Арнаути чета за четом долазе. Чим се појаве на догледу града, чује се њихови дивља вика... певање, уз грмљаву пушака.

Тако и кроз град пролазе. Пуцају у врата, зидове, плотове....

Срби се шћућурили по унутрашњости својих домова, па се чуде за што да још нема српске војске!...

* * *

Онда сам увидео колику вредност имају капицици. На брзу руку отварали су их и оне куће, које их несу имале. Кроз капицике идемо из куће у кућу, те тако улицом пролазимо а на улицу не излазимо...

Живели смо сви колико нас је, као задругари једне велике задруге. Велики догађаји, општа опа-

сност зближили нас. Нико неје трпео оскудице у животним потребама, јер смо — гле! — постали добри, те смо један другом пријатељски помагали.

Не знамо шта носи дан, шта ли носи ноћ.

Дика Ђорђевић отворио повеће буре своје старе препеченице, и нуди: „Пијте!... Или ћемо се ослободити, или ћемо изгинути. Ако се ослободимо, у слободи ћемо лако стећи и накнадити утрошено; а ако изгинемо, бар да не зажалимо што несмо проживели!...“

Ми смо сви нашли, да је овај разлог Дикин врло мудар. Па да бисмо му дали и јасне знаке нашега одобравања, сложно смо приступили пуноме бурету и остали му верни, докле год нас је оно верношћу својом загревало....

V

Прође прва ватра, прође гроза опасности, и ми почесмо да излазимо из својих кућа, из склоништâ, на своје обичне радове.

Арнаути непрестано долазе: пребројавају се, прозивају, опремају, упућују на границу.

Механе су пуне Арнаута. Они, који имају своје *кумбаре*[6]) и пријатеље, иду њима у госте.

У овој прилици ја сам радо дочекао Мехмеда из села Велекинца. Српска кућа, у којој је Арнаутин, сигурнија је од напада арнаутског или „посетâ" каквих „милих" гостију.

— Ама, шта је ово, Мехмед-ага... шта ће овај Србин? — упитам га ја.

— Е, море хоџа,[7]) к'смет је такав. Што је суђено тој ће бидне... ич му чаре[8]) нема.

— Тако је, Мехмед-ага, али што ће Србин на царској земљи?

— Чујеш, хоџа! Ти си појаја (певао... читао) многе књиге, и, може бити, по нешто и поарно од мене знаш. Ама знаш ли за Бег-Мијајла... Бег-Мијајла... што је бија пред овога Бег-Милана?

— Чуо сам.

---

[6]) Кумбара или кум постаје Србин Арнаутину тиме што му дете први пут ошиша.

[7]) Тако зову учитеља и Турци и Арнаути; само интелегентнији Турци зову га *ефендијом* (господином).

[8]) средства

— Е, да ти кажем. Тој Бег-Мијајло чинија голем рица[9]) на нашега цара и молија га... молија: „Аман царе, ти татко мој! Ти си ми поклонија овуј башчу твоју... Србију... и овуј рају, да ја за њу давам цевап пред тебе. Но те молим: кад ја умрем, бидни мукает за етимче[10]) моје, Бег-Милана; чувај га од душмани и чувај му беглерлак. Цар... како цар... само река' Бег-Мијајлу: „Ич немај гајле (бригу)!“ Кад је цар наместија Бег-Милана на Србију, Бег-Милан доша' у Стамбол, те и он чинија голем рица на цара, да не дигне своју руку од њега и од царску башчу, Србију. Цар и њему обрека', ама само да бидне веран и да чува царску рају.

Но Бег-Милан — како аџамија — неје знаја да избере за паше саглам људи, емен[11]) узеја неки, што ги цар никако не кабули.

Од тија пашалари неки Ристич... Ристич... иша' од краља до краља, те чинија музавирлак:[12]) „Цар је даја на Бег-Милана све од плот до Бакарно Гумно... па ме пратија да ти тај заповест царски кажем — емен — да и ти тој кабулиш.“

Тако од краља до краља... од краља до краља... те замешаја качамак до колена!

— Па ништа, Мехмед-ага, кад цар не дâ, ко му земље може силом отети?

— Јок, вала, никој. Цар само сас један прст да мрдне — сви седам краљеви ће се испретурав овако...

---

[9]) молбу
[10]) малолетник под старатељством.
[11]) већ
[12]) сплетке

Но проклети муртати![13]) На њи' Бег-Милан даја рушвет (мито)... па се они и не бијев сас српску војску, но само по један фишек испалив, па турив пушке на рамена... пуцав и враћав се натраг!.., Муртати су асли ђаури! Да несу они, Србија би била на наш аскер колико један ручак... Емен, чујеш хоџа! Ти си бија у Србију?

— Био сам, Мехмед-ага.

— Ама баш у Србију бија си?

— Баш у Србији.

— Тако ти вере! да те питам право да ми кажеш.

— Хоћу, Мехмед-ага.

— Чуја сам, да је Србија како нека башча... такој арна земља! и како нека китка цвеће... такој убава!

— Јест, Мехмед-ага, лепа је као најлепша башта; мирисна је као китка најмириснијега цвећа.

— А пă! пă! пă! — повика Мехмед.... Па казујев да је много богата. Кад се иде кроз сокак, па се погледа у пенџери, види се пуно злато.

— Пуно има злата... дуката... свега, Мехмед-ага.

— А кâпе!...[14])

И тамо чим који направи милион грош, одма тури бајрак на кућу!... Бабаџан!...

А да ли има много такој бајраци на куће?

— Много, Мехмед-ага.

— Чуја сам, има много убаве коконе[15]) — је л' истина, хоџа?

---

[13]) издајници
[14]) браво!
[15]) госпођице

— Како да не!... Човеку памет да помере!

— Е знаш, што је, хоџа?... Ја ћу само да узнем у Србију једнога доброга хата, само овој моје теће (капу) ће напуним дукати, па ћу да узнем две коконе: једну за мене, другу за тебе... ће ги турим на хата, па хајд' дома... Хоћеш ли, хоџа?

— Баш хоћу, Мехмед-ага...

Ну после десетину дана, мој се Мехмед-ага, не видев ни границе, врати... не џадом, већ кроз шуму, кроз кукурузе... без хата, без злата, без кокона.

VI

— За што ли то српска војска стоји на граници, те не осваја градове и не долази овамо?

— Е, таква је то политика; неје то као што се пре ратовало; сад је нова вештина. За што да иде војска у непријатељску земљу, да се на сваком кораку срета с непријатељем, кад је боље да се на граници туче, па кад непријатељску војску разбије, онда без икакве опасности, без икакве препоне — само да путује напред и осваја.

— Хм!... хм!...

Оваква су се питања и овакви одговори могли слушати...

Међу тим, с границе се враћају неке смењене комордије. Од њих ми неки или сâм дође, да ми исприча шта се ради на „бојном пољу", или га други упуте, да га „узмем на испит", па да после и њима казујем.

Ну никако да добијемо одговора на питање: кад ће већ војска доћи на Косово?...

Станко комордија дошао с Рогозне,[16]) па ми прича: како је видео мртве војнике српске, који су необично крупни, великих бркова као у Краљевића Марка; о бедру свакога виси пуна чутура ракије и по један повећи комад сланине.

---

[16]) Плавнна између Митровице и Новога Пазара.

— Има ли много мртвих војника српских? — упитах га.

— Па... нема... већ овде... онде. Али лешеви турских војника покрили земљу... грдно их много... не може да се прође!

— А виде ли кнеза?

— Како да несам видео!...

Висок, крупан... глава му оволика... (руком начини приличан круг)... бркови дугачки од аршина, а брада до појаса! Јаше некога беснога шарца, баш као да је Краљевића Марка.

— А хоће ли скоро овамо доћи?

— Ова два-три дана... до недеље. Ја похитах да пре њих стигнем.

VII

Телал виче по граду... објављује „мусломанима, ђаурима и Циганима“ радосну вест с бојнога поља: да је турска војска освојила Гургусовац и Зајечар.

Хоџа виче на џамији... захваљује Богу и његовом пророку Мухамеду за победу над ђаурима Србима.

Весели Турци...

Невесели Срби...

Ну вера у јунаштво српско, у ратну срећу српскога оружја још неје малаксала, још не може да уступи место гласовима немилим... неочекиваним.

— Ја не верујем, учитељу, да су Турци могли отети Гургусовац и Зајечар — рече Јован кујунџија — него је тај глас пуштен, да би се наши плашљиви Арнаути окуражили, те да не беже с првога конака.

— Можда ће тако бити — одговорим ја, ну слутећи у истину кобнога гласа.

— Полако... полако! — рече Јеврем — чућете ви песму турску, докле их Србин само заокупи онако својски... пресешће им и Гургусовац и Зајечар!

* * *

У очекивању да се овај глас побије, дочекасмо и опет да чујемо телала: да је Алексинац јуначки освојен, и војска турска победоносно у њ ушла.

— Шта је сад ?... Је ли то могућно ? — питају једни.

Други на то слежу раменима, па само ћуте. Док ће Васа Милин одговорити:

— Знам ја... читао сам у једној историји: како су Французи прошли, кад су се тукли с Московима.

И они су ушли у Москву, ама су скупо и прескупо платили.

Чућете ви шта ће бити с Алексинцем!

Видеће Турци како су грозно преварени... но биће доцкан. И ако који утече — до Ниша се не ће осврнути!

Памтите што вам рекох. Живи били, па видели!

— Је ли, тако, учитељу ? — пита Златан.

— Не знам — одговорим ја.

— Е, не знаш!... Ти свакога ђавола знаш... него тако од нас кријеш.

— Макар шта било... ми ћемо се ипак ослободити! У то верујем ја... томе се надајте и ви!

— Тако... тако!... То нам реци — Златан радосно повиче.

VIII

И један мали догађај, који има само мѣсну важност, не може у Турака проћи неопеван.

Лепотица у једноме месту не може остати љубимица младићскога одушевљења само тога места. Не, њене ће чари песма опевати и пренети их кроз много места... далеко... далеко.

Трагичан какав догађај песма ће очувати. Делију — девојку песма ће прославити.

Па и какав мали љубавни догађај оставиће у песми спомен за дуга времена. Јунаци њени и у старости својој слушаће песму младости својој... слушаће је с уздахом, или са стидом, али у уверењу, да ће она живети и после смрти њихове.

У мало раније доба... у доба, тако да кажем, феудалства турскога, какав млад бег, беспослен и заморен беспосличким живовањем, појахао би свога беснога хата, па би кренуо у други град — да чује и научи какву нову песму, да је донесе у свој конак... у свој харем... да је на првоме „зијафету“ (гозби), који ће давати својим пријатељима, одсвирају његови свирачи, отпевају његове певачице . . .

Па зар је могао остати неопажен овако важан догађај, као што је најновији рат са Србијом?

Не.

Има више песама. Жао ми је што их несам сачувао. Ну ја ћу само одломак једне песме навести, у којој се слави јунаштво српске војске, која је ипак на крају морала подлећи — већему јунаштву турске војске.

Асћер олан ђијер р'ка,
Ајердилар, кардашм, фрка, фрка.

—

Јок ми бизе ћимсе арка?
Јандм, јандм, кардашм, јанајорум бен.

—

Ефте баши бору чалар,
Исљам олан, кардашм, сиља алур.

—

Срптан патлар чифте топлар,
Бизм орди, кардашм, качар топтан.

—

Кање Срблар џан верирлар,
Џан верирлар, кардашм, динмејорлар.

—

Крмзи бајрак азлмиштр,
Гургусовца, кардашм, алнмиштар.

—

Бејаз бајрак азлмиштр,
Алексинца, кардашм, алнмиштар.

У преводу:

Ко је војник, нек се спреми,
С батаљоном, брате, својим крене.

—

Немамо л' чије помоћи?
Горим, брате, хоћу да изгорим,
За Мухамеда радо да погинем.

—

Гле! већ труба наша труби,
На оружје, ко ј' Мухамедовац!

—

Српски топови редом пуцају,
Наша одељења укупно бегају.

—

Славно Срби главе дају —
Главе дају, ал' не уступају.

—

Црвен барјак развијен је —
Гургусовац, брате, освојен је.

—

Бео барјак развијен је —
Алексинац, брате, освојен је.

*

На ову песму Срби су одговорили српском песмом, којој су дали онај исти глас, којим се турска песма певала.

Ево те песме:

Паде облак на Србију,
Показа се, џанум, сјајна звезда —
Сјајна звезда бајраклија,
Те дозивље, џанум, Књаз-Милана:
Устај, књаже, устај главо!
Већ је време, књаже, за гињење.
Ти сабирај твоју војску,
Твоју војску, књаже, све беħаре.

Бећари су аџамије
И у кавгу, књаже, кавгаџије.
А коњице ожењене,
Што на Турке, књаже, јуришају.
Па испрати на границу,
На један топ, књаже, по тројицу.
Подигла се силна војска,
До детета, књаже, на теб' иду.
Ето иде каранизам
И са њиме, књаже, силне паше.
Ето иду анадолци
И са њима, књаже, мисирлије.
Ето иду сви дибранци
И са њима, књаже, сви гиланци.
Њине пушке кременлије,
А твоје су, књаже, кашиклије.
Њино зрно десет драма,
Твоје зрно, књаже, осамнаест.
Дибранци су арамије
А гиланци, књаже, плачкаџије.
Лепу си ги пљачку дао:
Кому руку, књаже, кому ногу.
Кашиклије руке носе,
А топови, књаже, обе ноге!
Друг другару говораше:
Хајде друже, џанум, да бегамо.
Србин пије рујно вино;
Кад с' напије, друже, руменике,
Не чека га табор војска —
Хајде, друже, брже да бегамо.
Хајде, књаже, на Косово,
Те да видиш, књаже, сиротињу,
Да избавиш, књаже, Србе твоје.

IX

Мир је углављен.

Војска се враћа.

Анадолци, у своме повратку, пролазе кроз Гњилане. Дођоше неколико у школу. Поздравише ме поздравом: „Селам алећ!“

Знао сам какво значење тај поздрав у Турака и Арнаута има. Знао сам, како главу губи онај Србин, коме Турчин, сматрајући га за „правоверног,“ назове „Селам алећ“ и овај му прихвати, а после дозна да није „правоверан“. Знао сам, какве неприлике очекују Србина и кад не прихвати „Селам алећ“. И знајући све то — ја претрнух.

Ну како се у брзо пријатно изненадих, кад у анадолцима не нађох ни Арнауте ни Турке — онакве, какве сам ја познавао.

Ступише са мном у раговор. Причаху ми, како је у њиховој домовини много боље, него у европској Турској; како они помажу хришћанима у подизању цркава, а хришћани помажу њихове џамије; како је у њих равноправност пред влашћу и законом, како је у њих лична и имовна безбедност.

— Черкези и Арнаути дивљаци су, а европски Турци рђави људи — рече један —.

Сви ови ратови с њих су и њихових зулума, а с њих ћемо и царство изгубити.

На моје питање о рату и војсци српској, најстарији ми неким свечаним гласом рече:

— Србија има артилерију, какве нема ни Русија ни ма која друга држава. Кад би Турска имала српску артилерију — ми бисмо могли ратовати с целим светом!...

Замолише ме, да ђаци отпевају коју песму, и ђаци певаху — *„Иже херувими“* првога гласа.

Песма им се тако допаде, да су је ђаци морали поновити....

При поласку опет ме поздравише поздравом: „Селам алећ“, и ја им куражно прихватих отпоздравим: „Алећим селам“....

Сутра дан опет дођоше, и замолише ме да се опет пева *„Иже херувими“*.

Али се изненадих, кад један поче нотама да бележи тонове и целу песму забележи, те лепу српску херувику однесе у далеку Азију.

Захвалише ми и срдачно се са мном опростише.

Мени остаде само да премишљам и сравњујем дивље азијате с питомим европљанима!

X

И Турска постаде уставна држава!

На захтевање Цариградске Конференције, да се извесним турским провинцијама даду аутономна права — Митад-паша одговори: да султан даје устав својим држављанима.

И тај се устав обнародова и у косовском вилајету.

И у Гњилану је осветљење у част проглашења уставности.

Какво осветљење?

Дућани су у засебном одељењу града, које се зове *чаршија*. У *чаршији* нема кућа.... Сваки је дућанџија отворио дућан; упалио једну лојаницу фењеру, олепљеном хартијом „пенџерлијом", у место стакла; сео на ћепенак подавијених ногу пода се, и чека кад ће Турци погасити своје фењере, те да и он то могне учинити — чека у страху за своју главу, за свој живот.

Јадни Цигани дувају у зурле, те им набрекле вратне жиле, рекли бисте прснуће; а маљицама измахњују и ударају у бубњеве, рекли бисте проваliће их — јер заптије стоје код њих, па само вичу: „Вур бре Чингене!"...[1])

---

[1]) Удри бре Циганине.

— Ама, шта је ово? — Срби се питају... Тобож ми ћемо пред законом бити равни с Турцима?!... Боже сачувај!... *„Ферман у орман.“*[18])

Па зар ми да̀ идемо у турску војску, да нам се не зна ни среда ни петак, ни Божић ни Велигдан?... И зар ми као турски војници да се бијемо с браћом хришћанима?... Кога и шта имамо да бранимо?... Та ми баш с Турцима имамо да се бијемо, да пречишћавамо косовске рачуне!...

— Ђаур и мусломан не могу бити барабар — веле Турци.... Ђаур да буде турски војник — коран не допушта.... Тешко нашем цару, ако је спао да га ђаури и Цигани бране!... Јок! Наш цар је ђаур!... Или је ђаур — или је полудео!...

У целом косовском вилајету осетила се влада уставности у томе: што је Призрен добио Србина порезника, који је с припасаном сабљом позивао Србе да плаћају порез, и што су Срби ишли на војна вежбања.

Боже, како је то изгледало!... И Срби и Турци у једноме батаљону заједнички врше своје војне дужности, као синови једне државе!

На челу батаљона свагда је био кајмакам гњиланске нахије, као редов....

*

Кајмакам је млад човек. Путовао по Европи. Први пут служи као кајмакам у Гњилану.... Енергичан — каквога гњиланска нахија не памти; правичан — каквога ће српски народ увек желети.

[18]) Закон у гори.

Он је први кајмакам, који је толику пажњу поклањао Србима, да је походио поједине Србе, учитеља, цркву и школу....

У један мах би ми упао у школу на предавања. Замоли ме, де не прекидам рад, и ја наставим у присуству његову.

И кад би дошао какав виши чиновник, валијин изасланик, он би га довео у школу. Мени би у таквим приликама рекао: „Ја нити сâм идем, нити кога водим у турску школу; јер тамо нема шта ни да се чује ни да се види.“

И у цркву би долазио по који пут на вечерње, а у џамију — готово никад.

Мене би често посећивао, а ја сам сматрао за дужност да га по који пут посетим.

У почетку сам се пред њим устезао и, на његова обилазна питања одговарао бих јасно: да несам ни Грк, ни Бугарин, Док ће ми он једном смешећи се рећи:

— Зар мислите, да ја не знам од кога смо царство на Косову отели, да овде живе Срби и да сте и ви Србин!... Ну чувајте се ових глупих Турака и дивљих Арнаута.

То ме је ослободило, те сам према њему могао бити отворенији.

Поменух му најновију неправду: за што устав није штампан и на српском језику, већ само на бугарском, кад у косовском вилајету живе Срби и не разумеју бугарског језика.

Он ми признаде да сам у праву, и обећа ми: да ће са своје стране све чинити, да се према Србима правда врши....

Од њега сам новости сазнавао....

Једнога априлскога дана 1877. године, кад, после школе, дођем кући, кајмакам ме чека сетан... невесео.

После краткога ћутања, саопшти ми новост: да је Русија објавила Турској рат.

Мене тај глас обрадова, али сам се старао да ту радост прикријем.

Кад му рекох: да је Турска толико јака, да ће, као и до сада, одбити Русију — он удари у плач и јецајући рече:

— Од . . . нас . . . нема . . . ништа! . . . Ми смо . . . пропали!...

Тешио сам га како сам могао и умео — али ми је била једнако пред очима неприродна улога, коју сам морао пред њим да играм....

И оваквога кајмакама Турци прозваше ђауром. Тужише га валији, наводећи: како се он дружи са Србима... у цркву иде... свињетину једе — да је прави ђаур!

И би отпуштен....

При поласку дође у школу, да се опрости са мном и ђацима. Заптију је оставио чак на уласку у двориште.

Један му ђак, у име својих другова, захвали на доброти, пажњи и заштити, што је сирота српска школа имала први пут у њему од представника власти.

Кајмакам поче:

„Децо! . . . Ученици!“ . . . . па се заплака и једва промуца: „Не . . . могу . . . . више! . . . Хвала! . . . Хвала! . . . С Богом!“ . . .

На то загрми из дечјих уста: Живео! Живео! Живео!

И кајмакам, гушећи се у сузама, изађе из школе.

XI

Ваља да за то што Руси и Турци далеко од нас, на Дунаву и Балкану, бију бој — ми несмо осећали ратно стање, као у време првога српско-турскога рата. А већ од панике ни помена!

Па и кад Србија поче други рат, код нас се ништа особито неје опажало.

Ну опасност су осећали они Турци, који су могли боље да погледају будућности у очи...

*

И свако дете у Гњилану познаје Суљчу буљугбашу — старешину жандармерије.

Арнаутин; има му око 50 година; мало вишег узраста; добро развијен. Носи обичан црвен фес, повезан црном марамом, а испод феса белу плетену капу (терлеме); на леђима чепкенлију од црна сукна, испод ње џемадан од црвене чохе; црне уске чакшире; силав за појасом и у силаву пар пиштоља сребрњака с главама окренутим на више, а о бедру фишеклије и остале дрангулије... Брије и браду и бркове... Ход му је лаган, поуздан и достојанствен... За њим у пристојном одстојању увек иде по један заптија.

Не пије као многи други, већ би само пред вече свратио у чиј српски дућан и попио би чашу ракије, уз комадић шећера. То му је било све пиће.

Кад би седео, увек би ноге подавијао пода се, као да клечи.

Врло ја мало говорио.

Арнаути су га се страшно бојали, а Срби су га веома поштовали.

Он је био бранич сиротиње, бранич жртава обести арнаутске. Лопови несу могли дуго да опстану — јер ето им Суљче у потеру!

Арнаути су веровали, да Суљчу не бије пушчано зрно...

Једног вечера добијем поруку од Суљче, да дођем у кућу Јована Петровића на састанак.

Одох.

Кад остасмо сâми, рече ми:

— Хоџа! Је ли тврда вера да остане тајна ово што ћемо сад говорити?

— Тврда вера!

— Србин ће доћи — настави Суљча, — и право је да дође. Његово је било, па ће опет његово бити. Бог ће му дати, јер не може више ни он да гледа неправде, што се чине сиротињи. Али сиротиња може још да страда: или да пострада од Арнаута и Черкеза, или од српских башибозука (добровољаца). Ја с мојом кућом, моје заптије и још неколико кућа мусломанске сиротиње не ћемо никуд да идемо. Суђено је тако да буде, и ми се покоравамо судбини. Ну хоћу напред реч од тебе: је ли беса, да ћеш ти нас и ову мусломанску сиротињу бранити од српских башибозука?

— Беса!...

— А ево моје бесе: да ћу ја вас бранити док ми је главе на раменима!...

Тако углависмо — међусобни савез за одбрану!

XII

Извештаји с бојнога поља казују да српска војска напредује, да нам се све више приближује.

Већ провозе рањенике за Скопље...

Ми се спремамо: закопавамо што се може закопати; сакривамо све што се може сакрити. Многи су скривнице припремили још у време првога рата...

По граду се опажа живо кретање. Турци шапућу... шапућу и уздишу... уздишу и крвнички погледају на Србе.

Срби се све више повлаче у своје домове...

Пао је Ниш... пало и Прокупље!...

Нема телала да објави... Турци ћуте, али се ипак чују гласови о победама српске војске, и ми им потпуно и радосно верујемо..

Дуго бављење у кланцу од Грделице до Џепе и Владичина Хана доведе нас у страховање...

Ну 19. јануара 1878. године око пола ноћи пробуди ме мој сусед: „Устани!... Има нешто!... Можда је Врање пало!...“

Сиђемо заједно у двориште, станемо код врата и виримо на улицу.

Турци пролазе с фењерима... виде се и кола са стварима. Фењери учесташе... Турци пролазе све у већем броју — журно а тихо...

Мали тајац...

Ну у један мах почеше се лупати врата на српским кућама. Лупњава све јача и јача... Чује

се и вика: „Отварај врата, или ћеш погинути!... Дај волове!... Дај кола!...“

Чује се одговарање. То је женски глас. Свађа... вика... опет лупњава и по који пуцањ пушке...

Гле, црквена врата обијају! Ударац секирин разлеже се по ноћној тишини...

Опет пуцњава... Види се и ватра... гори кућа у *горњој махали*. Ено гори и друга кућа у *чивлуку*. Врисак женâ и деце, запомагање и на једној и на другој страни.

Страшна ноћ!...

Такву и зору дочекасмо...

Сад већ настаје пљачкање. На једну страну ударају Черкези, на другу Арнаути. Пушка: тан!... а рањени Србин виче: *„Аман, не дајте!...“* На другом крају пушка: тан!... а рањеник запомаже: *„Јаој, помагајте!...“*

Власт напустила град... Турци готово сви побегли... Срби напуштају своје куће, па беже у празне турске куће — куд који може.

Мени и још некима беху најближе циганске куће.

Цигани нас примише.

Сваки час гледам у часовник; за чудо како време споро пролази!

Опет врисак — али сада Циганака и Циганчади: „Беж’, хоџа!... Ето Черкеза!...“

Изађох из циганске куће. Куда ћу?... Упутим се својој кући. Станем код капиџика. Погледам — врата сва широм отворена... Један се Черкез огрнуо упљачканим ћилимчетом, а други носи моје ћемане и проба да свира.

Одоше...

Ето других да пљачкају што је остало иза првих...

Протрчах кроз двориште. Изађох на улицу. Нађох се на раскрсници... Куда ћу?... Десно и лево иду Арнаути и Черкези... иду и пуцају из пушака... Напред... па како Бог да!... Утрчах у мало сокаче, које води у турску махалу... док преда мном Суљчиног заптије. Обрадовах му се као спаситељу.

— Где си, хоџа? Ја тебе тражим. Не бој се!

За тим одмах отвори један капиџик и, тако рећи, гурну ме у једну турску кућу, па за мном затвори капиџик.

Нађох тамо још Срба. Све је бледо... престрављено. Жене босе... деца гола.

Гледамо се немо. Сваки осећа терет страшне неизвесности, те хтео би да зна али не сме да изусти питање: шта ће од нас бити?...

Прошло је и подне — докле пљачкање не довршише Арнаути, који су, разбијени на Врању, пролазили кроз Гњилане...

Суљча је, са својим заптијама, групу по групу Срба спроводио у турске куће, близу његове куће, које су велике и ограђене високим зидовима... Дође ред и на нас.

Ми идемо средином улице. Прате нас четири заптије с једне и четири заптије с друге стране. Суљча је у средини.

Кад Арнаути наиђоше на нас, запеше пушке и управише к нама. Заптије им такође одговорише запетим пушкама... За тренутак да буде погибија... У том Суљча викну: „*Праи*!...“[19]) и засија његов

---

[19]) Натраг.

сребрњак... Међу Арнаутима чу се шапат: „Суљча!...“ и тргоше своје пушке...

Још кроз два „митарства“ тако смо срећно прошли, захваљујући Суљчи и његову имену.

Суљча нас одведе у своју кућу.

У харему су смештени женскадија и деца, а ми мушкарци остасмо да бирамо места пред амбаром и у племњи (отлукани)...

Сутра дан, 21. јануара, зовну ме Суљча на договор.

Отворисмо магацин... наоружасмо се... постависмо српску стражу око града и по граду. Управа градска и у војничком и у политичком погледу у рукама је самих „грађана“, а управник је „грађанин“ Суљча. Идеална самоуправа!...

Пишем команданту српске војске и известим га: да је турска власт напустила град, да војске нема, и за то одмах да пошље једно одељење и за узме град без икаква отпора.

Одговара ми потпоручник (у колико се сећам) Алекса Радојичић: да је он с војском у селу Доморовцу; дошао би, али нема наређења од врховне команде.

22. јануара изјутра спазисмо, да се одбегли Арнаути и Черкези вратили и приближили граду на 4—5 километара; спремају се да ударе на нас.

Јавим то одмах команданту и замолим, да нам се пошље помоћ што пре. Још додам: како за наше спасење, за наше животе дугујемо Суљчи и његовим заптијама; како ће се они и још неколико Турака предати; па замолим, да Суљчи не одузима оружје.

Одговара ми капетан Михаило Барјактаровић: да ће доћи, и да ће, у знак захвалности, не само

Суљчи, него и свима његовим заптијама допустити да носе оружје.

Како сам се радовао, кад сам тим гласом могао да обрадујем Суљчу!...

23. јануара у подне већ се српска војска приближила Гњилану.

Изађосмо у сретање. Напред иде Суљча са заптијама, за тим прота са свештеницима, Хаџи-Стајко, Турци, који су остали да се предаду, и други Срби.

Опазих да је Суљча својим пиштољима окренуо главе на ниже — на мир. Ну поносан са свога гласа и јунаштва, који целога свог века неје знао за мир, на моје питање, не рече ми, да је пиштоље спремио тако за то што хоће мир, већ ми одговори: „И мој је цар оборио главу, па и ја носим пиштоље оборене...“

Већ се приближисмо...

Ах, велик је то дан!... величанствен је тренутак!... благословен је... јер га тек векови доносе!...

Коњица је српска пред нама... лагано иде... а ми јој се журимо на сусрет.

У један мах Хаџи-Стајко ме ухвати за руку и стеже, па, у необичној радости, која кроз сузе говори, чисто не верујући својим очима, не знајући је ли ово јава или сан, који се од Косова снива, упита ме:

— Је ли ово истина?

— Истина је, хаџија. Ово је српска војска!... Ми смо слободни!...

Старац се сав наслони на мене, да у мал' не падох, те викнух за снег... расхладисмо чело хаџијино, а он отвори очи и прошапута речи Симеуна

Богопримца: „Сад ми, Господе, прими душу — радо ћу умрети, јер моје очи видеше спасење!“

Гњиланци притрчаше коњаницима, па их грле... љубе... љубе у лице, рамена, руке, колена, ноге... коња — како који стигне — љубе и плачу.

И војници бришу сузе...

Тишина...

Да, необична радост не може да се искаже обичним усклицима. Највећа је и најсвечанија — тишина!

Ја се једва прибрах, те поздравих војску. Руком пружих на *Косово*, да је близу... нека похита, да мученицима... потомцима косовских јунака слободу донесе! Заврших са: *Живео кнез ослободилац!...*

Војска громко прихвати: Живео!... а необична осећања и ослободилаца и ослобођених спојише се у урнебесна клицања: Живео!... Живео!... Живео!...

Зар. Р. Поповић

КА ИСТОРИЈИ ГРАДА ВРАЊА И ЊЕГОВЕ ОКОЛИНЕ [1])

Нема сумње да је околина града Врања, још од најстаријих времена, скретала на се пажњу свих племена, која су моравском долином, преко Балканскога полуострва, било са истока на запад или обратно, врвела. То се довољно потврђује и самим географским положајем Врања и његове околине, а и по останцима старина из тих и доцнијих времена, који се у врањској околини, још и данас, у изобиљу (нарочито путови који су сва четири дела Балканскога полуострва везивали) налазе. Осем тога имамо и аутентичних факата историјских, из којих видимо, да је Врање са својом околином, још од XI в. на овамо, у животу српскога народа, српске државе, било врло важна и значајна топографска тачка [2]).

---

[1]) Границе врањскога округа, по административној подели, промењене су, само од ослобођења на овамо, од 1878. године, три пута. Ја ћу под *околином врањском*, у овоме чланку, подразумевати, у главноме, *природну околину Врања*.

[2]) Топографску важност врањске околине опширно је представио још *Ami Boué*, („Recuil d' itinéraires dans la Turquie d' Europe I. 344—347) и за њим *Hahn*: (Reise von Belgrad nach Salonik 86—87) и *Ст. Новаковић:* („Ново брдо и врањ. Поморавље“). Али је Ст. Новаковић, у своме иначе одличном схватању и оцењивању чинилаца и из историје Врања, учинио изузетак у погледу оцењивања живота и културе Врања и околине му у своме чланку: *„С Мораве на Вардар“* („Годишњица“ XIII.), за то ћу се, у једној од следећих тачака, опширније дотаћи овога питањ.

Са тога великога значаја, врањска је околина привлачила пажњу и многих учених путника у средњем веку, од којих су нам, у различитим дневницима, истина ситне, али опет и корисне белешке о њој остале. Од ових ћу путника споменути овде само *Курипешића* и *Брауна*, а и у оном ће се, истина непотпуном и незгодном изводу путописâ ове врсте, у које је ушао и Петанчићев Путопис („Путовање по Балканском полуотоку[3]“) од *П. Матковића*, наћи још бележака о врањ. околини. Значај Врања и околине његове, скренуо је на се пажњу и савремених наших научника. — Радови *М. Ракића* („Из Нове Србије“ VIII Врање — „Отаџбина“ св. 17), *М. Ђ. Милићевића* („Краљевина Србија Ђ. Нови Крајеви,“ врањски округ) и других, ограничени су на скупљању грађе и описивању, али је међу њима одлично и прво место заузео *Ст. Новаковић*, који је у својим критичким радовима („Земљиште радње Немањине, историјско-географска студија“ — „Годишњица“ Чупића I и „Ново Брдо и врањ. Поморавље“ — „Годишњица“ III), нека места и из историје врањске околине објаснио.

— — — — — — — — — — — — — —

Ја сам останке старина у врањ. округу, колико их је још иза пера поменутих скупљача грађе остало, описао, и они ће, надâм се, у „Браству“ VIII, као грађа за историју и историјску географију, света угледати. А овим ћу редовима, овде, покушати, да, према данашњему стању историјске литературе и науке, нека мишљења, која су Ст. Новаковић и остали поставили, новим фактима и разлозима поткрепим, нека да исправим и нека да из основа нова поставим.

[3]) Rad Jugoslovenske Akademije.

У излагању свега овога не ћу прелазити сву историју Врања и околине му, већ ћу, узевши за основицу последњи Новаковићев рад („Ново Брдо и врањско Поморавље“), прећи редом важне моменте, и при којима се има измене или допуне учинити, учинићу. Уз то ћу још и нову, још непознату грађу за историју Врања и његове околине, мање више, критички изложити. И у томе излагању ићи ћу оним редом, како се још и данас у Врању прича, и доћи ћу до знамените и за балканске Словене врло значајне *Кримске војне*. Потада је и у турском царству настало ново доба. И у томе добу, све до ослобођења Врања (19 Јан. 1878.), Врањанци су, заједно са осталим Србима под Турцима, трошили своју снагу и живот свој, највише у борби противу две незајазиве пропаганде, противу *јелинизма* и *бугаризма*. Ја имам из тога доба из првих руку података и материјала из свега, сада, „Ново-ослобођенога“ краја, и из осталих наших предела још и сада под Турцима, те ће то све, у нарочитом раду, на широј и критичкој основи, скоро света угледати.

Тамо ће бити и о Врању више.

*

Ради бољега прегледа мисли̂, које ћу овде изложити, чланак сам овај поделио у неколико тачака.

I

Име Врања и Вране[1])

Данас имамо и у књижевности и у народу за једно и исто место у Краљевини Србији, за једно значење, два имена: *Врања* и *Вране*.

У старим границама Краљевине Србије чује се име Врања, у новим границама и у осталим пределима нашим на југу, чује се име *Вране*.

У Бугара се и пише и чује[2]): *Вранѣ;* у Грка: *Βράννα*, сада *Βράνια*, а у Турака: *Врајна*, *Виранја*[3]) *Врајно*, и тако даље.

То је погрешно схватање значења: *Врања* и *Вране*. Та је погрешка дошла у књижевност са стране, а у народ наш у старим границама из околности, по којој наш народ у јужним пределима за многе именице нема генитива (Вране, из Вране, у Вране, од Вране, сье Вране, и тако даље), по оном истом закону наше формологије, по коме се данас у нашој администрацији, па и у књижевности

---

[1]) Ради тачније разлике између *Врања* и *Вране* (обе у nom.), овом ћу приликом обе именице у овој тачци акцентирати.

[2]) Тиче се највише пре ослобођења Бугарске. Потада се и у Бугара јавља м. *Вране* — *Враня*.

[3]) *Hahn* „Reise von Belgrad nach Salonik" 82 — „Die Türcken dehnen den Namen Wranja in Wiranja."

Ami Boué: „Recueil d' intineraires..." стр. 344 пише Vranja, али је погрешно забележено, да га Срби зову *Vivarina*. Такво се име ни у Турака није чуло.

мењају, на пр.: Рајистовце, Нерадовце, Рибинце, Ратаје и др.

Име *Вра̀ње,* као име данашњега града Врања правилно је са свим, међу тим, покрај имена *Вра̀ње,* било је у старој српској држави и имена *Вра̏ња,* од кога је се, управо, и развило потоње име *Вра̀ње*; али се и пак у нашим писаним споменицима довољно илуструје, да је име *Вра̏ња* значило жупу, а име *Вра̀ње,* место у тој жупи.

Е. Голубински[4]*,) Ђ. Даничић*[5]*), Ст. Новаковић*[6]*)* и др. држали су, доиста, да је се под *Вра̏њом* разумевала жупа, предео (волости), али се и пак, за то, ни у њих не види разлика између *Вра̏ња* и *Вра̀ње.* Сви су они, и жупу и град, у погледу имена, иденфиковали.

Тако исто и они, који су од пре неколико година на овамо почели напуштати име *Вра̏ња,* те говорити и писати *Вра̀ње*, ни они ни чим не показују да праве разлику између *Вра̀ња* и *Вра̀ње,* већ то чине само с тога, што народ наш у јужним пределима и говори и пише *Вра̀ње*[7]) а не *Вра̏ња.*

Разлику ову, коју сам уочио, потврдићу са неколико аутентичних белажака из наших писаних споменика и народним предањима, која могу да

---

[4]) „Краткій очеркъ православныхъ церквей...“ 643.

[5]) Рјечник из књижев. старина српских (код речи Врања)

[6]) „Годишњица“ Н. Чупића књ. I и III. (272.).

[7]) *М. Ђ. Милићевић* („Годишњица“ IV) је прекршио правило, по коме се чувају народна топографска имена. Најмање га, пак, у овом случају може правдати његова добра жеља, да се у Русији нема рђавога мишљења о „*новодобивеној Врањи*“, јер на рускôм језику: *лаж, пусте речи*, ... значе *враньѐ*, а не *Вра̀ње* (види: Словаръ Импер. Академій Наукъ, Том I, 171). У толико је још мање то учинити могао, кад је и сâм нашао, сем имена града *Вра̀ње* и имена двају села — *До̀њо-Врање* (не Дôњо Вра̑ње) и *Себѐ — Врање* (не Себе — Вра̑ње) — „*Годишњица*“ Н. Чупића књ. IV, стр. 292.

издрже историјску критику, али ћу се, најпре, ради оријентације, са неколико речи дотаћи имена Вра̑ња, пре но што је жупа *Вра̑ња* у XII в. и присаједињена старој српској држави.

*

Да ли је и име *Вра̑ња*, као и имена многих места у нашим земљама, још од Трако-Илира,[8] или је творевина Грка, или Словена, не може се тачно знати. Да су *Хан* („Reise von Belgrad nach Salonik“), *Драгашевић* („Археологијско — географијска истраживања“ — Гласник уч. Друшт. књ. 45) и др.[9]), успели да докажу (што није могуће), да данашњега Врања у времену римском није било, могло би се узети да је име *Врања* словенскога или барем грчкога порекла. Јер корена *вр* и основе *врањ*, *вран* .... има у сва три поменута народа — и у Римљана и у Грка[10]) (Византинаца) и у Словена. Узалуд нам данас имена многих градова на Балканском полуострву као словенска звуче, док су латинскога или грчкога порекла (Sardika = Средац, Naissus = Ниш, Ulpiana = Лиљан, Varana = Laverana = Vrana = Врањина[11]), *το χλεβένα* = Ливно, и тако даље). Даље, Грци су још у I в. после Христа имали име, слично потоњем византинском имену *η βρανέα*, име ***Βρύανιον***[12]), а у XI в. Византинци зваху жупу *Вра̑њу* — *ἡ* ***Βρανέα*** — („... *καὶ αχρι*

---

[8]) *Tomaschek* „Die alten Traker“ II, 52, 53.

[9]) *Алекса Јовановић* („Коло“ Живаљевића год I бр. 12.) римски град *Änausarum* поставља на место дан. села *Трновца*. И то је погрешно мишљење.

[10]) *Du Cange*: „Glossarum ad scriptores medioce u. infime graecitatis“.... 224—226.

[11]) *Theiner:* „Vetera monumenta Slavorum meridionalium...“ I.

[12]) *Pauli* „Real-enciclop. t. I p. 1183.

Βρανέας φθάσας καὶ διώσας ἅπαντα....“)[13])
Осем свега тога у Византинаца је било и име *Βρανός* и *Βρανᾶς* врло заступљено[14])

Ово су још само предпоставке, али факат је историјски, да је барем у почетку консолидовања српске државе, у XI в. било имена *Врања*, међу тим таквога доказа за име *Врање*, барем до владе *Стевана Дечанскога* немамо. Тада се први пут јавља, колико је за сада познато, и име Врање, име места у жупи.[15]

У историји наше топографије налазимо доста примера, да је се од имена жупе развило име места, које се је у тој жупи, поступно, као центар жупе развило и над жупом се истакло, узевши, често, и име своје жупе, често и без и какве промене. На пр. дан. наш град у Херцеговини, *Требиње*, за средњега века није ни постојао. Онда је било само жупе Требиња (Landschaft) без центра у данашњем смислу. Данас се, на против, под именом Требиња разуме само град, а жупа се зове *требињска* нахија, околина, по граду Требињу. Тако се је исто од жупе *ἡ χλεβιάνα* развио град *τὸ χλεβένα*, дан. наше *Ливно*; а у српском се језику и жупа и град у њој зваху и зову *Ливно* (Хликно).[16]) Таквим је начином од жупе *Липљана* постао дан. *Липљан*; од жупе *Уба*, постао *Уб*[17]) и тако даље, као што је од жупе *Врања* постало дан. Врање, некадање се-

[13]) *Ana Comnena* (Edit. Bvn.) Vol. I. 439.;

Види о томе опширно у *Рачкога* „Borba južnich Slovena za državnu neodvisnost...“ Rad XXXI, 123, 124.

[14]) *Šafařik* „Geschichte der Südslaw. Literatur III, 147.
Јиречек „Исторія Болгар 298. 302, 323.

[15]) *Глигорович* „Путешествіе ... 42.

[16]) Mon. Serb. 247—250.

диште[18]) ћесара Угљеше, господара трију жупа — *„Враню, Иногоштоу и Прѣшево“*.

Противно овоме имамо доказа, да су неке жупе изгубиле своје име и примиле на се име свога града, центра, који је се у њој развио доцније него што је жупа била позната и истакнута. На пр. жупа *Дубочица* зове се данас Лесковачком, жупа *Жеглигово*, кумановском — околином и тако даље. Као што има и примера, да је име жупе, и не задржавши се на своме граду, пропало (Браничево), и примера, да је име жупе, и поред новога имена за свој град, и даље остало Морава и Гилане Тикveш и Кавадарце, Рудник и Чачак и тако даље).

Ради бољега прегледа ове поступности истицања имена *Врање* над *Врања*, исписаћу овде неколико цитата из наших и страних извора, који ће нам, у исто време послужити и за друга питања у овоме чланку, и из којих ће се видети, да је име жупе *Врања* полако прелазило у придев *врањски-а* (окр. или нахија).

а) Стефан Првовенчани прича[19]) како је Немања освојио од Византинаца неке области и вели: *„.... приложи же кь зем'ли отьчьствиіа своіего ѡбласть нишьвскоую до коньца Лыпліань же и Моравоу и глаголемыи Врани“*.

б) У даровној повељи *Краља Милутина*, којом је поклонио многа села својој цркви Грачаници, читамо[20]): *„.... и по Липліаню и по Моравѣ и по Топольници и по Вранию....“*

---

[17]) Fejer „Codex diplomaticus Hungariæ....“ tom X vol VI. 809.

[18]) У III тачци ћу изнети доказа, по којима се може тврдити, да је центар жупе *Врање* било дан. *Врање*. Тамо ћу изнети и противних доказа и народна предања по којима су *Крива Веја Сурдулица*, *Билача*, и тако даље, била већа места од *Врања*.

[19]) *Šafarik*, Památky 8, 102.

в) Цар Стефан Душан даје[20]) ман. Хиландару многа добра, међу којима и: *„... црьковь светы николе оу Враны сь сели и сь правинами...“*

г) Цар Стефан Душан даје[21]) својој задужбини, цркви Св. Арханђела Михаила и Гаврила у Призрену многа имања и цркве. Тамо читамо: *„... и приложи царство ми цркöь Прѣображениіе оу Врани више Хотуліа ...“* [22]).

д) Константин философ причајући [23]) о кесару Угљеши, који је за владе Деспота Стефана управљао Иногоштем, Врањом и Прешевом, међу осталом вели: *„... таже и по малѣ и самь прибѣгь подь крилѣ деспотоу Стефаноу и землю своюю отьчьскоую Враню и Иногоштоу и Прѣшево прѣіеть и оудрьжа....“*

ђ) Исти Константин[24]), причајући о нападима Султана Мусе 1412. године на Ново Брдо, вели: *„... и вь незапоу идеть оть Софіе проходе иланиноу глаголіемоую Чемерьникь, нигдѣ же падалишта сьтворь до Враниіа, идѣже кіесарь прѣбываниіе имѣаше, іегоже вь малѣ не іеть, поплѣни Churанию обрѣтьших се“.*

20) Monum. Serb. 565.

21) *Šafarik*, Památky, 102.

22) Гласник Уч. Друшт. XV, 303.

23) Све имање обеју *Отуља* (и Горње и Доње) припадало је, за Турака фамилији *Махмут-спахића* (О овоме ћу имању говорити на другом месту — о свему вакувском имању у „Ново-ослобођеном крају). Између Горње и доње Отуље је село Преображење. Садања црква Преображењска (храм преображење) подигнута је из развалина, место старе. 1846. год. Пред црквом је стари источник са оваквим, новим, натписом: „Шбнови сѧ сеи источникъ иждивеніемъ Ѡны Поклоницы съ синомь ѥѧ Михаиломъ Поклоникомъ Погачаромъ вь лѣто ҂аѿне. іѹла. а.

24) Гласник уч. Друштва XLII, 282.

е) У даровној повељи[25]) истога овога кесара Угљеше, којом поклања имање ман. Хиландару, читамо: *„... ликыіе лаври Хиландара, дахъ и приложихъ ... цръквоу светаго Николоу оу Вранию, тако и селомъ Вранемъ ...“* [26]).

ж) У поменицима нашим XV—XVII в. налазимо на више места спомена о Вр̀ању. Ту је Вр̀ање у два рода забележено, али се јаче истиче средњи род — *Вр̀ање.* Налазимо и *Врань* али је то писарска погрешка. Иначе је *Врані̇а, Вранiе* (II. 27), *Вранiе* (II. 29 и у Споменику Срп. Краљ. Академије III, 183); *Вранiа*[27]) (Кр. 81, 119).

з) *Курипешић* [28]) путујући од Приштине преко Мораве (гиљанска нахија) на Врање и Власину, пут Цариграда, бележи о Врању ово: *„Am Erichtag den siebenundzweintzigsten Septembris von Katum aus* Vraine *zu, das dann ein Schloss und Statt ist auf der lingken hand ligent, über ein Wasser Moraua kommen under ein gross geburg, auf der rechten hand ligent, im ein dorff Surdulitza, da beliben ...“* [29]).

и) *Браун*[30]) енглески путник XVII в. путујући из Лесковца преко данашње Пољанице, пише о

[25]) На истом месту

[26]) Српска Краљевска Академија. Споменик III, 33.

[27]) Овако је (*Вране*) написано име *Вр̀ање* и у даровној повељи Ст. Дечанског (*Глигоровичъ*. Путешествiе . . . 42).

[28]) Гласник Уч. Друшт. XLII, 128, 129. Име Вр̀ање, често је овде побркано са Врањином у Херцеговини.

[29]) Jtinerarium. Wegrayss kü. mag. potschafft gen Constantinopel zu dem türkischen Kayser Soleyman, Anno XXX—MDXXXI.

[30]) Пут је овај, којим је Курипешић из Приштине на Врање дошао, старији од Курипешова доба и с обзиром на његове остатке (помест. куле (мотриље) источници и г. д.) старији је и од Средњега века (види: *Јиречка.* „Handelstrasse . . . 68; *Ami Boue-a* — „Recueil d' itinéraires . . . 346 и др.) Овај је пут радио све до пре 20—30 година а и дан дањи ће може њиме ићи. За то што није тачно описан, описаћу овде његов главни правац. — Из *Приштине*

Врању ово: „... *Wir gingen abvarts und hinunter auf einen engen felsichten Weg, langs dem westen Schloss Colombots oder Golombtz her und kamen nach Wrania, welches unten am Boden oder Fuss des Berges liget. Dieses ist ein wester Pass, über welchen das Schloss commandirt und über diese Passagé hinsichet*“ [31]).

j) Јеротије Рачанин [32]), путујући у Јерусалим 1794. године, бележи о Врању ово: „... „*и тако доидосмо на 10. конак под манастир Решитски на измак Вранске клисуре . . . . а отталѣ устасмо рано и доидосмо у Враню на 11 конак, и из Враньe доидосмо на 12 конак у Кощуне недомакъ 40 цркві* [33]). . . .“

удара на *Липљан* па на села: *Добротин, Словиње* (улаз у Косово), *Жеговце, Понеш*; одатле удара или на *Беривојце* или на *Куретиште*, одатле на *Горње Кувце*, на *Прилепницу* па или на *Ропотово* или на *Доморовце*, па на *Топоницу* (некада центар у жупи *Тополници*), кроз село *Одановце*, поред села *Берривојце* (остављајући га десно) на *Уши* на *Карпини* планини, низ Карпину у *Вртогош* Горњи (данас у пчињ. ср. окр. врањскога), на село *Катун*, на *Дубницу*, одатле преко села *Стропскога* на *Нероднвце*, на *Рибинце*, на *Топлачки брод*, мимо *Кумаревске* чуке на данашњи насип за Сурдулицу, и насипом у Сурдулицу.

Други, даљи правац је ударао од *Приштине* на *Јањев*, на Ново Брдо, на. Беривојце и ишао даље напред означеним правцем.

Трећи правац, који је за мало од првога скретао, ударао је од Ропотова на Кончуљ и силазио у врањ. Поморавље преко *Трновца* и *Бујановца*.

Од *Катуна* је се пут двојио и за *Врање* и за *Лесковац*. — За Врање је ударао преко дан. *Гложђа* и преко *Дубоке долине*, а за *Лесковац* је ударао (од Катуна) испод села *Дубнице*, испод *Собине*, па уз *Голиџ* на *Крстиловац*, држећи се десне његове косе (гледајући из Врања) истим оним путем, који се и дан дањи, чак из Врања, види; за тим поред *Ајдучке чесме* на *Стамбол капију*, према *Марковом калету*, па онда преко реке на Девотинске ливаде и преко *Пољанице у Лесковац*. (И на овоме путу има остатака старина, но о том на другом месту).

[31]) Eduard Brown) Mitglieds der königl. englih. medicinischen Gesselschaft in London . . . Nürnberg 1750. p. 125

[32]) О овоме Голупцу (Colomotz) биће више у II тачци.

[33]) Гласник Уч. Друшт. XXXI, 197.

к) На познатом Пчињском рукопису[35]) на л.л. 2—8 стоји запис из године ҂а. ж к є. (1725.) мца Їула .к. дне: *„Сиіа книга номоканона... вазе ю на прочитание себе азъ смирѣнїй митрополитъ Скопію и Врани“*
и тако даље, и тако даље.

*

Из до сада наведенога види се јасно, да је име *Врања* било име жупе, а да је име *Врање*, било име града у жупи; види се, даље, да је име жупе *Врања* почело пред именом *врањска*, *врањанска* (околина), и доцније пред именом *врањски* (округ) и *врањско*, почело ишчезавати. Овако је то по белешкама које у споменицима налазимо, а може бити

[34]) Највише је овај чланак дао повода *Јов. Драгашевићу*, да у своме, и иначе некритичком чланку: *„Археолошко-географска истраживања* (Гласник Уч. Друшт. XLV), стр. 109- 111 тражи *Коштуне* место дан. *Билаче*, мислећи да је и Јеротије Рачанин путовао *Моравицом*, покрај *Билаче*, куда пролази од *Митат-пашино* доба, главни пут за *Скопље* и *Велес*. Да је Драгашевић боље загледао, макар у аустријску генералштабну карту, нашао би, у правцу ка *Козјаку*. ка Пчињи (од Врања), баш до села Св. Петке и село *Куштицу*. — Јеротије Рачанин је путовао долином *Пчиње*, преко *Криве Реке*, преко *Овчега поља* (село *Горобинце*) на *Велес* и даље на југ. Овај је пут, који ћу на другом месту, по путопису једнога *Хаџије* овога века, опширно описати, све до пре *30* година водио и наше трговце, који су хтели изићи краћим путем на *Велес* или *Штип* и у даље наше пределе на југу (види *Ами Буе-а* „Recueil . . . ; Споменик Српске Краљ. Акад. XVIII; „Годишњица“ књ. XIV, 353).

У исту је погрешку пао и *Ст. Новаковић* („С Мораве на Вардар“ 17 — из „Годишњице“ XIII). Пут којим је ишао Јеротије Рачанин за Велес (и онај којим је ишао Патријарх Арсеније Чарнојевић), ударао је на села *Старо и Младо Нагоричино*. Ту су ханови радили до пре 30 година, а и данас још постоје. О томе на другом месту.

Исто је тако и *Љуб. Ковачевић* (Предавања на Великој Школи — 1894) погрешно одређивао *Коштуне* место дан. *Качана*. а *„40 цркви“* место Сарандапора (мислим на ман. Св. Јаћима).

[35]) *Т. Флоринскога* „Памятники законодательной. . .“ 300.

да је име *Врање* било и ранијих векова од имена *Врања* популарније. А то, што у страних путника и у страним књижевностима налазимо име *Врања,* и како још не, место *Врање*, то се има објаснити овако:

Турци нерадо па и тешко изговарају наша топографска имена средњега рода. Најлакше изговарају именице женскога, за тим мушког рода. За то и наше топографске именице средњега рода, обраћају у женски, а кад кад и у мушки род. Наше *Кочане* (визан. *Κότζανα*) изговарају Кочана[36]); наше Куманово — Куманова; наше Гилане[37]) — Гилана; Дечане — Дечана; Бујановце — Бујанофпа; Ратаје — Ратаја и тако даље.

Има, доиста, примера, да су Турци нека имена наша у правилнијем облику сачували, али су то само ретки изузеци. — *Хаџи-Калфа*, турски географ XVII в. (Српска Краљ. Академија, Споменик XVIII) пружа нам довољан број примера из којих се види извртање наших топографских имена. Тако у њега стоји:

место *Јањево* — *Јанова* (59)
„ *Смедерево* — *Семендра* (63)
„ *Чачак* — *Џаџка* (68)
„ *Ужице* — *Узица* (70)
„ *Ваљево* — *Ваљева* (71)
„ *Врање,* или нека је баш и *Врања,* стоји Ујварина (42, 45), *Ујварин (Виварин)* (59) и тако даље.

Тако исто су и европски путници опет највише преко Турака, унели у своје дневнике врло много извр-

---

[36]) *Griesebach* „Reise durch Rumelien und nach Brussa...“ 233.

[37]) О томе да ли се зове правим именом *Гилане* или *Гњилане*, расправљано је већ у нас. Чује се и *Гнилане*, али највише *Гилане,* за то га тако овде и пишем,

нутих наших топографских имена. — У *Rad-у* Југословенске Академије (књ. LXII—LXXXIV и даље) читамо у изводима путописâ (П. Матковића):

место *Клисура* — *Clisna*,
„ *Кукавица* — *Kumarovitza*,
„ *Нови пазар* — *Noroposam*,
„ *Морава* — *Maroffa*, и тако даље.

Данас већ преовлађује у књижевности, и у нашој и у бугарској име *Рило* (у странаца и Ril[38]), место добро познатога у старој књижевности[39]) имена *Рыла*; тако исто читамо и слушамо *Шара* место *Шар*[40]); *Лојана* и *Лојан* место *Лоіанѣ*[41]) и тако даље, а ето нам се само за последњих десет година, чисто и познато наше име *Жбéвац* претвори у *Зибефче* а *Рајистовце* у *Ристовац!* Овамо иде и стари *Рас* (престоница Рашке) који се увек сада зове и бележи *Раса*.

А колико су странци, а с њима и Турци још и дан дањи неспособни за тачно бележење и изговарање наших топографских имена, треба, макар само куриозма ради, загледати ону таблицу, коју је *Спиридон Гопчевић* („Makedonien und Alt Serbien" 42 и 43) изнео, или сравнити онај *полу турски* списак села у врањ. окр., који је *М. Ђ. Милићевић* („Годишњица" књ. IV) објавио, са статистиком врањ. округа.

---

38) И у добро информиранога *Јиречека* („Gesch. d. Bulgaren) стоји *Ril*.

39) Гласник Уч. Друштва XXII 265—277. 292.

40) *М. В. Веселиновић* „Братство" IV, 95.

41) Monum. Serb. 63 — „*Лојане*" га и дан дањи зову Срби; Турци га зову „*Лојена*" а Арнаути „*Лојан*".

42) „Годишњица" књ. IV, 292.

*

Овим је се путем изгубило име жупе, *Врања*, и развило се име града, *Врање*, и окр. *врањски* и тако даље, и они *„дошљаци, књижевници и законописци“*, који су *„од првога гласа о освојењу овога места“* изговорили и написали *„Врања*, погрешили су, јер то није *Врања* него *Врање“*.

II.

Вра̀ње се није звало Голубињем

Нарочито после ослобођења Врања, од како су народна предања и из тога краја почела да улазе у научну књижевност, овлађује мишљење, да је се Врање звало *Голубињем.*

И то је погрешно мишљење, а ушло је непажњом скупљачâ народних предања и остале грађе за историју врањске околине.

Драгашевић Јован[1]) је први у нашој књижевности, одређујући римске *Scupae* око *Новога* (сада Владичинога) *Хана,* у врањ. окр., свакако по Кипертовој карти и по *Хану*[2]) оне останке некадање византинске или још и римске тврђаве над Врањем, познато данас, у нашега народа, *„Марково кале"*[3]) назвао *Голуб, Голубац* или *Голубград.* А у страној је књижевности, колико је мени за сада познато, опет за тврђаву, име Голубац (Golombotz или Colombots) тек по енглеском путнику *Eduard-у Browns-у*[4])

Име ово, које је придевано овим останцима тврђаве, мало по мало, пренето је и на сам град Врање, те су: *М. Ракић*[5]), а по њему и *М. Ђ.*

---

[1]) Гласник уч. Друштва. XLV, 113
[2]) „Reise von Belgrad nach Solonik", 82—83.
[3]) У овом ћу га чланку и ја звати Марковим калетом.
[4]) поменуто дело стр. 126.
[5]) „Отаџбина" св. 17 (Из Нове Србије VIII)

Милићевић[6]) и др. међу својим белешкама из врањ. околине, донели и предање, да је се Врање звало *Голубињем,* па чак и округ да је се звао *Голубиначким*[7])

У белешкама које до сада од поменутих писаца имамо, види се, да им је извор за ово предање био један и исти — познати врањски старац *Хаџи — Риста Добревић*[8].)

Предање ово, забележено по Хаџи-Ристину казивању није трагано, иначе би се видело да није народно, већ да је случајним путем, опет преко писмених људи, и до Хаџи-Ристе дошло. Користећи се сродничким везама са Хаџи-Ристом, могао сам у честом разговору, а прописаним путем у науци, баш до извора овога предања доћи. Баш о тој верзији, да је се Врање, као, звало Голубињем, Хаџи-Риста прича ово:

— Ми ни смо знали да је се Врање и када друкчије звало него *Врàње,* али нам учени људи причаху да је се Врање звало *Голубињем.* — Беше то за маџарске буне, 1848. године, када се ја и још неколико врањанаца, трговачким послом, нађосмо у Београду. У истом хану у коме бесмо ми, беше и неколико *„Панчевчана“.* Упознавши се са њима, рекосмо им да смо „из Врање“ На то ће један од њих приметити, да то није Врàње него да је то *Голубиње.* Ми стадосмо доказивати да се у нас зове само „Врàње“ и да се не зове Голубињем, али нас један од њих стаде уверавати, да је се звало Голубињем и оде и донесе једну мапу, у којој, до-

---

6) „Краљевина Србија. . .“ 296.
7) „Отаџбина“ св. 17, 39.
8) Види о Хаџи-Ристи „Оглед“ год. I. бр. 150 и „Отаџбину“ 17, 39.

иста, стајаше код имена *Вр̀ање* и *Голубиње.* По тада, кад год смо с ким о Врању говорили, причали смо да је се у „старо време“ звало Голубињем . . . а истина, наши су нам стари причали да је се Врање, од „памтивека“, звало *Вр̀ањем*, а да је се Марково кале звало „*Голубићев град*“, јер је у њему живео *војвода Голубић.*

Овоме коментара не треба. Док није онај „*учени Панчевчанин*“ тврдио (нема сумње по Брауну), није се, може бити, ни зпало у Врању да је то Голубиње.

Према овоме и версија коју је *М. Ракић* без основа изнео, отпада.

Сад ћу у кратко да испишем још неколико версија које су науци непознате, а које се овога питања тичу.

а) Наши писмени људи (врањанци) причају ово: — Врање је се до пропасти наше под Турке звало *Голубињац* (неки кажу Голубићевац), по имену војводе *Голубића*, који је управљао над Вр̀ањем. Голубић је имао жену *Врану*[9]) и кад је он с Царем Лазаром погинуо на Косову, место њега завлада његова — Врана и прозва Голубићевац по своме имену — *Вр̀ањем*[10])

[9]) Ами Буе је (у поменутом делу стр. 343) сигурно по овом предању довео име *Вр̀ања* од *врана* (de Vrana, corneille); или је имена особна објашњавао по стварним и општим именицама, као што је *Рибинице* довео у везу са *риба* Ribinitzé de Riba, poisson (стр. 345)). Још пре 30, 40 година циркулирале су по Врању неке „*врло велике и тешке*“ гривне и минђуше и веровало се, да су биле ове војвоткиње *Вране* (в. „Братство“ V, 191 приметба).

[10]) И ова је версија, нема сумње, опет преко „учених људи“ дошла у народ. Јер се о Голубићу, а нарочито о приликама после Косовскога боја прича доста тачно. Тако, на пр.: да Марко Краљевић није имао своје тврђаве и свртишта; да није био толико јунак, колико је се умео наћи с Турцима; да је и *Голубић* био од њега већи јунак. Да се сви ови јунаци, који су били по тврђавама, као у оној више *Дубнице* (села) више *Прешева* више *Лукова*, више *Битврђе*, у *Курвином хану* и т. д. нису предали Турцима и по што

б) Прост народ прича ово: — Над Врањем је владао *Краљевић Марко*. Кад је био *Косовски бој*, Марко се затекао у овој својој тврђави (дан. кале), и кад је чуо да су наши на Косову пропали и царство изгубили, он узјаха Шарца и узлети на *Пљачкавицу*. Ту се разплака за пропалим царством, па прелети и на *Крстиловац*. Ту се помоли Богу и прекрсти се, па слети на *Голич*[11]). Ту се свуче и преличи, па одлети на море (мисли се на Солунско) где заједно са Шарцем зарони и где и дан дањи живи[12].)

в) Турци (а по њима и многи Срби) причају ово: — Наши су стари (причају Турци) дуго година освајали Врање и његову околину и никако

су ови дошли у Мораву, него се увек тукли с Турцима, док их ови нису. после много година, најзад завладали. . . . . Тако се живело неко време.

[11]) *Голич* је брдо (голо) по часа западно од Врања, одмах до *Ћошке* и *Крстиловца*. На овом ћу месту исправити и имена *Пљачкавице* и *Крстиловца*. У нас се, (по М. Ђ. Милићевићу) бележи Крстиловица и Плачевица, међу тим се зову *Крстиловац* и *Пљачковица* или *Пљачкавица* (јер није морало име доћи од гл. *плакати, плаче*, као што мисли М. Ђ. Милићевић, већ пре од *пљачка*, јер је се у томе заседу дуго пљачкало.

[12]) *Краљевић Марко* је био „овчарче“ (по другој версији „говедарче“) и чувајући тако своје овце (говеда), спази једнога дана једно дете остављено у колевци покрај пута. Сажали се и направи детету лада. То је дете било вилино (по другој версији Исус Христос). Кад дође вила (Богородица), и нађе дете у ладовини, пође да се захвали „овчарчету“ („говедарчету“). Нађе Марка и позва га да га задоји. Даде му један гутљај млека (сисни мало) па га посла да подигне један врло тежак камен (да извуче један дуб). Марко проба али не мога, даде му још један гутљај и тако даље. . . . даде му и трећи гутљај, и Марко постаде најјачи човек на свету. . , . .

Тако је Марко постао највећи јунак!

Марково се јунаштво дочуло и до цара, и то баш онда, кад је цару ваљао такав јунак. Цар позва Марка и рече му да изабере из цареве јергеле кога коња хоће, и из ризнице, коју сабљу хоће... Марко уђе у ар и вуци једнога коња за реп, повуче, вуци другога, повуче, док наиђе на једну шугаву кобилу коју немогаше да

га ни су могли од Мораве (од Моравице) освојити. Тада се нађе нека баба из *Клисурице*[13]), те им показа пут за Врање, преко дан. *Себе Врања*. Тада наши продру, *надбију* Србе и провале у *Мораву*. Онда освојише и *Врање*. Тада је било Врање, услед многих битака и војски, опустошено (виран — пусто), те наши прозову Врање — *Виран, Виранја, Врајњ*, и тако даље, а оно место где је била битка, прозову *Себеп-Врајњ* што ће рећи, то је (место) узрок, (причинило је оно) да од Срба отмемо Врање.[14]) И тако даље.

Слично овоме постоји предање и о заузећу *Сурдулице*. — Турци нису могли никако отети Сурдулицу из Мораве, већ су је дуго година нападали озго са *Власине* и *Варденика*. Па ни отуда је нису могли отети док се није нашла једна баба те их научила како ће Сурдулицу отети. Изнад Сурдулице, на подножју *Варденика*, има останака старе тврђаве (види о томе међу остацима старина у врањ. окр.) У тој је тврђави била наша (српска) војска, која је бранила од Турака Сурдулицу. А у потоку изнад Сурдулице, у атару села *Доњега Романовца* стара је црква сурдуличка — *Св. Илија*.

помери с места. Узе ову кобилу и она му ождреби крилата шарца. . . . Тако изабра и зарђалу сабљу. . . .

Даље се ређају Маркова јуначка дела. Мотиви су већ познати. . . . Верује се да је *Марко* још жив, у мору код Солуна. На дну мора има собу, у којој он живи и ар, у коме чува *Шарца* свога. Старији и простији људи тврде, да се и чује кад *Марко* свога шарца тимари. Још причају (верују), да је се првога рата појавио на обали, али како је видео једнога циганина са пушком у руци, зарони опет у море. . . . .

[13]) Село четири часа источно од Врања, до с. Себе — Врања.

[14]) *Риста А. Христић* ми је причао, да је било овога предања у турским уџбеницима ранијих година. Нисам се собом уверио.

Међу тим од старине је био обичај, да се првога дана Ускрса скупе Сурдуличани око цркве и да се ту веселе. Тако је било и те године. Сви се Сурдуличани скупе око цркве на весеље, а она баба отиде и зовне Турке, говорећи им: ударите сада на Србе, они су сви пијани око цркве, не ће се моћи тући. Тада Турци навале са Варденика (*вардисáше* Турци, отуда се зове *Варденик* — од *вардисати)* и доиста, потуку све око цркве и освоје Сурдулицу. Тада је на весељу око цркве било 90 младих невести, пре недеље дана доведених, и њих све заробише и одведоше.

Тада пострада много народа. За то од оне бабе нема потомства. Од тада удари у њено кабиле гушавост. Намноже се, намноже, па за годину дана сви до једнога помру. Опет се намноже, опет помру. Али их Бог забележи. Гуше су им до појаса. Сад живе у Бариљу, у топличком округу, али су и тамо гушави и не фирају.

— — — — — — — — — — — — — —

Ето народнога и поноса и одисаја! Свуда издајства!

*

Држећи се принципâ који треба у критичкој историји да владају и онда, кад се њој народна предања прилажу, и у овим версијама има чега о Врању, само што је то у далекој и бледој перспективи и за остала питања из прошлости врањске околине, а за питање, да ли је се и Врање звало Голубињем, све и да није оних аутентичких факата историјских, версије ове немају вредности ни да се у дискусију узму. — Кад се узме трећа версија (јер прве две отпадају сасвим), иде се у при-

лог историјским фактима, то јест, да се Врање није никада звало *Голубињем*.

Једино би овде било питање, који је тај војвода *Голубан* или *Голубић!* Историја још не зна за таквога управљача Врања у старој српској држави, нити нам је у песмама, осем *„слуге Голубана“*, какав војвода Голубан познат, да би се постанак ове версије могао као реминисценција на њега тумачити.

По садањем стању историје знамо, да је концем XIV и почетком XV в. *Врањом*, *Иногоштем и Прешевом* (разумем околине) управљао *кесар Угљеша*[15]) и да је, за нападâ Султана Мусе (1412.), исти кесар Угљеша и становао у Врању[16]), и да је, као што сам већ споменуо, записао ман. Хиландару у поклон село Врање[17]).

Даље познат нам је и *Никола Скобаљић* из XV в. (о коме ће бити речи у V тачци овога чланка), и пре две године откривене су, у старој врањској цркви *Св. Николе*, надгробне плоче *Кнеза Балдовина* и његова подручија[18]), али о *Голубану* историјскога трага немамо. Сем ако је кесар Угљеша

---

[15]) Гласник Уч. Друшт. XLII, 282.

[16]) . . . идѣже кіесарь пребываніе имѣаше (Гласник Ученог Друштва XLII. 305).

[17]) Српска Краљ. Академија, Споменик III, 33.

[18]) О овој цркви види опширније у (*Остале старине у врањ. округу*). Плоче су извађене у моме присуству. Ја сам одмах снимио са њих натписе и послао сам их, преко *Ст. Новаковића*, Академији Наука у Београду. Доцније их је *Љуб. Ковачевић*, као министар просвете, пренео у *београдски музеј*, где се и сада налазе, само што је се једна, иначе најбоље очувана, при транспорту, преломила. Плоче су од скопљанског мрамора и носе овакве натписе:

I. прѣстави се · · · · · · а · · ·

· · · · кнезъ балдоын · · · мцa октоврa

а · дн ·

био *Голубић*[19]). Балдовин није могао бити овај Голубић, ако је, то јест, био казнац *Ст. Дечанскога* (као што је *Недићев* „Преглед“ у једној нотици донео), јер се онда не би слагало предање народно.

*

Што се тиче назива *„Света голубиначка црква“* може се тумачити, да је суптилним „грчким“ владикама било тугаљиво име врана (*κόραξ*), те су га заменили именом *голуб*, као што се тȍ, обично, и у других народа чини. А тек да нису исте побуде гониле и наш народ, да место имена *Вр̀ање* (црно, жалосно стање, после пропасти државе) потражи име — голуб — питомост, лепшу будућност, и тако даље.

— — — — — — — — — — —

На овом ћу месту скренути пажњу и на неке случајности, које потичу из незнања и које се чак до заблуда развијају.

— Првих дана по ослођењу Вр̀ања, ваљало је на једноме се́лу декламовати *„Маргиту девојку“*.

II. прѣстави се · · · · · · · · ·
· · · · гдаанна (?)
мрсеа мца · · · ·
III. мца марта · кн ·
днь прѣстави се
рабь божі никωлае
· · · м · · іь унуки
балдовина

Познат нам је *Казнац Балдовин*, који је са епископом призренским Арсенијем био присутан кад је *Ст. Дечански* (1325. recte 1333) дао Дубровчанима *Стон*, (Monum. Serb. 104).

По усменом објашњењу, изгледа, као да има *Љуб. Ковачевић* и једну хрисовуљу, у којој се овај Балдовин спомиње у *Врању*, али ја нисам могао до ње доћи.

[19]) *Ил. Руварац* је, у Гласнику Уч. Друштва XLVII, 199, оставио питање о пореклу кесара Угљеше не решено.

Тадањи учитељ узме *читанку* и на дотичном месту, где ваља, међу стиховима, допише и ова два стиха:

„А на Врању граду бијеломе,
„Онде беше Голубан војвода“

Присутни су то слушали и после се у велико говорило, да је врањски војвода био *Голубан*.

— Епископ нишки, блаженопок. *Нестор*, обилазећи своју епархију дође и у *Сурдулицу*., и ту, у својој беседи, „објасни“ присутнима, како је он дошао у место, које се у стара времена звало *Виногош*. И ако сада пристанете са Сурдуличанима (варошанима) у разговор о прошлости Сурдулице,увераваће вас, да је то стари Виногош, и да су тако слушали од пок. владике Нестора.

— Пре три године путујем ја за *Криву Реку*, у пратњи само *Крсте Војничанца*, једнога промућурнога сељака, механџије из *Клечовца* села. На свему путу он ми причаше о прошлости кумановској, *о Куманима, о Печењезима*, о великој и славној прошлости Куманова, старога *Жеглигова* и тако даље, „баснословно“... ! Кад дођосмо његовој кући, а оно син његов Спаса, био три године ученик лесковачке гимнасије, код нашега *М. С. Милојевића*. Син причао оцу и др. и та би причања код непажљива човека продрла као народна предања ... и тако даље.

*

Као што се из свега овога види, Врање се није звало *Голубићем* или *Голуацем* или *Голубињем*, већ само *Врањем*, као што нам је и путем историје, барем од XI в. на овамо, познато.

III

Жупа Вра̀ња и град Вра̀ње.

Још у I тач. сам, у главноме, изложио сва дата из писаних споменика, која се и жупе Врање тичу, и по којима се дају одредити и њене приближне границе.

Та су дата, без мало, сва била позната и *Ст. Новаковићу*, док је она два поменута чланка („Земљиште радње Немањине“ и „Ново Брдо и врањско Поморавље“) радио, али Новаковић је на поменутим местима погрешно одредио границе ж. Врање. Он се није држао наших споменика, у којима се, мање више, види тачна граница ж. Врање, већ је се од њих удалио и за *Ами Буеом* се повео, који погрешно одређује границе врањскога пашалука у првој половини овога века (1837.).

Ами Буе пише, доиста, на стр. 344 (Recueil d' itinéraires. . . . .“) *„Le Paschalik de Vranja est un des plus petits de la Turquie, car il ne comprend que le bassin supérieur de la Morava environ jusqu'au défilé a trois lieues au S. de Leskovatz. Ses*

---

¹) Жупа је се звала и крајиништем и околином (в. Даничића: Рјечник из књ. старина). Како је се развијала у старом нашем државном животу види *Новаковића* „Село“ Глас Академије XXIV 9, 11, 13, 123, 124.

У јужним нашим пределима живи назив жупни — родни а тако исто *Крајина* — у оном истом значењу у коме се и у северним крајевима нашим чују и знају.

seuls Ayans sont seux de Ghilan et de Novo-Brdo", али то је из основа погрешна одредба границе, као што рекох и за пашалук, а са границама ж. Врање, нити за Немањино доба, нити за цео средњи век, не може се ни из далека упоредити.

Врањски пашалук је у првој четвртини овога века захватао простор од *Грделице*, управо од села *Ораовице* па све до дан. границе, између прешевске и кумановске нахије, до *Табановских шума*, испред села *Табановца*[2]) и од *Пољанице*[3]), од ланаца Обличких и Карпине планине, па све до границе *паланачке* нахије, држећи под собом и сву *Пчињу*[4]) и *Власину*[5]). Оволиким је пашалуком управљао Мехмед-паша, отац чувенога врањскога *Усејин*-(Јусејин) *паше*, а Усејин-паша је захватио под своју власт и *Пољаницу*, коју је дотле држао лесковачки *Јашар-паша*.

Ово су верне и тачне границе врањскога пашалука. Ове су границе остале до *Ашарата*, до буне врањске, до *Тензимата* 1842. године, кад је Усејин-паша свргнут (о чему ћу у тач. VII опширније изнети) и кад је пашалук кајмакамлуком постао. Исте су границе и кајмакамлука биле.

Гиланe и Ново Брдо нису никада спадали у

[2]) Српско село у кумановској нахији, лево од железничке пруге: Врање - Куманово.

[3]) По [illegible] старе [illegible] „Годишњица" I. 183 [illegible] Није то планина [illegible] XLVII. 192 [illegible] и добро (према нашим [illegible]).

[4]) [illegible] Ћустендилу. А чак и [illegible] Ћустендилској епархији.

[5]) Власина има [illegible] — врањске према *Врању*, трнске, сада бугарске, према *Трну*, и пиротске према *Црној Трави* (један крај у власотиначком срезу).

врањ. пашалук а још мање у жупу Вра̂њу — нити Немањинога нити Угљешинога доба.

Као што је *Абдураман-паша* управљао нишким, као *Јашар-паша* лесковачким, као *Усеин-паша* врањским, као *Мустафа-паша* кумановским, као *Авзи-паша*[6]) скопљанским, као *Усни-паша* призренским и т. д. пашалуком, тако је *Бег Џинић* управљао гиланском нахијом.

Као што се види, врањски је пашалук (и ако је за Ами Буе-а (un [Paschalik] des plus petits de la Turquie) врло мали, захватао велики простор. У дужини је износио од 18—20, а у ширини, за Усејин-паше 10—15 часова. Ово је за жупе наше средњега века (а још више за Немањино доба) и сувише велики простор био. Једва да је оволико износила у Немањино доба и *„нишевска област“* а у границама врањске само нахије (од 1842.—1878.) могло је стати и три и четири жупе. Према томе, ж. Врања је за Немањино доба и за цео средњи век имала са свим друге границе, мало ширих од граница дан. *пчинскога среза.* И тај је вишак, за који је била већа од пчињскога среза, био према југу, према дан. прешевској нахији а никако према *Гилану* и *Новом Брду.*

Ево за то потврде:

Из речи Немањина биографа *Ст. Првовенчанога* (тач. I а.) како је Немања освојио и: *„... и Моравоу и глаголеми Врани...“* јасно се види положај ж. Врање према западу. И да није других бележака у споменицима, ж. *Вра̂ња* се мора тражити источно од ж. *Мораве*[7]). Пошав од *Лиипљана,*

[6]) О Авзи-паши се причају само добре ствари. Види и поменутога *Griesebach-a* „Reise durh Rumelien...“ стр. 232—238.

[7]) Monum. Serb. 59, 117, 197, 565.

одакле је се кретао развитак Немањине Србије, ваља само одредити границе ж. *Мораве* и *Тополнице* (доцније, и сада, Криве Реке), о којој знамо из времена Милутинових, па се онда границе ж. Врање према западу саме показују.

У споменицима се јасно види да је се жупа Морава простирала у извесним границама дан. гиланске нахије — изузимајући дан. *Криву Реку*. То име жупе (Мораве), само проширено, живи и дан дањи за поречје *Бинч-Мораве* са неколико села. А живи и жупа. И дан дањи се у гиланској нахији разликују две жупе — *Крива река* и *Горња Морава*. Крива Река се простире, у главноме, левом а Горња Морава[8]) десном страном Бинч-Мораве[9]). Управо оданде где, уз Мораву идући, престаје бивша врањска а сада прешевска нахија, у кланцу између Карпине планине и Карадага, у атару села *Кончуља*, оданде настаје гиланска нахија а по народном имену *Горња Морава*.

То је предео на десној страни, а предео на левој страни Бинч-Мораве, познат нам је, као што рекох, из доба Краља Милутина као ж. Тополница[10]).

Границе ж. Тополнице су се пружале на истоку све до Карпине планине[11]). А од Карпине, од дан. границе између врањ. окр. (Србија) и гиланске нахије (Турска) почињала је ж. *Врања*.

---

[8]) О Горњој Морави види: *П. Јастребова* у Гласник Учен. Друштва LX, 124.

[9]) На истом месту. Име Бинч срета се и у средњем веку (Monum. Serb. 263. . . .) Петанчића Путопис — Rad XLIX.

[10]) Сада претопљена у жупу Криву реку. Остало јој је само једно село истога имена. О њему има предања да је некада било велико, а и сада се познају остаци некадањих грађевина.

[11]) То се и по народном предању и по границама гилан. и врањске нахије закључује. Још долази к томе и географски положај — Карпина планина.

То су границе ж. *Врање* према западу, према старим жупама: *Морави* и *Тополници*. А сада да видимо које су границе ж. Врање биле у другим правцима, јер се ж. Врања није ни у осталим правцима простирала колико врањ. пашалук овога века.

У поменутој повељи Стефана Душана (тач. I г.) видимо да су дан. села у пчињском срезу, окр. врањ. — *Преображење* (народ изговара Побра́жење) и обе (Горња и Доња) *Отуље* била у жупи Врањи, што од прилике значи, да је се граница ж. Врање простирала према југоистоку у границама данаш. *пчињскога* среза, према *прешевској* нахији, вододелницом Мораве и Пчиње, од прилике онуда, куда иде данас граница између Србије и Турске — височима Св. Илије, Мотине и тако даље.

То би биле границе жупе Врање према југоистоку.

Даље, у поменутој белешци (тач. I д.) Константина Философа читамо, да је кесар Угљеша управљао жупама *Врањом*, *Иногоштем* и *Прешевом*. Ова белешка још ближе одређује границе ж. Врање у свима правцима. Иногоште (што се данас зове Виногош) је онај предео, што почиње од кад се изиђе из *Дервенске клисур*е и траје до села *Прибоја* и *Мазарака* и што држи од Поморавља до Пољанице. Одатле је, од села Прибоја од прилике, на запад, почињала ж. Врања и простирала је се, према западу, у границама које већ одредих. На северу је се простирала до Пољанице, од прилике до села *Дреновца* и *Честелина*[12]) и планина *Облика̂*.

---

[12]) Дреновац је више дан. Марковога калета, идући десним путем, један час растојања, а Честелин је од Врања далеко два и више часова, на граници према гиланској нахији, на венцу Карадага.

По овој истој белешци Константина Философа на југу од жупе Врање простирала је се ж. *Прешево*[13]) и захватала је, од прилике, од корита Моравина на југ, сву дан. *Моравицу*.

По неким версијама у нашим писаним споменицима, жупа Прешево је постала жупом, или барем припала кесару Угљеши тек после Косовскога боја, јер *Прешево*, и до њега *Норчу*, налазимо 1379. године у власти Царице *Јевдокије* и синова јој *Константина* и *Драгаша*[14]). Шта више ако је, у познатој хрисовуљи, село Гоинишвьци[15]) дан. село *Бујановце* (ма да ми се чини да је под Карадагом у кум. нахији), онда су Царица Јевдокија и синови јој држали сву Моравицу па и Моравино корито.

Да су Константин и Драгаш и 1389. године држали Прешево и Моравицу, све до Мораве реке имамо и из друге руке, посредних доказа.

— Познате 1389. године Мурат је оперирао ка Косову од Ћустендила преко *Ногоричкога поља* у дан. кумановској нахији, и сишао на село *Лојане* и *Миратовце*, па на *Островицу*[16]) прешевску, и одатле кроз жупу Мораву, сада *Горњу Мораву*, изишао на Косово.

---

13) Monum. Serb. 190, 192.

14) ibid 191.

15) Значење је једно исто. *Бујановце* и *Бојановце*, плодно, бујно, *гојно* (како се у том крају још и данас каже) место.

16) О овоме путу постоје данас врло многе комбинације. Расправа *Мишковића Јов.* (Косовска битка), која је ваљала да има последњу реч за то, уноси још више забуне. Мишковић као да не зна ни то, да Бинч (није Бинча) није што и *Крива* и да се Муратова војска није код Прешева тукла и тако даље.

Ја сам ухватио на лицу места тачан пут Муратове војске и саопштићу га на другом месту.

Даље за руднике кратовске, све до ослобођења Врања, давала су многа села и из Моравице, међу њима чак и *Бујановце* раднике (кулук, као данак) или у људима или у новцу. Бујановце је давало у новцу. Та се села зову *маденска*. То је сада турски, административни назив за рудокопе [17].

За сада знамо да су са Муратом имали уговора из ових крајева онога доба само Константин и Драгаш, а кесар Угљеша се и не спомиње у ово доба, а с друге стране знамо да је Муратова предводница наишла на Лазареве патроле, тек по што је прешла дан. Карадаг, те мени изгледа да је Мурат до Карадага ишао кроз земљу својих савезника — Константина и Драгаша. Даље што се кулучење на кратовским рудницима, који су били у земљи Константина и Драгаша, простирало према Морави, и над *Моравицом* — до *Бујановца*, докле је се у овом правцу простирала, барем 1379. године, земља Константина и Драгаша, такође је још једна потврда за ово моје мишљење. И према овоме, кесар Угљеша је тек после 1390. године размакао границе свога феуда према југу над Прешевом.

Шта више у прилог овога мога тврђења иде и она белешка у Константина философа (тач. I д.), да је после познате битке између Деспота Стефана и Вука с једне и Ђ. Бранковића и Турака с друге стране на Грачаници 21. Новем. 1402. „и (кесар Угљеша) *землю свою отъчьскоую Враню и Иногоштоу и Прѣшево прѣіеть и оудръжа*“ и по што је одустао од Турака, ваљада као бив. до тада савезник.

Ал. Јовановић је [18]) истакао мишљење да је

[17]) „Сборникъ“ бугар. министарства просвете IV 187.

[18]) Гласник уч. Друшт. XLIX. (Пчиња) 328.

Кнез Лазар имао са Константином и Драгашем размирицâ и да их је потиснуо истоку, отевши им *Пчињу*[19]). Ово је мишљење истина без историјске потврде, али врло оправдано. Ми видимо последњих година владе Лазареве ман. Св. Прохора у његовој власти, те може бити, да је Лазар још онда истиснуо Константина и Драгаша и из Моравице, али само из њенога доњега тока.

Према овоме, дакле, Врања се није ни према југу простирала даље од тока Моравина.

Још нешто.

Поред ових аутентичних бележака о ж. Врањи у средњему веку, скренућу овде пажњу још и на нека дата, која се у тамошњем крају у живој боји представљају, и која се могу и са критичком историјом, барем у погледу овога питања, упоредити.

— Данашња Пољаница је припадала лесковачкој околини. Колико је било чифлука у Пољаници, припадали су лесковачким спахијама. Из Пољанице је се лакше одлазило у Лесковац, него у Врање. Ношња Пољаничанâ има више једнакости са ношњом Топличанâ него ли са ношњом других врањских крајева; језик Пољаничанâ, нарочито акценат, сличнији је језику и акценту Топличанâ и Лесковчанâ, него ли језику врањ. Поморављанâ или Пчињанâ. Поред тога се живо памти, да није Пољаница до Усејин-паше ни припадала Врању.

---

[19]) Под „Пчињом“ коју је Лазар отео од К. и Драгаша треба да се разумева само врањска Пчиња, онолико, колика је дан. под Прешевском нахијом (види „Годишњицу“ IV, списак села „Пчињаколи“). Да су и врањ. Пчињу (дан. прешевску) држали К. и Драгаш види се и по другим датима, која ћу изнети на другом месту. А *П. С. Срećковић* меће чак и *Нагорич* у земљу Кнеза Лазара („Брство“ II, Нагорич).!

— Онај део дан. врањ. округа што остаје на истоку од планинâ, које се источно од Врањске бање и с. Корбевца развијају, и које се према Варденику и Варделиком, према Власини, нижу, сав тај предео, чији се становници у сваком погледу живота свога наслањају на нашу *Власину*, има и данас живих предања, да у „старо време“ није припадао Врању већ *Кривој Паланци* и *Ћустендилу*, шта више, да је дан. наше село *Крива Веја* било нека паланка и да је Врање „у ње на пазар долазило[20])“.

— Становници околине Сурдулице (изворни предео притока Моравиних са Варденика и Власине) имају такође предање, да је у „старо време“ Сурдулица била засебан град.

— У предању и Срба и Турака (бив. врањских) о освојењу Врања и околине му у XV в., која сам у тачци II споменуо, види се, да су се Турци слободно кретали по пределима дан. *Власине* и *Криве Веје* и да су се са српским четама сукобљавали тек, по што би планински ланац над Врањском бањом, Корбевцем и Варделиком прешли.

Ето толико и о ж. Врањи, а сада ћу у неколико речи одредити положај старога села, за тим града, Врања.

* * *

По последњој даровној повељи (кесара Угљеше), које су нам о Врању спомена сачувале, у старом се Врању спомињу нарочито *воденице и ливаде*, те нема сумње да ваља и старо Врање тражити око реке, која и данас протиче кроза њ.

[20]) Види о томе опширно у мојим „Остацима старинâ у врањ. округу“.

Даље, по поменутом енглеском путнику XVII в. Брауну (споменуто дело стр. 126), који је Врање нашао 1669. године, „am Boden der Fuss des Berges lieget“, старо Врање ваља тражити на подножјима обају виса, што се над Врањем издижу — и Пљачкавице и Крстиловца (ма да Браун спомиње једно *брдо*).

Тако исто с погледом на старине, које се још и данас у Врању налазе, старо Врање треба тражити у горњем делу дан. града Врања, почев од цркве Св. Николе и Балиновачких винограда, захватајући дан. *Север-челеби-махалу* и *Рудину* с леве, и Тулбе-махалу са Дућанџиком, с десне стране реке.

То је стари део града, барем из XV в., који је последње време почео пропадати (то јест онај у Рудини и Сефер-челеби махали) и спуштати се на ниже, ка *Доњем Врању* и *Морави*.

Ово се да потврдити, као што рекох, најбоље и останцима старина, које се у томе, данас најгорем и запуштеном крају, налазе.

— У тач. I, ђ. навео сам белешку Константина философа .... *„нигдѣ же подалишта сътворь до Враниіа, идѣже кіесарь прѣбиваніе имѣаше...“* и нема сумње, да је кесар Угљеша, као и *кнез Балдовин* (ако се докаже да је у Врању кад год живео), у Врању и становао. —

Испод старе цркве *Св. Николе*, на 50—100 метара, има и данас, поред реке, останака старе какве грађевине. Још стоји једно платно зида; у околним баштама се наилази на тугле и камење. Турци су причали да је то останак старога хамама, међу

тим највероватније је, да су то останци каквога дворца, какве куле[21]).

О самој цркви Св. Николе рекао сам у тачци II.

Данашња „Крстата џамија“ је била српска црква *Св. Петке*, па су је Турци претворили у џамију.

У Балиновачким виноградима, на блажем подножју брега, налази се и данас *Јеврем-бунар* и *Крклар*, што ће рећи 40 (мученика).

Тако исто, на путу из Врања за село Балиновце, откривена је, пре две три године, стара црква Св. Тројице, која је Врању припадала, и тако даље, о свему томе види опширно третирано у *„Останцима старина у врањ. округу“*.

Карактеристично је то што су у старом делу дан. Врања до ослобођења 1878. живели Турци, са по где којом кућом српском — изузимајући *Панађуриште, Табаане* и *Дућанџик*.

Сад бих још неколико речи рекао о старом имању црквеном у Врању.

Имање које су наши владаоци средњега века даривали ман. Хиландару, или осталим својим задужбинама, а које се налази у атару Врања, прешло је, по освојењу Врања, као и све друго, у турске руке. Спомињане *воденице*, *ливаде* и *њиве врањске* биле су све до ослобођења Врања (1878.) вакъвска и џамијска имања. — Од цркве прешло џамији.

И данас се зна, да је оно поље (старе ливаде и међе *Врàња*), које се пре 60—70 година про-

[21]) Имамо потврде да су Турци цркве прętварали у амаме, а ово је, по свему остатак какве куће из средњега века.

стирало испод старога Врања, почев од дан. Хотела „Врања“ до *Погачар-махале* било џамијско, и грађани, који су, у току последњих 50 година, на том пољу џамијском правили куће или дућане, плаћали су џамији по три гроша годишње од главе.

Говорећи на нарочитом месту о *вакъвском имању у „Ново-ослобођеном“ крају*, говорићу и о врањском имању опширније.

IV

Епископије врањске није било.

Нити се по критичкој историји, нити се по народним предањима може и чим потврдити, да је у средњем веку и врањске епископије било, међу тим, од некога је времена на овамо, почело да овлађује мишљење, да је и врањске епископије било. И у овоме питању, изгледа ми, да предњачи *М. С. Милојевић*. — Милојевић је побркао у споменицима нашим, Ариљску Моравицу са *врањском*, односно *прешевском* — Моравицом, и држећи је чак за кумановску, пише о епископији „врањској“: *Тако је она (епископија) из Моравице у Кумановској нахији пресељавала се, од насиља турског, у Жеглигово, из овог у Криву паланку, из ове у манастир Св. Јована Претече у кум. нахији, из овог у Матејчу такође у Кумановској нахији, из овог у Врању где је и пропала преливши се у скопљанску, као горња (грачаничка) у Призренску и т. д.*“ [1])

За Милојевићем је пристао *Алекса С. Јовановић* [2]) поткрепљавајући његово уверење једном белешком из XVI в. — „и ту се обрѣте всеосщенныи митрополитъ кир Методіе и въсеосщенны епис-

[1]) Путопис I, 175.

[2]) „Отаџбина“ св. 81, 116

копъ вранљньскы кир Софроніе при игумену Мартирію“, који се налази при крају у Поменику призренскога ман. *Св. Тројице*[3]). Ово је уверење поткрепио Јовановић, даље, и причама сељака̂ из околине села *Давидовца*[4]) (где је, тобоже, била митрополија) и оним фантастичним причама које је М. В. Веселиновић у *„Бегу* и *Бегунији“* изнео.

Осем тога је и *М. Ракић*, прибележавајући напред поменуто предање о *Голубињу*, као уверења, да је било и *епископије голубиначке* — *„Αἱ αγιαι τῶν περιστερων ἐυχλησιαι...*[5]) и тако даље.

И ово је погрешно мишљење. Епископије врањске није било никада. И у ово је питање, поред М. С. Милојевића, највише забуне унела она белешка којом је се Јовановић послужио.

Покушаћу да овоме питању приђем ближе.

— Милојевић је без и каквих историјских факата, онако од ока судећи, унео и ову погрешку у свој *Путопис*, и тиме је, мимо ове, за ово питање главне, учинио још и много других погрешака, те читалац, који би се и хтео послужити његовим *Путописом*, не може се ориентисати и главној ствари прићи.

Прво и прво, нема кумановске Моравице, већ само врањске или прешевске; друго, није *Жеглигово* ни за *„турскога насиља“* било једно место, град, да је се у њему могао епископат настанити, већ су границе *жупе Жеглигова*, где-где, прелазиле гра-

[3]) Овај сам цитат, овако проширен, исписао из *Јастребова*: „Подаци за историју српске цркве...“

[4]) Десно од насипа *Врање-Куманово*, на самој граници на нашој страни.

[5]) „Отаџбина“ св. 17, 39.

нице и све дан. кумановске нахије[6]); нити нам је и којим путем познато, да је Крива паланка била, па чак да је и *могла бити* седиште епископата; нити има у кумановској нахији ман. *Св. Јована Претече*[7]); нити је ман. Матејча[8]) нити село Матејча и када, а најмање *„за насиља турскога“* поднети могло за седиште епископа.... и тако даље.., нити је у *Врању* било епископата, нити је се врањска епископија „прелила“ у скопљанску.... На против један пут је се, овога века, из скопљанске „излила“ врањска „епископија“.

Тако исто ни о оним версијама, које је Милојевић на поменутом месту изнео, нема данас, ни у кумановској ни у врањској околини, трага. И ко би још могао тврдити, да је се потоња „врањска епископија“ могла, још по таквим местима гурати, и за период времена од непунога столећа толико седишта променити. — Ако је епископија што и неколико калуђера и преписивача, који су прошлога века (раније опет не) чували од насиља турскога останке српских цркава и манастира по поменутим местима и по своме се ћефу називали како су хтели (ма да ни таквих факата Милојевић не наводи), онда је што друго, а ако се уз само име, уз егзистенцију епископата, замишља; ако мора да постоји и епископија са својима, макар и у нају-

---

[6]) Monum. Serb. стр. 142—145 и 190—192. Види к томе још и мишљење *Ил. Руварца* „О Кнезу Лазару“ 108—109

[7]) У Кумановској нахији нема ман. Св. Јована Претече. Једина *црква* овога храма, била је у селу *Режановцу*, 3/4 ч. северно од Куманова, која је сада у развалинама. У њој се једном преко године служи (о Св. Јов. Претечи) и народ се на сабору скупља. Нема о њој ни приближних предања са комбинацијом, коју је М. С. Милојевић изнео

[8]) Види *„Браство“* књ. V (*„По Кумановској и Скопљанској нахији“*).

жим границама, атрибутима, онда, и поред наведених неоснованости, не знам на чему још Милојевић своја тврђења оснива.

Шта више Милојевићу није била позната ни она белешка о Софронију епископу, којом је се Јовановић послужио.

Што се пак ове белешке, о Софронију „епископу *враніаньскому*" тиче, може бити трију могућности — или да је преписивач ово име *враніаньски* погрешно прочитао и преписао (може бити место *врањински* или *варнански*), или да је се, доиста, какав калуђер или архимандрит, Софроније, у, тада далеком Призрену, у „туђем свету", у другој половини XVI в. без јаке комуникационе везе, и без јавне контроле; да је се, доиста, и називао и потписивао епископом врањским. Оваквих примера, да људи узимају на себе високе титуле, и онда кад су били од таквога права и положаја далеко, имамо и ми у својој прошлости. Имамо их и из првог доба нашега државнога живота, а после политичке пропасти јављају се у већем изобиљу. Колико на пр.: јако звучи само титула, баш из врањске околине познатога *кесара Угљеше* — (Во Христа Бога благовѣрни кесарь Оугљеша господаръ Серблем и Подоунаю и всѣхъ западнихь странь).[9]), док је управљао ни над три потпуна среза дан. врањскога округа. Оваквих примера има много више у црквеној администрацији. Дабарски се епископ већ крајем XVI в. назива митрополитом[10]) а после пропасти пећске патријархије наше, сви се епископи назваше митрополитима, као што је и дан данас у

[9]) Српска Краљевска Академија, Споменик III, 33.

[10]) „Годишњица" II, 251.

православној јерархији у Турској. Како су нам, даље, звучне (а неких митрополита и скромне) титуле архиепископâ на пр.: *рашко-призренске* и *скопљанске* епархије[11]). Скопљански је архиепископ, почетком овога века, носио титулу и егзарха целе *доње Мизије*, док је у територији његове дијецезе била само скопљанска, кумановска и врањска нахија — „Ананію преосщенѣишемꙋ и богоизбранѣйшемꙋ Мїтрополитꙋ на светосветѣйшіа Митрополїа скопскїа и пречеснѣйшемꙋ егзархꙋ вь долнїа Месіи намь же Господинꙋ и владицѣ многаа емꙋ лѣта“[12]) и тако даље. —

А могло је са Софронијем бити и овакве могућности. Могао је вршити какву администратывну дужност у Врању у име митрополита скопљанскога; могао је бити чак и кандидат архиепископа скопљанскога, па да му је се жеља, усљед неких околности, осујетила. Од прилике овако било је баш у скопљанској епархији овога века. — Скопљански митрополит *Јаћим* (1847—1868) добије из Патријархије 1857. године заменика *Ђакона Пајсија*, потоњега митрополиа скопљанскога (1868.—1892.), па како му није био потребан у Скопљу, а како у Врању, у доста развијеном трговачком граду, и у најудаљенијем му месту у епархији, није имао тако способна човека за иконома, за заменика свога, највише код судова, пошље Пајсија, 1858. године у Врање. Пајсије је био ђакон, по том од 1852. године и епископ (без епископије) а седео је од 1858., као што рекох, у Врању, вршећи дужност влади-

[11]) Српска Краљевска Академија. Споменик X („Прилози за историју рашке митрополије“ — од *М. Ђ. Милићевића*. Годишњица XV, 135.

[12]) Запис на старом триоду врањске саборне цркве.

чинога иконома. Прост народ га сматраше за *свога* владику, а и сâм је се он са задовољством, приватно, називао врањским епископом, и ако је тек 1868. године, по смрти[13]) *Јаћима* (Јоакима) митрополита, постао скопљанским и врањским архиепископом.

*

Сад бих се вратио оним другим разлозима *Јовановићевим*, — причању *Јање Стошића* и *Давидовчанâ*, да је око давидовачке цркве било развалина; да је било гробова начињених од тугала и плоча и тако даље, али то ће остати само причање. Јер и да је било врањске епископије, седиште њено не би било у *Давидовцу*, у селу не пуна два часа далеко од Врања, већ у Врàњу. Јер ето и врањанци причају, да су пре две године у цркви *Св. Николе* (поменута у II тачци) наишли на *„владичке гробове“*; међу тим, по моме личном уверењу (био сам присутан за све време откопавања цркве), то су обични гробови — ктиторâ и приложеникâ, онакви какви се и дан дањи за црквене старешине, барем у нашим крајевима под Турцима, праве.

Исто тако причају и сељаци из околине врањске бање — да је дан. црква бањска, Св. Илија, била храм Св. Николе и да је била митрополија. Траг је и овој верзији лако наћи — Један господин, који има обичај да прича простом свету о сјајној прошлости нашој, причао је овим сељацима и о некадањој *бањској епископији* (врањској) и ови

[13]) На псалтихији *Николе Алексића*, свештеника из Куманова стоји запис; „знати се како се престави Господин Іѡакимъ скопски на 1868. вервꙋария: 25 дьн — записа Доде оть Жегніанѣ Стоиковићъ.

би данас свакога уверавали, да је било и *бањске епископије*.

Ево шта излази по *„народном“* предању. — У једноме простору од три часа дужине а мање ширине, имали бисмо три епископије — *бањску*, *врањску* и *давидовачку*, а ако се докаже (као што већ постоји једна версија) да се кончуљска епископија има тражити у *Кончуљу*, селу на међи између прешевске и гиланске нахије, онда би изишло, да је у средњем веку, у простору од четири пет часова дужине, било четири епископије!!

— — — — — — — — — — — — — —

То су продукти народнога поноса и маште његове, још подржаване људима (у нас књижевницима), који на сваком кораку виде трагове само сјаја и величине наше од средњега века!

*

Што се свете *„голубиначке цркве“* тиче, по којој изгледа, у неколико, да је било и врањске епископије, рекао сам већ у тачци II. — Како је Врање било, и по величини и по својој важности, други град у скопљанској епархији, то су га архиепископи скопљански, служећи литургију у њему, спомињали и у својој га титули писали. По оној поменутој белешци (тач. I, к.) види се да је Врање улазило у титулу архиепископа̂ још прошлога века, међу тим по ономе, до чега сам ја распитивањем старих људи и у Скопљу и у Врању, који су с митрополијом ближе стајали, дошао, изгледа, као да је Врање овога века, поново зар, уметнуто у титулу, — 1847. г. је дошао митрополит *Јаћим* у Врање. Тада се искупе око њега, тада виђени грађани и договоре се да да унесу у титулу архиепископску и Врање. То је учињено највише

на захтев пок. *Хаџи-Михаила Погачаревића и Хаџи-Ристе Добревића.* — За то су и архиепископи, Грци, спомињали место *врањске, голубиначку цркву.* Јер Јаћим није умео служити словенски него грчки. Није знао ни говорити српским или којим другим словенским, већ само грчким и турским језиком.

Толико о томе, а сада ћу прићи аутентичнијим доказима, којима мислим потврдити ово своје мишљење, да врањске епископије није било.

*

За период од онога *„смиренога митрополита Скопію и Врани“* (тач. I к.) из године 1725., па до митрополита скопљанскога *Јосафа,* који је владао скопљанском епархијом последњих година прошлога и првих овога века, за сада немамо података. Али тај период једва да износи 70 година. Иначе, од Јосафа на овамо, познати су нам митрополити — архиепископи скопљанске епархије, и они су *сви* имали под собом и *Врање,* као један град у својој, скопљанској епархији.[14]) Осем тога и свега до сада наведенога у прилог мога тврђења, поред осталога познатога историјскога материјала, навешћу још и ова неколика дела, из којих се такође види, да врањске епископије није било.

а) У монументалном делу Gustav-a Parthey-a о источним православним епископијама: „Hieroclis Synegdemus et notitiae graecae episcopatuum acceduut nili doxapatrii notitia patriarhchatuum et lo-

---

[14]) Историја је ових скопљанских архиепископа врло занимљива и поучна, ну како ми размер овога чланка не допушта, изнећу је скоро на нарочитом месту. Споменућу овде да су овим редом следовали: *Јосаф, Евгеније Ананије, Антим. Гаврил, Софроније, Јаћим, Пајсије и Методије* .

corum nomina immutata... Berolini 1866,, у коме на стр. 16 налазимо епархију: *Δαρβανίαρ*, са градовима: *Σκοῦποι μητρόπολις, Μηρίων* и *Οὐλπιανά* епархију *Δακίας* (*ὑπὸ κονσουλάριον*) са градовима: *Σαρδική* (*μετρόπολις*) . . . . *Ναϊσός*, *'Ρεμεσιανά* (Ак паланка) и др. а епископије врањске нема;

б) У делу D-ra G. Erler-a, опет о епископијама: „Der Liber cancellariae apostolicae vom Jahre 1380. . . . Leipzig 1888. . . налазимо епископије: velebusdensis, scopiensis, pisriensis и тако даље, а врањске нема;

в) У Theinera „Vetera monumenta Slavorum meridicnalium. . . . . има помена о скопљанском, нишком, ћустендилском и тако даље, епископату, а о врањском нема;

г) У чланку H. Gelzer-a (Ungedruk. u. wenig bekannte Bistümverzeichn. d. orient. Kirche) — в. Byzantinische Zeitschrift I B. II. Heft. налазимо епископије: скопљанску, ћустендилску, софијску, струмичко-моравску (а не „кумановске Моравице“) приштевску, струмичку, нишку и др. . . . . а врањске нема.

д). У Извештају барскога надбискупа Marina Bizzia o svojem putovanju god. 1610 po Arbanskoj i Staroj Srbiji[15]) који је допро до Прокупља и Ниша а који је писао о црквама и црквеним приликама чак у Софији и Скопљу — нема такође о врањској епископији.

ђ). Скоро је угледала света и: Monumenta spectantia historiam slavorum meridionarium Vol. VXII. Acta bulgariae eclesiastica ab 1565 — usque

---

[15]) Starine XX.

âd A. 1799 и у њој нема помена о врањској епископији.

е) У писму писаном митрополитом црногорским *Савом*, московскому *Платону*, 1776. године[16]) налазимо имена епископа: самоковскога, штипскога, скопскога, новопазарскога, нишкога и др. а врањскога нема;

ж) У објашњењу за карту области трију независних и самовласних (афтокефалних) словенских цркава . . . . .[17]), не налазимо, такође, у пределу ни једне, нити оридске, нити трновске, нити пећске патриархије — врањску епископију.

з) У ферману од 8. Зилхиџе 1286. (28. фебруара 1870. године)[18]) нити у доцнијима, којима се Бугарској Егзархији дају епископске столице у *Нишу*, *Пироту*, *Ћустендилу*, *Скопљу* и др. местима, нема врањске епископије.

и) Најзад ћу навести још и критичко дело *Е. Голубинскога* „Краткїй очеркъ исторїи православныхъ церквей . . . .“ у коме су обухваћене и познате две хрисовуље Василија II, којима потврђује епископије оридске патријархије, и у коме је доказано (стр. 71 . . .) да *Βραιτὸς* и *αἱ Βρανέαι* не значе Врање и врањску епископију.

— ---—•—--- —

[16]) Гласник уч. Друшт. XXII.
[17]) Гласник уч. Друш. XXVII
[18]) Мариновъ „Исторія на българската Литература . . . 230.

V

Од куда је Врању култура долазила.

На развиће кога места, ма у ком погледу, осем физичких закона, утиче и географски положај, који на првом месту условљава и његову трговину. А тек на другом и трећем месту су политичке границе и национална осећања становника.

У погледу овога питања, и на развитак града Врања и његове околине, највише је утицао географски положај, трговина и политичке границе.

Врање и његова околина по географском положају леже баш на раскрсници и планинских ланацâ, који са Шара и Балкана полазе, и водâ, које на север и југ теку. — Рачунајући и Моравицу у врањ. околину, Врање је вододелница Јегејскога и Црнога мора, — *Моравица* и *Којнарска река* извиру једна поред друге, а теку, прва на север, а друга на југ. Прва иде у Мораву и даље, у Црно море, друга, ćаставши се код Куманова са *Опојском реком*, иде у Пчињу и даље, у Јегејско море. — Скопљанска *Црна гора*, иде под именом *Карадага*, западном половином, а Власина, под именом *Варденика*, за тим (ван границе врањ. окр.) *Рујана*[1]) — пош. Рујан), иде источном страном врањ. околине.

[1]) У нас се још и данас страшно немарљиво бележе топографска имена. Не би се човек чудио људима, који нису за то вични,

Западни ланац — Карадаг, сече Морава, силазећи из гиланске нахије у Врањ. поморавље; источни пак, — Рујан сече, донекле само, (јер је вис Старац између Пчиње и Шајинске реке) Сејачка и Кленићска река и тако даље.

Таква је разита разграна учинила, да је врањска околина раскрсница и путова у средњем веку била. Два светска пута укрштавала су се и у врањ. околини. Пут из *Ђенове и Млетака*, који је у средњем веку ударао преко нашега Приморја и Косова, силазио је на врањску околину и одатле, пут истока, у Цариград и обратно.[2]) Други светски пут преко Београда, или Браничева и Ниша, ударао је, такође, на врањ. околину и одатле, пут југа, на Солун и обратно. А путови из ближих предела, низали су се преко врањ. околине као мрежа. Као што сам још у I тачци, у примедби, изложио, пут из Приштине ишао је у врањ. околину у неколико праваца. Један од напоменутих праваца кретао је се на дан. Прешево и одатле преко *Билаче* и *Рујана*, силазио је у Пчињу и ишао даље у *Ћустендил*, и даље на исток и југ. Много живљи од овога, био је пут који је из Приштине силазио на *Кончуљ*, низ Мораву, па ишао или на *Власину* и даље, или, на *Пчињу*, *Криву Реку*, *Овче Поље* и даље на југ.

Пут који је из Врања полазио, звани Ћустендилски ударао је на дан. Бању (свакако и преко Каталенца) па изнад села Првонека, држећи се десне косе првонечких, корбевачких и сливничких

већ нашим се наученим људима треба веома чудити. Пишу људи и опширне студије о местима о којима немају ни толико знања, колико имају најудаљеннји јевропљани (Енглези). За то не ћу имена ни исправљати, већ ћу их само правилно писати.

[2]) Јиречека, Handelstrasse.....

планина, излазио на Дугу Луку и даље, на Ћустендил.

Други пут из Врања ударао је на *Корбевац*, на *Криву вeју* и излазио на Паланку, и тако даље.

У врањској се околини укрштавају и различите особине нашега језика и у опште целога живота народнога. У њој влада, доиста, у главноме *косовски дијалекат*, али залазе, тако исто, и особине *власинскога* и *топличкога* (у ширем смислу моравскога) наречја, те се данас, особине језичне и *акцентологије* у врањ. околини морају класификовати овако: *Власина*, *Дервен и Пољаница*, *Поморавље и Моравица*, *и Пчиња*.

Тако исто постоји разлика и у народној ношњи, али изузимајући Власину, сви се остали крајеви врањски и у том погледу наслањају на *запад*. Исто се тако и обичаји народни и песме и мелодија, и народне игре, и нарав народна, и тако даље, наслања опет на запад, на Приштину и Косово.

Такав изглед има данас врањска околина и њени становници.

Они напред поменути трговачки путови, који су у средњем веку носили културу по свему Балканском полуострову, расађивали су је и у Врању и његовој околини. Још к томе и развитак српске државе у средњем веку, који је се од Косова ка Врању кретао, потенцирао је још већма развитак Врања у том погледу, и упућивао је Врање и околину му на Косово и Приштину, као на природна средишта и врањскога Поморавља.

Дало би се тврдити, да је доцније Скопље, у XV в. и доцније, главни трговачки град за све пределе у Маћедонији, па и за оне крајеве северно и источно од Шара; да је Скопље ослабило то деј-

ство Приштине и Косова према Врању; али с друге стране изгледа, да је Врање и онда, кад је било упућено на Скопље, тражило оне особине (било то трговине или др. врсте индустрије и културе у опште), које је већ свикло на Косову и Приштини. Тим пре, што су Врање и околина му, по административној подели, и под Турцима, припадали *Приштини* или *Призрену*[3]). Врањска Моравица, сада прешевски округ, припада и дан дањи приштинском мутесарифлуку. Овога је века само једаред, једно кратко доба, припадала Скопљу.

— — — — — — — — — — — — — —

Ну ово би све важило за средњи век, а овога века је Врању долазила култура са запада, али и пак више са истока, из дан. Бугарске и Источне Румелије. У раду, о коме сам још у почетку нагласио, видеће се све ово врло опширно и тачно, а овде ћу напоменути, да је Врање у овоме веку имало најживљу трговину са Босном и Бугарском. Имало је и са јужним пределима балканским, али у другом и трећем степену, и то не у оном правцу, у коме ју је тражио *Ст. Новаковић*, већ највише са пределима, са унутрашњости, између Вардара и Струме. Шта више трговина с овим пределима као да је била већином у рукама Гркâ.

Два важна артикла врањске индустрије, *уже* и *покровац,* водили су врањске трговце по свој Бугарској и Босни. Особито је била Босна на гласу са својих ранткâ и др. артикала, који су се у Врању веома много трошили.

Ни данас се још не може искоренити у врањ.

---

[3]) Радећи ову тачку, нисам имао при руци *Хаџи-Калфу* (Срп. Краљев. Академије. Споменик XVIII), те да ли није Врање и у његово доба припадало приштинском или призренском санџаку?

околини: венедичко платно, пећанска свила, карпусчоја, шкодрански фесови и *пискули*, а српкиње су врањанске, до скора пре ослобођења, носиле срму и свилу, као што сада гледамо у нашим пределима северно од Шара и Карадага; шта више носиле су и фереџе као у Призрену и Приштини. А људи (још и данас носе неки) су се носили исто онако, као у западним пределима (изузимајући у неколико *Горњу Мораву)*.

Према свему овоме не може се тврдити. да је Врању култура долазила највише са југа, још мање пак по архитектури (ако о њој у опште може бити, у погледу овога питања, речи), која у Врању преовлађује, јер је она (колико је има), мање више на свему полуострву једна и иста — на све четири стране Врања налазе се исте такве куће, и са таквим истим распоредом, као што је Ст. Новаковић видео у Врању. Ко би још могао да прави разлику између старих (разумем оне од пре 30—40 година) кућа у Нишу на пр. или у Пироту, и оних у Врању, или између кућа и *намештаја* у њима у Врању и оних на пр. у Приштини или Гилану и тако даље.

Ако је Врање у овом погледу учинило какав изузетак, или баш какву промену, учинило ју је последњих 20—30 година — од када се сагради железнички пут од Скопља до Солуна, и од када се Врање присаједини матери Србији 19. Јан. 1878. године.

Дотле је Врање гледало на запад и исток.

VI.

Ратови око Врања и његове околине,

О ратовима који су у врањ. околини до 1454. године вођени, летописци нам нису никакве, готово, белешке оставили. Они редови у *Анне Комненове* (Vol. I, 439 Ed. Bon.) — *„αλλὰ καὶ τόν Πόλοβον καταλαβὼν καὶ ἄχρι Βρανέας φθασας καὶ δηωσας ἅπαντα. πολλήν τελείαν ἐκεῖθεν ἀφελόμενος. εἰς τήν οἰκίαν ὑπέστρεφε χώραν.* . . . . или, како је Немања *приложио земљи отачаства* (Pam. *Šaf*. 8, 102) . . . и звану Врању, или како су доцније (1281.) Врању отели Византинци од Срба и тако даље, и т. д. само су лаконски записи и вести. Па ни учени *Кон. Философ*[1]) није нам оставио опширнијих бележака о догађајима из године 1412. Једино што бисмо, гледајући на квантитет, рекли за *Мих. Костантиновића* белешке[2]) — да су опширније, али нам ни оне, заједно и са осталим летописцима о догађају из 1454. године, не износе догађај у светлости, већ толико мрачно, да се никако не може изнети верна слика ни о томе догађају.

[1]) Гласник. уч. Друшт. XLII.

[2]) Ст. *Новаковић* је на њима највише основао своја резоновања о ономе догађају око Врања.

Поред оскудице у критичним подацима, немамо ни народних предања. Оно што се данас чује у врањ. окр., мање више ушло је у народ из књижевности, која се последњих 20 година и тамо живо шири. Уз предања она, која сам у тач. II изнео, и која не стоје са књижевности у вези, а могу се узети у научну дискусију, изложиһу и овде једну версију, која стоји у опреци са досада утврђеним мишљењем[3]), о операцији турске војске на Врању 1454. године.

Ну да најпре изложим критичке податке: Мих. Костантиновић је као најопширније представио овај догађај, за то һу са њиме почети.

Он нам прича[4]) „.... *И тако кад је Цар (Мехмед) дошао у једну земљу Константинову, на поље које се зове Жеглигово, на граници рашке земље, чуо је за људе, који су се скупили у Ситници, а за друге у Глубочици. . . . тада она војска* (српска) *која је стајала у Глубочици, храбро удари на турску војску и побила је многе Турке, па и знамениту турску господу. После дође сам цар са својом војском и разбије их код једне воде, која се зове Трепања. . . .* . и тако даље.

Друга версија у летописаца[5]) је: *Вь лѣто (1455.). . . . . и Скобаликь оуби тоурке оу баніе, септемвріа .кд. оуторникь. по томь ноемвріа .sг. приге баша на кислине, и Скобалика оухвати, и бисть плѣноу многоу.*

---

[3]) *Ст. Новаковића* „Ново брдо и врањ. Поморавље" 79—90. О овоме догађају је писао и *М. Вукићевић* у Октомбар. свесци „Дела" за 1894. год. али је некритичан и тендециозан, те га не һу ни обухватати овде, у толико пре, што није од *Новаковића* ничега више изнео за науку.

[4]) Гласник уч. Друшт. XVIII, 115, 116

[5]) Šaf. Památky 78.

Трећа версија[6]): *„баша илѣни кислиноу и Скобилика Николоу оухвати.*

Четврта версија[7]): *Вь лѣто* ѕгцзт . . . *„Скобаликь оуби Тоурке оу Баніе, сеитемвріа* .кд. *оуторник.*

Пета версија[8]): *Вь лѣто* ѕгцзк *(6962) пороби мехмед бег сръбліе и расыпа островицу. тожде же лѣто и баша Кислинѣ илѣни и скобаликіа николу оухвати.*

Она пак версија народнога предања састоји се у овоме. — Турци напали Врање са истока, најпре преко Корбевца, и побили се са Србима, где су Срби однели страшну победу над Турцима. Сад нагне велика турска војска преко *Дуге Луке* у Бању, и ту, у бањском пољу потуче Србе; ту Николу Скобалића ухвати и у *Брисићу* (данас арнаутско село више села *Лучана*, у прешевској нахији, од шест кућа) *обеси.*

Ст. Новаковић је осем последње две версије летописа и ове народнога предања, имао све друге на расположењу и да не бих одузимао времена читаоцима, треба видети V тач. *Новаковићева* чланка „Ново брдо и врањско Поморавље“ — *„Борба Срба с Турцима око врањскога Поморавља у 1454—1455.“* —, а ја ћу овде, колико ми се чини да *Новаковићево* мишљење није правилно, у кратко изложити.

— Ја држим да је било двеју турских војски, које су се спремале да ударе на врањ. Поморавље

[6]) Јагића Archiv II 96.

[7]) Споменик Ср. Краљ. Академије III, 134.

[8]) Рукописна кроника из почетка XVI века, која је припадала нашем манастиру *Сарандапору* у паланачкој нахији, а објављена у Гласнику земаљског музеја у Сарајеву 1894, IV, 460,

и Ново брдо, и то да је једна била најпре у дан. нагоричком пољу, за тим у Кислинама, где је и Мих. Костантиновић ставља, а друга, мања, да је била у планинским кланцима на истоку од Врања и околине му, онамо, одакле су путови из Ћустендила за Врање водили и одакле су и пре Турци на Врање нападали (1412.) Или да је Цар[9]), који је се налазио у нагоричком пољу с великом, војском испослао једно оделење своје војске и ставио му у задатак, да Врање, да Скобаљићеву војску, иза леђа нападне и збуни. То би оделење, у том случају, имало да иде из нагоричкога поља долином *Пчиње*, уз реку *Пчињу*, те да изиђе на пут *ћустендилски* или *паланачки*, који су водили за Бању (врањску) и за *Криву Веју и Корбевац*. Јер нема сумње, да су обе српске војске, и она из Ситнице и она из Дубочице, стајале у јакој вези, и да су знале за ону велику турску војску у нагоричком пољу, над којом је био, по Мих. причању, сам Цар Мехмед. И у том случају обе су српске војске чекале непријатеља са *нагоричкога поља*. Међу тим видимо, да се Скобаљић судара са једном турском војском, која, никако не изгледа, да је дошла са нагоричкога поља, и која није тако силна, и са којом не налазимо Цара Мехмеда. И то где се судара него у Бањи. Да је ова прва војска, коју је Скобаљић разбио, долазила са нагоричкога поља, из главна царева стана, Скобаљић би је дочекао у кланцима барем дан. *Кршевичке реке* или туда негде, ако не још и даље, напред, остављајући град Врање и богато Поморавље иза себе, и не испуштајући, не уступа-

[9]) У два летописа стоји Мехмед бег, а да је Кислине пленио баша (паша) стоји у свих летописа (поменутих)

јући Турцима своје једине везе (пролазе) са оном војском у Ситници, или, барем, не губећи наслона на своју Дубочицу.

По ономе како *Новаковић* (на стр. 57—89) резонује, да је Скобаљић после победе над Турцима у *Бањи*, помакао своју војску напред, и по ономе где места: *Кислине* и *Трепању* ставља, изгледа да је ова турска војска долазила долином *Моравице*, те би у том случају једини слободан терен и ослонац за *Скобаљићево* држање противу Турака био предео између *врањскога Поморавља, Власине* (планине) и *паланачке нахије*. И у том случају би Скобаљићева намера била, да *тај* крај сачува од Турака, и не би никакве везе имао, нити са оном војском у Ситници, нити са својим крајем, Дубочицом, јер док би Турци преко Моравице и Врања дошли у Бању, затворили би Скобаљићу све путове у том правцу.

Данас се зна за два имена места у *Пчињи*, која су слична са именима: *Кислине* и *Трепања*, те би се могло још и комбиновати да је се Скобаљић ломио с Турцима, по што их је потукао у Бањи, по пределу Пчиње. — У станцима р. *Пчиње* и *Марганске* има стенâ, које се зову *Трипошницом* (nom. Трипошница), а у атару села Стајковца [10]), испустиште за стоку зове се *Киселине* (nom.), али је то све узалуд. Бојно поље Скобаљићеве војске била је долина Моравска — Поморавље.

Мих. Костантиновић прича, да је *она војска која је стајала у Глубочици храбро ударила на турску војску и победила је. . . . После дође* **сам цар са својом војском** *и разбије их крај једне воде, која се зове Трепања* (стр. 116).

[10]) село у Пчињи, четири часа далеко од Врања.

Ово ми даје још више разлога да наставим своје, различито од Новаковићева, разумевање овога догађаја.

Друкчије, дакле, није могло бити, него да је Скобаљић потукао у Бањи ону турску војску, која је силазила са путова ћустендилскога и паланачкога. По што је ту војску потукао, пошао је напред, и састао је се са ситничком војском, где, у данаш. Морави, те Султана Мехмеда дочекао и пропао. Мислим да је се спојио са ситничком војском за то, да обе војске дочекају силну Мехмедову вőјску, где испред Карадага, или Карпине, или испред Кончуља, а још и из Мих. речи где вели: *„дође сам цар са својом војском и разбије* **их** (множина, ако Мих. није имао на уму „људе“ који су се скупили у Глубочици), и за то, што не налазимо нигде више ситничку војску.

Сад нам остаје да видимо где је се битка између Скобаљићеве и Мехмедове војске догодила, другим речима, да одредимо места: *Кислине* и *Трепању.*

Новаковић је добио о Кислинама један нетачан извештај (по распитивању пок. К. Протића бив. Краљевскога Намесника), а за Трепању је добио два извештаја, који један другоме не одговарају.

Колико ја познајем Моравицу, ова је мѐста тешко тачно одредити. *Трепање* данас нема, а *Кислине* још мање. Оно што је пок. *К. Протић* јавио, не одговара Кислини у споменицима. Што се киселих вода тиче, има их, и по самој Моравици доста. Ено баш у Поморављу, више села *Раковца*[11]) *киселе* и *лековите* воде, али таква места нису била

[11]) српско село на левој страни насипа Врање-Куманово — један час далеко од наше границе.

никада *Кислине*, које је (по свима пом. летописима) *баша* (паша) пленио, или у којима је цар *„четири недеље с војском лежао“*. Нити је *Трепања* по извештају *Ал. Јовановића* оно сеоце између села *Јошанице и Жужеље*, јер да велика турска војска лежи четири недеље, и да се две, опет велике војске, бију, треба простора.

Трепању не могу одредити, али *Кислине* су, ја мислим, дан. предео Моравица. Моравица река, текући, без мало, свим својим током, по пределу који је вододелница Црнога и Јегејскога мора; по терену који није ни на коју страну нагнут (ни северу ни југу), она, река, нема свога ужега корита, већ изливена по свему пољу, задржавајући се по вировима и барама, претворила је велики део Моравице у ливаду, у којој целога лета *кисне* трава и шавар.

Поред овога и по свему ономе, колико нам је о овом догађају сачувано у споменицима, и колико се до сада знаде — *Кислине* су дан. *Моравица*.

* * *

Тако исто мало знамо и о догађајима који су се 1689—90, без сумње и у врањ. околини догађали. И да није оних дата̂, која ћу ниже споменути, а по којима изводимо, да је у догађајима горе поменутих година и врањ. околина узела удела, и да није тих оскудних дата̂, врло јак нам је разлог за мишљење, да је тих година и врањ. околина захваћена, што су се из многих села врањских иселили, тих година, Срби, а место њих се, као и у свим северо-западним крајевима — настанили Арнаути. У споменицима имамо доказе, да су многа села у Мо-

равици, у којима данас живе најљући Арнаути, била српска па и црквена и манастирска чак[12]).

Радећи још 1892-93 школ. године видовдански темат („Српски устаници противу Турака у вези са народном сеобом у туђину од 1459—1814. године") који у општини београдској чека на штампу, употребио сам за овај догађај (1689.) *Гербин* чланак „Die kaiserlichen in Albanien 1689." [13]) и једну белешку из оне некритичке кронике *Ст. Шумкарскога* [14]). Тамо сам опширније третирао операциони правац немачко-српске војске од Ниша преко *Топлице*, или *Моравом*, на Врање и врањску околину. Тамо сам овај операциони правац извео до Штипа и истакао мишљење, да је ово оделење војске подигло на устанак и врањску околину.

Али сигурних података за врањску околину нисам имао, нити их сада имам. Ништа се не може о врањској околини у ово доба видети, ни из описивања **А. Даскала** *„Књига о сербскихъ царѣхъ и о воинѣ турецкой съ цесаремъ христіанскимъ и о запустѣніи земли сербской"* [15]).

Па ни у народа, тамо, нема јасних предања о овоме догађају, осем то, да су *„пре неколико стотина година долазили Немци у Врање, и да су га држали неколико година.*

Ја мислим да је и ова версија више из књига, и да је новијега доба, ма да о овом догађају причају и Турци. Само што је и то њихово причање увијено у такву неизвесност, да нам даје разлога мислити, да је и њима из књига дошло, и да је то

[12]) Mon. Serb. 191 и др.

[13]) Mittheilungen des k. k. Krigs-Archivs. Neue Folge II B. Wien' 1888, 115—189—

[14]) Летопис Матице српске год 1843 и даље.

[15]) Старинар V, бр 2. саопштио *Ил. Руварац.*

реминисценција на време њиховога, турскога доласка на Балканско полуострво. Јер се ту прича и о *„Костантину Великом"* (то је *Костантин Дејановић* [16]), о неком уговору између Костантина и Султана, који, као да је земљу на ново под уговором примио и тако даље. Даље се прича о великом ромејском царству (Рум или) и тако даље, те ја мислим, да је ту нека мешавина предања.

Међу тим у Срба у јужно-источним пределима од Врања (Пчиња, паланачка нахија, Крива Река и даље ка Овчем пољу), има живога предања, да је немачко-српска војска долазила у те пределе и да је се ту тукла са Турцима. Шта више у *Кривој Реци*, на левој обали *Криве реке*, у атару села *Коњуха*, има и данас логора, који се зове *српски логор*, и у коме, као, да су се тукли српски устаници 1689, противу Турака.

Тако исто се и у предању о *„Големој сабљи"* види, да су немачко-српски војници 1689. и иза Врања били, у дан. Кривој Реци. Но како то не стоји у ближој вези за задатком овога чланка, третираће се опширно на другом месту.

---

[16]) Ја ћу у своме једном раду изнети, како се у нашега народа причања о Костантину много односе на *Костантина Дејановића*, а за сада види: *Јиречка* „Cesty po Rulharsku" стр. 400—403 и: „Das Fürsteathnm Bulgarien...."

VII.

Врање и околина му у XIX веку.

Као што се, из до сада изложених народних предања о врањској околини, види, оне, некада свеже слике о догађајима у врањској околини средњега века, избледеле су под различитим утицајима толико, да се данас, тек у бледим контурама, виде и врло тешко распознају. Једино се још добро чувају догађаји овога века. Ну како већина од њих не стоји барем у непосредним додирним тачкама са задатком овога чланка, остаће за друге прилике, тим пре, да бих овим редовима што иду, могао неке догађаје опширније за сада представити.

И Врање и околина му доживели су, овога века, три, тако рећи, важна догађаја, од којих се трећи може уврстити чак и у покушај преображаја духа и осећања народнога — то је поплава Бугарске пропаганде и Егзархије.

Али ћу изнети само оне догађаје који стоје у мало већој даљини од нашега времена. То су *опустошавање* Врања 1809. године, *Шкорда-пашин пролазак кроз Врање* и *Ашарат(1841—1842), буну противу Усејин-паше.*

*

Истим оним патриотисмом којим су се врањанци и XV в. скупљали у густим гомилама и заустав-

љали по Поморављу силне чете султанове, истим су патриотисмом пратили и овога века, очајну ону и несравњену борбу за слободу, која се у Шумадији вођаше. — Кад небо тутњаше, чињаше им се као да трешњави топови пуцају; кад месец помрчаваше, вероваху, да су Турцима дани избројани; већ два три појаса помрше очекујући братску војску. . . . Отуда се, што је и *Ал. Јовановић* запазио[1]), готово половина врањ. нахије као слободна давно осећаше. — *Пчиња* и *Пољаница* одавно беху Турцима неприступне.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Још има живих стараца у врањ. окр., који причају о опустошавању севернога краја врањ. округа — 1809. године. Када Кара-Ђорђе уложи сву Шумадијину снагу, да се пробије кроз турске орде и да изиђе на Ситницу и Топлицу, чувени јунак у врањ. округу (и лесковачком срезу) *Стреља*[2]) продре са својом четом те побуни долину *Ветернице* и на *Дервену* затвори пута турским четама које к Нишу врвеху.

Али катастрофа наша на Каменици разруши многе наде. Тада Турци, односно турски башибозук, навали и на побуњени врањски Дервен. Много људи тада Турци посекоше, и много жена у ропство одведоше. Тада *Мехмед-паша* врањски запали манастир кацапунски Св. Илије[3]), тада обеси калуђере, спали црквене књиге и манастирско имање присвоји.

Овако је исто Власотиначки устанак (1828.) захватио северо-источни крај врањ. нахије и Власину.

[1]) Гласник уч. Друшт. XLIX, 342.

[2]) *М. Ђ. Милићевић* („Краљевина Србија", лесковачки округ, *М. В. Веселиновић*. („Бег и бегција")

[3]) Опширно види у мојим „Остацима старинâ . . ."

Шкодра паша у Врању.

Историја ниједнога султана турскога, новијега доба, није толико обилата у народа, колико је историја Султана Махмута II. Толико се епизода, толико се позајмљених досетака њему још и данас у Турака придају, да би се читава књига могла саставити.

Његове реформе, као што нам је већ добро познато, побунише му готово сву северну и западну страну државе. У вези са бунама босанских наследних бегова је и *Мустафа-паша Шкодралија*, или просто, како га у врањ. околини и даље у нашим пределима под Турцима, зову, *Шкодра паша*.

Бистар посматралац новијих догађаја српских, и испитивалац српске историје, велики *Л. Ранке*, посветио је у своме делу: *„Србија и Турска у деветнајестом веку“*[1]) неколико страна и догађају, који је овај Мустафа-паша извео.

Ранке је имао извора из прве руке, и биће, да је и Мустафа-пашин догађај верно изнесен, али баш за то ћу ја овде о Мустафа-паши изнети само оно и онако, како се онамо (у врањ. окр.) у народу чује, да се види, како је народ тај догађај схватио и како је о њему судио и запамтио.

— Кад је Султан Махмут (онамо кажу Мамут) укинуо јаничаре и почео да уводи низам (овде се мисли на реформе и на закон — *тензимат*, који је заменио *шерат)*, почеше да се буне паше и бегови, и по царевини беше пукао глас, да Султан Махмут није турчин, већ хришћанин — френк (француз). Међу свима пашама што их је онда било, после јањинскога Али паше, беше први на гласу, Мустафа

[1]) У српском преводу од *Ст. Новаковића.*

паша Шкодралија. Мустафа-паша позва и остале паше у помоћ, те сакупи војску од 12000 војника и пође у Стамбол да прегледа цара, да види, да ли је турчин или је, као што се чује, хришћанин.

На своме путу од Шкодре до Врања, дочекивале су га месне паше, износили му храну и муницију, давајући му сваки и по штô војске, те до Врања беше накупио већ на 20000 људи. Он беше сам унапред пустио глас, да прима и Хришћане у своју војску, само да су добри момци и поштени. Тако је било преко 2000 Срба у његовој војсци[5]).

Кад је се Врању приближио, Усејин-паша спреми доста ране и новца и изнесе у *Топлачко* поље. Ту паде Мустафа-паша са војском, разапе шатор свој и остаде два дана. — Беше то једно младо момче, од прилике, од своје 21., 22. године; лепо и високо арнаутче, а строго, да му пара немаше.

Тада су многи врањанци изнели у поље много воће, тесто, ситнице потребне за пут и тако даље, и продаваше војсци пашиној. Сваки је плаћао поштено, и мирно бејаше да више не може бити.

Беше се десило, да је један коњ, кога од његових војника, ушао у кукуруз и направио малу штету. Пољак га беше ухватио и паши довео. Паша пусти телала по војсци, али се газда од коња не смеде јавити. — Паша нареди да обесе коња, и обесише га.

Деси се да беше један војник појео млеко једне бабе из Топлаца па јој га није платио. Баба се ова догура до паше и потужи му се. Паша јој даде два своја каваза да га с њима потражи по

[5]) У Моравици се данас зна за неколицину Срба да су били са Шкодра-пашом. У Доњем Врању живљаше до пре три године баш његов сејиз, по њему прозвани, *Шкодра*.

логору. Нађе баба овога арнаутина, и кавази га доведоше пред пашу. Он не признаваше ни по што да је млеко појео, за то се обрну паша овој баби и рече: „Чујеш мори бабо, гледај добро и мисли добро. Ја ћу овога човека дати распорити и ако видим да ти он није млеко појео, тебе ћу онда распорити.“ Баба остаде при пашиној одлуци. По наредби пашиној, распорише овога арнаутина и нађоше му у стомаку млека. Тада се паша окрену баби и плати јој млеко. И тако даље.

Тада неки и из оближњих села српских ступише у пашину војску.

Од Врања се Шкодра-паша крену ка Нишу и одатле на Софију. У Софији се задржа неколико дана и, пошто је опљачка и много пара диже (јер се Софијски паша држаше са царем) пође на *Филибе*[6]) па као да ће одатле на Цариград. Међу тим чувши Султан Махмут да на њега иде Шкорда-паша, писа руском цару *Николају* да му пошље помоћ противу овога одметника. Цар му посла 30.000 војника под генералом *Дибићем*. Овај дочека Шкодра-пашу код Филипопоља и потуче га до ногу. — Шкодра се врати у Шкодру само са неколико војника.

То је било 1829. године, а три године доцније, 1832. године, удружише се Шкодра-паша *Усеин*-паша (врањски) и *Авзи*-паша (скопљански) те хтедоше опет да иду на Цариград. Онда изиде противу њих сам садрезам те разби Шкодра-пашу на Бабуни планини, и дође чак на Косово и умири све побуњенике.

[6]) У врањ. околини као и у свем новоослобођеном крају и у ономе још под Турцима каже се Филибе.

О имену *Пловдив* и *Пловдин* в. *Јагићев* Archiv XVI, 4—5 Hepft. —

Тако се, ето, од речи до речи прича о Шкодра-паши, и као што се види са нетачним познавањем фактичкога тока ове Мустафа-пашине буне.

За битку око Прилепа, која је се десила између великога везира *Рашид-паше* и Мустафа-паше и његових савезника (било их је на 40.000), нашао сам и један запис на *исалтихији* некога велешанца, која је сада у рукама *Ванђела Н.*, и он гласи: *„На 1830 (лето) у м. марта беше кога стана Шкодранецотъ М8стафа паша за да быде царъ, но садразамо у Прилепъ го побѣди до край“*.

А сада ћу описати буну врањску (1841—1842.), која у историју града Врања засеца више него овај догађај.

*

Врањска буна 1841—1842.

(АШАРАТ)

Ова буна, коју у Врању зову, српски, *збу́на*, а турски *бозгу́н* или још *ашара́т* (по махали која је буну руководила), по времену своје појаве, долази у ред оних познатих буна, које се, без мало у свој Турској, противу реформа Махмутових, појавише, а по карактеру своме, или још пре по најближем поводу своме, спада у ни̂з буна простих и тврдоглавих Арнаута и Турака, којима не беше право што се Хришћанима у Турској, од *Једренскога мира* на овамо, даваху повластице у корист њихове народности и цркве.

Усејин паша постаде жртва ове буне највише за то, што помагаше и подизаше Србе у своме пашалуку.

*

После смрти чувенога врањскога старога *Мехмед-паше*, (1824.), прими управу над врањским пашалуком његов најстарији син *Рушид-бег*. Усејин-паша стојећи с оцем у завади због његова неморална живота[7]), беше, још за живота очева, отишао из Врања у *Берковицу* у Бугарској. Тамо се беше оженио једном богатом девојком, чувеном *Берковком* или *Старом анумом*, ћерком там. паше и беше постао пашом.

Рушид-бег управља само две године па предаде управу над пашалуком Усејин-паши.

Усејин-паша беше омиљен и код Срба и код Турака још пре но што прими управу у своје руке, а кад дође у Врање из Берковице, би дочекан како нико дотле.

По својој нарави, беше љут и пргав човек, али беше, иначе, пун карактера, беше врло строг, праведан, моралан (што га је према очеву моралу највише препоручивало) и јунак. Имао је једну пак велику ману — беше грабљив. Имања се никако наситити не могаше. Волео је учене људе и свештенике, и радо је странце дочекивао, гостећи их по неколико дана. Само није допуштао да му се пашалук испитује и описује — бојао се да му га Цар или странци не отму[8]). Србе је доста пазио, али је увек био у погледу вере фанатик Турчин[9]).

---

[7]) Држаше и много жена и иначе беше сувише покварен човек у том погледу.

[8]) Прича се да му је дошао једнога дана један сељак из дан. села *Златокопа* и казао му, да је наишао на сону руду. Усејин-паша нареди да овога сељака убију, да се не би чуло да у врањ. пашалуку има соли. Колико је ово вероватно?

[9]) Порекло Усејин-пашино је из врањске околине. Још његов прадед је се потурчио и као ћоле код једнога спахије био. Дед му се показао и до степена зајимскога дошао, а отац му је чак и

Како се, у то доба, уваћаху у Турској реформе, како врвеху многе војске и преко врањскога пашалука, да не беше Усејин паше да свакоме одговори, да свакога задовољи и да опасности од пашалука отклања, врањска би околина, налазећи се на раскрсници друмова на полуострву, највише страдала.

И врањски се Арнаути, често, у мањим четама, дизаху, те досађиваху Србима, али Усејин паша хваташе такве и вешаше.

То већ не беше право ни врањским Турцима, и они га почеше у Цариграду тужакати, али је Усејин-паша све то поклапао својим жутим дукатима, и о њему је се имало у Цариграду, на меродавном месту, добро мишљење.

Са свима је се околним пашама и беговима добро држао и до Шкодра-паше, види се, да је био са свим Цару одан. И у нашој Београд. библиотеци има један запис *Мартирија Хиландарца* (види „Годишњицу" књ. XV у примедби у чланку *„Прилози к Историји Књижевности"* [10]), из кога се види, да се Усејин-паша није дружио са побуњеницима. Није се на пр. држао са *Али пашом Јањинским*.

Тако исто је се пазио и дописивао и са *Кнезом Милошем*. Један другоме су слали и поклоне.

Кнез је паши послао једнога коња [11]) а овај њему два послао. Кнез је паши слао сô, овај њему

пашом постао. То су знали и врањски Турци те су чак и Усејинпашу. кад год је што добро по Србе чинио, називали ђаурским псетом и нечистом крви.

[10]) У овом оштампаном запису ваља последњу реч (погрешно штампано) *Харем* читати као *Харен*, што значи: добар, у добрим односима.

[11]) Причају да је Паша овога коња веома волео и чувао док није сам (по што је остарео) цркао.

гвожђе из свога мајдана више Сурдулице. Овај су посао вршили, од стране пашине најпре *Хаџи Михаило Погачаревић*, бивши трговац и највиђенији човек у Врању у то доба, а доцније *Хаџи-Анта Калиманац*, а од стране Кнежеве неки *Рака из Трнаве близу Алексинца* [12]).

Може бити да је познанство са Кнезом Милошем и преписка утицала на Усејин пашу, те је пазио Србе и давао им повластица. Штета је што немамо никакво писмо из овога времена.

Усејин-паша је допустио Врањанцима да оправе цркве у *Шапранцу* и у *Собини* [13]) и распитивао је се о школовању српске деце и тако даље.

Али од како је Усејин-паша помагао Мустафа-пашу Шкодралију, промени се у Цариграду о њему мишљење и настају, и услед других околности, неповољни дани. Највише му је нашкодило, што је се завадио са тадањим митрополитом скопљанским, чувеним поборником православља, *Гаврилом* [14]).

— Од Једренскога мира (1829.) на овамо, митрополити православне цркве у Турској имали су права *аждархана̂* (самовласне управе у епархији), а епископи права *рупхана̂* (неограничени заменици, заступници митрополита), Гаврило владика не даваше Паши никако да се меша у црквене ствари,

[12]) Причају да је *Хаџи-Михаило* причао својима, да је Паша, поздрављајући по њему Кнеза, имао обичај увек нашалити се и рећи: „*Реци моме досту Бег Милошу да ја не ћу више на Чачак*“. Усејин Паша је, доиста био у битци на Чачку и ту је рану добио. Увек је, доцније, причао о тој битци и пред Србима и пред Турцима.

[13]) в. „Останке старина“

[14]) *Гаврило* је био један од најзаузимљивијих грчких владика у Скопљу овога века. Причају да је ишао као какав садрезам; да је јахао хатове, пасао оружје, ишао кад кад и у грађанском оделу и водио читаву гарду за собом. На другом месту опширно ћу говорити о њему.

те се њих двоје добро завадише. Свађа се међу њима распламте још већма од кад Паша, 1837. обеси врањскога *Попа Богдана*[15]). Тада се Гаврило чукну Паши у прса и оптужи га у Цариграду. Још позва одмах виђене Србе из града и околине у митрополију, и одреди осморицу да пођу у Цариград и да Пашу, лично код Султана, туже.

Депутација оде у Цариград и изврши свој посао. али чим се депутанти вратише кућама, ухвати Паша двојицу и обеси јавно — *Јову* из *Леве Реке* (село у врањ. округу) и *Кусога Анђелка,* а неке прогута помрчина.

Гаврило се још више дохвати с Пашом и диже се сам у Цариград — да Пашу тужи. Међу тим Паша искупи и Србе и Турке и од њих изнуди печате на муазарима (жалбе и молбе), у којима се, као, народ хвали од свога Паше. Још к томе изабра 70 својих људи — 35 Турака и 35 Срба и посла их у Цариград да лично бране Пашу. Свакоме је дао по 800 гроша трошка. Српску депутацију су водили *Стоша Буза* и *Хаџи-Јова.*

Али пре но што стиже пашина депутација у Цариград, оптужише Пашу и неки Турци. — Усејин-паша пазаше на морал да више не може бити. Тада се, пак, беше десило да ухватише две богате туркиње у неморалним делима (беху блуднице), те их паша обеси на Моравском мосту идући Бањи. Још заповеди, да једну оставе два дана на вешалу, да се народ петми. То је дирнуло њихове ашике,

[15]) *Поп Богдан је* био слободан човек и ишао мало више „сербез". Турцима то није било право, те га окриве, да је при куповању меса (свињскога) псовао Турцима Мухамеда, жене и децу. Паша нареди да га и не саслушана обесе. Потомци су му (унуци и праунуци) сада у Врању *Хаџи-Стојилковићи.*

(љубазнике) те тужише Пашу што је допустио да ђаури гледају лице турских жена.

Депутација је чинила у Цариграду све што је могла, али је претежавао митрополит *Гаврило*[16]). За то се дигне сам Паша у Цариград, понесавши, онамо причају — небројених дуката. Тада у Цариграду зајази својим дукатима све око великога везира и Султана, врати се натраг оправдан, али са заповести, да даде Србима веће слободе у црквеним питањима.

Тада се и ожени у Цариграду другом (поред живе прве — *Берковке*) женом, чувеном потоњом *Стамболком*.

Дође из Цариграда оправдан, али донесе себи још једно веће зло — *Стамболку*. Од тада се породи и у *Берковке* жеља, да се, по што по то, освети своме мужу за вероломство.

Владика Гаврило и Берковка понајвише допринеше Паши прогонство.

Владика учини да Паша допусти врањанцима да подигну своју саборну цркву *Св. Тројице*, а Берковка побуни противу Паше, за то, Арнауте и Турке.

— Чим се Паша врати из Стамбола, позва оних 35 Срба на вечеру (на зијафет) и ту им, као, изјави своју жељу, да направе нову цркву и да је направе велику и лепу, говорећи им: „Видео сам нове цркве у Прилепу и у Велесу, али желим да ви направите и већу од тих и лепшу, да је у другом пашалуку нема, и нека се у Стамболу знаде, да Усејин-паша чува своје хришћане. Хајде да умирим и онога попа (Гаврила владику). Ето од мене

[16]) Из овога се јасно види намера великога везира — да скоро збаци са свога наследнога места и Усејин-пашу.

имате 100.000 гр. помоћи и колико вам год затреба гвожђа, дижите из мога мајдана."[17])

Црква се започе 1839. године и до 1841. беше већ готова, све од тесанога камена, и већа и лепша него што је сада (поново довршена 1858.).

У то време беше први човек у Врању пок. *Хаџи-Михаило Погачаревић* и он учини да падоше силни прилози за њено улепшање.

Али док је црква грађена, спремаше се буна противу Усејин-паше. Беху се удружили Берковка и Исмаил-бег са осталим Пашиним противницима, и позваше на буну и Арнаутлук, истичући му то, што је Паша допустио ђаурима да дижу толику цркву, која ће им послужити, некада, за тврђаву противу Турака и Арнаута.

Шта је у ствари било, рекох, али и Турци и Арнаути, прости, присташе на буну. — Тада неки *Фестоља* из Трновца, *Јумер* из Прешева, *Селман Рогачица* и *Исмаил бег*, грађанин, скупише Арнауте из Моравице и из Карадага гиланскога, те лицем 16. Августа 1841. године ударише на Врање.

Усејин-паша је знао, да се ова буна спрема, те је најмио неколико стотина Арбанаса из јужних предела, зване *тоске*, и кад Арнаути ударише на Врање, изиде Рушид-бег са тоскама и са пашиним људима, (са странком пашином), те се упусти у чркање код данашњих бунушевачких винограда. Пошто и на једној и на другој страни паде по неколико мртвих, продреше Арнаути у град, поплачкаше све српске домове и трговине и упутише са на нову цркву. Цркву поравнише са земљом, па се наста-

[17]) Ово су речи Усејин пашине, обрнуте само у данашњи наш књижевни језик.

ниђе по празним домовима српским. — Срби се са својом чељади беху разбегли, највише, по околним селима. Предузеше управу над Врањем и пашалуком, и владаше све до Ускрса, идуће 1842. године. Тада Усејин-паша утече у Велес и тамо чекаше исход ове буне. Тамо беше дозвао много, и Срба и Турака, те писаху муазар за муазаром у Цариград, и вапијаху за помоћ.

Док је у Врању жарио и палио *Селман Рогачица* и његови другови, крену се, на заповест из Цариграда, *Јумер паша* (френк) са стајаћом војском и с нелико топова. На глас да долази *Френк-Јумер паша*, искупише се Арнаути поново и, придруживши им се и скопљански Арнаути и неки Турци, те га дочекаше код *Катланова* у скопљанској нахији. Ту се пустише у борбу, али чим Омер заврте топове и обори неколико стотинâ, разбегоше се куд који. Омер дође и у Врање. Имаше са собом 6000 самих коњаника. Похвата поглавице арнаутске и коловође буне; окова их и посла их у Цаград. Уз њих посла још преко 200, које Арнаута које Турака, из врањскога окр, а на *Трновац*, на село Фестољино, где у то време беше легло арнаутско, напусти своје војнике, давши им неограничено право за два дана и две ноћи. Прича се да Омерови војници нису у Трновцу ни женско чељаде поштедели.

Тада Омер дозва разбегле Србе; скупи виђеније Србе у конаку и постави од њих, двојицу, поред два турчина, за кметове (коџабаше). Први кметови у Врању, од Срба, посташе: *Хаџи-Михаило Погачаревић* и *Хаџи-Јовче*.

По што Омер овако умири Врање и уреди,

крете се за Лесковац. И из Лесковца посла окованих, које Арнаута, које Турака, преко 300.

Међу тим, док је се ово у Врању и у Лесковцу дешавало, Усејин-паша беше у Велесу. Прича се да му је *Берковка* послала, из Врања у Велес, врућу питу, и да га је њоме отровала, међу тим, људи, који су око њега били, причају, да је пресвиснуо од јада......

Тако се сврши врањски Ашарат и тако оконча некада добри Усејин-паша.

— — — — — — — — — — — —

После ове буне врањски пашалук постаде кајмакамлуком. Али с овим редовима завршавам излагање народних доживљаја и памћења у врањ. околини овога века. А оно доба, што за овим следује; она борба врањанаца за одржање свога имена, своје народности и своје вере, биће, као што још у почетку рекох, на другом месту опширно изнето.

Октобра 1896. год.
у Вечу.

Јован Х. Васиљевић.

ИСПРАВКЕ

У ГОДИШЊИЦИ XV., У ЧЛАНКУ „О БАЛШИЋИМА“

СТРАНА:	РЕДАК:	СТОЈИ:	ТРЕБА:
178	12 оздо,	del Balso	del Balzo
179	8 озго,	тјеченију	тјечају
179	11 оздо,	Arma di Balisi	Arma di Balsi
182	11 оздо,	† 20 Декембра	† 24 Декембра
183	8 озго,	погубили	изгубили
188	13 оздо,	пријевара	превјера
201	5 оздо,	с. 13	с. 11.

ОЗ БОСНУ, ХЕРЦЕГОВИНУ·И БОКУ КОТОРСКУ

ОЗ БОСНУ, ХЕРЦЕГОВИНУ·И БОКУ КОТОРСКУ

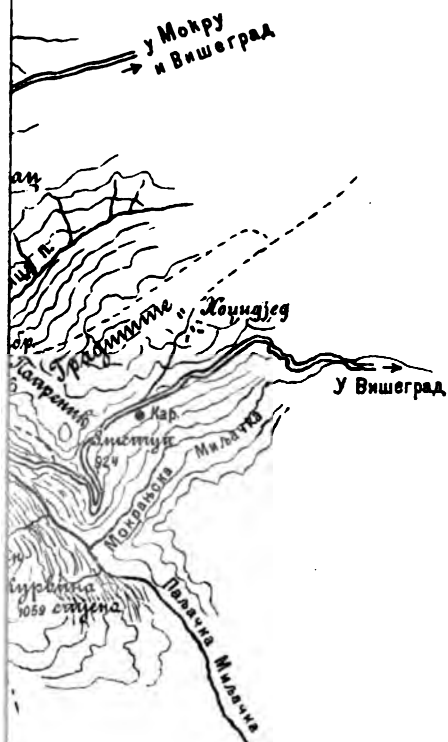

МОСТАР

Размера

1:75.000

Сл. 3.

...а

Сл. 9.

ПУТ ДУБРОВНИК–ТРЕБИЊЕ

РАЗМЕРА

1:75,000